

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Akvilė Giniotaitė

Edukologijos studijų programa
Magistro darbas

NEHETEROSEKSUALUMAS IR LYTIS MOKYKLOJE

Darbo vadovė:
doc. dr. Irena Stonkuvienė

Vilnius

2017

Turinys

Santrauka / Summary / 2

Įvadas / 4

Vartojamų sąvokų žodynėlis / 8

1. HETERONORMATYVIOS VISUOMENĖS SAMPRATA BEI LYČIŲ IR SEKSUALUMO TEORIJOS POSTMODERNYBĖS KONTEKSTE / 10

1.1 Heteronormatyvumas ir neheteroseksualumas / 10

1.2 Grėsmės: būnant paraštėse ir už jų / 16

1.3 Michel Foucault įvadas į seksualumo teoriją ir seksualumo istorijos momentai / 19

1.4 Postmodernistinis realybės permąstymas / 21

1.5 Postmodernizmo analizė iš edukologijos pozicijų / 22

1.6 Postmodernizmo ir feminizmo sąlyčio taškai / 23

1.7 *Queer* teorijos esmės ir *queer* idėjos galimumas Lietuvoje / 26

1.8 Pirminė socializacija pagal Peter L. Berger ir Thomas Luckmann / 30

2. ŠVIETIMO POLITIKA LYTIES IR SEKSUALUMO ATŽVILGIU / 33

2.1 Tyrimo metodologija / 34

2.2 Švietimo tikslai: analizė / 36

2.3 Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendroji programa: analizė / 39

2.4 Vertinimas, pasiklydus tarp vertybių / 41

2.5 Lytiškumo ugdymas mokytojų nuomone / 43

2.6 Lytiškumo ugdymo svarba ir grėsmės / 44

2.7 Mokinių reakcijos, kalbant apie lytiškumą / 48

2.8 Mokytojai apie Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąją programą / 50

2.9 Vyrishkumo, moteriškumo ir lygių galimybių vertinimas / 53

2.9.1 Berniukų ir mergaičių savitumai, ar jie gali būti „įugdyti“ / 56

2.9.2 Homoseksualumas, atsiskleidimas, *Baltic Pride* ir patyčios – mokytojų akimis / 60

2.9.3 Kuo galėtų padėti mokytojai/-os? / 66

Išvados / 69

Diskusija / 73

Literatūros sąrašas / 75

1 PRIEDAS (pilotinio pusiau struktūruoto interviu klausimai) / 80

2 PRIEDAS (bendrųjų gairių interviu teminiai klausimai ir informantų/-čių sąrašas) / 81

3 PRIEDAS (interviu išrašo pavyzdys) / 82

Santrauka

Neheteroseksualios realybės galimybė Lietuvos istorijoje ir tradicijoje jau ilgą laiką ignoruojama ir slopinama įstatymais, o pati tema virto tabu. Tyrimų laukas apie neheteroseksualumą Lietuvoje yra ganėtinai pabiras ir nevientisas, o dėmesys mokykloje esančiai situacijai yra itin skurdus. Ši tema apaugusi politikos ir žiniasklaidos formuojamais stereotipais ir įsitikinimais. Jeigu neheteroseksualumas mokykloje nėra matomas, tai sukelia prieštarą su realybe bei iškelia nemažai fizinių ir psichologinių kliūčių neheteroseksualiems ugdytiniais bei diegia heteronormatyvias realybės pozicijas visoje mokykloje. Šiame darbe siekiama, pristatant heteronormatyvios visuomenės sampratą, išanalizuoti mokyklos požiūrį ir poziciją heteronormos klausimu.

Darbo pirmojoje dalyje aptariama heteronormatyvumo sąvoka bei dėmenys, kurie nulemia heteronormatyvią santvarką. Taip pat heteronorma analizuojama, pasitelkiant postmodernizmo, *queer* ir socialinio konstruktyvizmo teorijas: postmodernizmas sieka dekonstruoti esamas visuomenines santvarkas, *queer* gilinasi į hetero- kategorijų konstruktą ir jo sąlygojamą priespaudą, o socialinio konstruktyvizmo teorija aiškina, kaip asmuo išmoksta šių heteronormatyvių kategorijų. Mokykla ir mokytojai/-os konstruoja žinojimą ir gali nešti žinojimo pokytį, tokiu būdu mokykla turi galios persvarą ugdant jaunuolius ir formuojant perteikiamą realybę. Antroje dalyje analizuojami švietimo dokumentai (švietimo įstatymas, bendrojo ugdymo mokyklų veiklos įsivertinimo rodikliai, lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai programos) tam, kad būtų identifikuota, kaip heteronormos dėmenys reiškiasi mokykloje (instituciniu ir interpersonaliniu lygmenimis), taip pat šešių bendrųjų gairių kokybinių interviu pagalba tiriamas mokytojų turimas žinojimas, patirtis ir nuostatos heteronormos klausimu.

Švietimo sistemoje vertybės konstruojamos chaotiškai, kai tuo pačiu metu neheteroseksualumas ir teigiamas, ir neigiamas. Mokytojai/-os neturi vienijančios sampratos, kas yra lytiškumo ugdymas, taip pat jaučia neturintys pakankamai informacijos. Dalies mokytojų atsakymai buvo nenuoseklūs, kurie teigė neheteronormatyvias vertybes, tačiau liudijo jų pačių heteronormatyvias mąstymo, kalbėjimosi su mokiniais/-ėmis praktikas. Daug mokytojų lytiškumo klausimus vertino ne iš mokslo, o iš asmeninės patirties, įsivaizdavimo pozicijų. Neapykantos kalba, patyčios retai suvokiamos ir įvardijamos kaip diskriminacijos forma. Prabilus apie homoseksualumą, išryškėjo dalies mokytojų polinkis seksualizuoti homoseksualumą, išryškinant erotinių jausmų, lytinio akto svarbą, o ne emocines/psichologines asmens savybes.

Summary

The possibility of a non-heterosexual reality in Lithuanian history and tradition is being ignored and suppressed by law and the topic itself has become taboo. The research field about non-heterosexuality is quite scattered and fragmented in Lithuania and the attention to the situation in schools is particularly poor. This topic is full of stereotypes and beliefs, that are formed by politics and media. If non-heterosexuality is not recognised in schools, it causes contradiction with reality and causes quite a few physical and psychological obstacles for non-heterosexual pupils. It also implants a heteronormative stance in the whole school. Therefore the aim of this thesis, while presenting a conception of heteronormative society, is to analyse an attitude and the position of school towards heteronormativity.

In the first chapter, the term heteronormativity and the components, that determine heteronormative order, are being presented. Also heteronormativity is being analysed on the basis of postmodern, queer and social constructivism theories: postmodernism seeks to deconstruct existing order of society, queer analyses the construct of hetero- categories and the oppression it causes and the theory of social constructivism explains, how a human being learns these heteronormative categories. School and teachers construct the knowledge and are able to bring the change of knowledge. In this way, school has superiority of power when educating youth and forming a reality that is being presented. In the second chapter, documents of Education System (Education Law, Indicators for Self-evaluating of School Activity, Sex Education and Preparation for Family Life programs) are being analysed to identify how heteronormative components are expressed at school (in institutional and interpersonal levels). In addition, six unstructured qualitative interviews were used to research the knowledge, experience and teachers' attitudes about heteronormativity.

Values in the education system are being constructed in a chaotic manner, when at the same time non-heterosexuality is being both affirmed and denied. Teachers do not have a uniting understanding about what sex education is and do not have enough information and knowledge about the matter. Part of the teachers' answers were not integral. They both affirmed nonheteronormative values, but also testified the teachers' practices of a heteronormative way of thinking and discussing with the pupils. Many teachers questions of sexuality have evaluated from their own experience or understanding and not from a scientific perspective. Bullying and/or hatred language are rarely comprehended or named as a form of discrimination. When talking about homosexuality - instead of the psychological character features of a human being, more focus was put on the sexualization of homosexuality, highlighting the erotic feelings and the sexual act.

Ivadas

Atkūrus valstybingumą, Lietuvai teko keblis uždutis – reformuoti švietimo sistemą ir padaryti tai greitai bei efektyviai. Tuometinė švietimo sistema buvo paženklinta Sovietų Sąjungos ideologijos ir diegiamos kultūros. Lietuva siekė nusigręžti nuo prievartinės indoktrinacijos ir imti naujai formuoti kultūrą vakarietiškos visuomenės principais. Netrukus po to prasidėjo jungimosi prie Europos Sąjungos šalių procesas. Ir dėl subrendusio vidinio poreikio, ir dėl EU reikalavimų buvo būtina į šalies švietimo politiką, kaip ir ekonominę bei teisinę, įtraukti nemažai aspektų.

1993-aisiais metais, pristačius Kopenhagos kriterijus¹, Lietuvoje buvo panaikinta baudžiamojo kodekso 122 straipsnio pirmoji dalis, kurioje buvo numatomas laisvės atėmimas iki trejų metų už vyro lytinį santykiavimą su vyru. Antroji dalis išliko, ji numatė laisvės atėmimo bausmę nuo 3 iki 8 metų už savanorišką dviejų vyrų lytinį santykiavimą, jei vienas jų jaunesnis nei 18 metų ar pavartojant fizinį smurtą, grasinimus arba pasinaudojant bejėgiškumu. Šis straipsnis galios neteko 2003-aisiais. Kadangi 1993-aisiais viešai homoseksualių santykių dekriminalizavimas nebuvo aptartas, visuomenė, o ir patys LGBT nariai ne iš karto sužinojo esminį teisminį pokytį. Dėl to antroji straipsnio dalis dar ilgai buvo painiojama su visapusišku homoseksualių santykių nelegalumu.

Homoseksualių santykių įteisinimo apžvalgą pateikiau norėdama atskleisti įvykių šviežumą bei siekdama pabrėžti, jog įstatymo pakeitimas neheteroseksualių asmenų teises užtikrino *de jure*, tačiau *de facto* liko nutylėtas. Valstybiniu lygmeniu švietimo ar informacijos šiuo klausimu visuomenei pateikiama buvo itin mažai. Šiuo metu LGBT bendruomenė Lietuvoje yra vis aktyvesnė, siekdama tapti mažiau izoliuota bei bandydama užkirsti kelią visų tipų diskriminacijai, susijusiai su seksualine orientacija ar lytiniu tapatumu. (LGL) Matomumo siekimas natūraliai kelia visuomenės ir žiniasklaidos susidomėjimą, na, o Lietuvos politikoje neheteroseksualumas yra jautri ir vis dar kontroversiška tema, palydėta nemažai skandalų.

Svarbu paminėti ir iki nepriklausomybės buvusią sistemą, kurioje neheteroseksualumas taip pat nebuvo gvildenamas. Kaip ir nemažai kitų temų, ši tema sovietinėje Lietuvoje „neegzistavo“. Tad matyti, jog neheteroseksualios realybės galimybė Lietuvos istorijoje ir tradicijoje jau ilgą laiką buvo

¹ Įstojimo į EU proceso gaires apibrėžė 1993-ųjų metų Kopenhagos kriterijai: stabilios demokratinės institucijos, teisinės valstybės principas, žmogaus ir mažumų teisės, rinkos ekonomika, pagalba siekiant Europos Sąjungos tikslų. (Vainienė)

slopinama įstatymais ir ignoruojama, o pati tema virto tabu. Trumpai aptarus homoseksualumo dekriminalizavimo kontekstą Lietuvoje, metas atsigręžti į mokyklą ir lytiškumo temas joje.

Asmuo ima formuotis (imamas formuoti) jau šeimoje, tačiau ir mokykla turi reikšmingą rolę, gilinant arba paneigiant iš šeimos (neišvengiamai ir iš supančių medijų) atsineštą žinojimą². Švietimas yra socialinė sistema, kurią sudaro žmonės. O lytis ir seksualumas yra socialinis reiškinys. (Tereškinas, 2007, p. 20) Tad čia atsiskleidžia dvipusė situacija. (1) Pati mokykla yra ir institucija, įgyvendinanti valstybės politiką, t.y. formuojanti naujus/-as visuomenės narius/-es, (2) ir visuomenės dalis, kurią sudaro mokyklos darbuotojai/-os, kurie/-ios turi savo poziciją neheteroseksualumo kontekste ir tą poziciją perduoda mokiniams/-ėms. Taigi, gvildenant šią temą yra svarbūs du rodikliai: valstybės švietimo politika bei mokyklos darbuotojų (šio darbo kontekste - mokytojų) asmeninės nuostatos.

Mokyklą taip pat svarbu atpažinti kaip erdvę, kurioje bręsta ugdytinis. Juk ne tik žinios, tačiau ir saugi emocinė aplinka bei įgyjamos socialinės, emocinės kompetencijos tampa svarbia ugdymo proceso dalimi. Mokykloje (dažnai nepastebimai) vyksta augančio asmens socializacija, savojo „aš“ suvokimas, vertybių internalizacija ir pasiruošimas pilnavertiškai įsilieti į bendruomenę. Tad turint galvoje anksčiau aptartus seksualumo, lytiškumo tabu, ypač neheteroseksualumo aspektu, verta aptarti, kokį vaidmenį šių temų kontekste turi mokykla.

Čia problemizuojama ne tik mokinių patirtis mokykloje LGBT klausimu (LGBT mokinių patirtys ir ne LGBT mokinių galimybė pasaulį suvokti kaip ne heteronormatyvų), tačiau keliamas retorinis klausimas ir apie pačią mokyklą kaip instituciją. Kadangi gyvename globalaus ritmo laikais, kur socialinė veikla nebegali būti lokalizuota, o yra globalizuojama (Giddens, 2000; Tereškinas, 2007), kyla klausimas – kokioje pozicijoje atsiduria mokykla? Sekant globalinį ritmą, liudijame, kaip popiežius prabyla apie homoseksualių asmenų stigmatizuotą padėtį, JAV prezidentas Barack Obama deklaruoja esąs feministas, kur megažvaigždės Beyoncé ir Emma Watson užsiima lygių galimybių aktyvizmu, o Disney kuria pirmuosius neheteronormatyvius (net ir homoseksualius!) pasakojimus. Tereškinas užsimena, kad tokiomis globalaus pasaulio aplinkybėmis individai ir jų tapatybės pasidaro itin svarbūs, tik ar ir mokykloje? Jeigu komunikacijos kanaluose, socialiniuose tinkluose, daug lengviau pasiekiamose socialinėse grupėse esti globalios vertybės, kurios iš esmės skiriasi nuo mokyklos vertybių: ar mokiniai/-ės gali pasitikėti savo ugdymo įstaiga kaip aktualia?

² Tereškinas savo knygoje „Esė apie skirtingus kūnus“ užsimena, kad „šiuo metu ne tik kultūra, bet ir žmogiška tapatybė yra labiau apibrėžiama per komunikacijos priemonių vaizdinius, o ne per tikrus socialinius ryšius.“ (2007, p. 21) Nors komunikacijos priemonėms suteikiamas didžiulis įtakos svertas, tikri socialiniai ryšiai (šeima, mokykla) savo aktualumo dėl to nepraranda. Vaikai ir toliau auklėjami tėvų, ugdomi mokytojų. Šiame darbe renkamasi analizuoti būtent mokytojų (mokyklos) turimą poziciją ir nuostatas (ne)heteroseksualios raiškos ir tapatybės klausimu.

Tyrimų apžvalga - ši tema Lietuvos tyrimų kontekste beveik neaptarta. 2005-2006 metais VDU mokslininkai atliko kokybinį tyrimą apie Lietuvos lesbiečių, gėjų, biseksualių ir translyčių asmenų padėtį darbinėje aplinkoje, siekdami atskleisti atskirties ir izoliacijos mastą bei nustatyti galimas diskriminacijos mažinimo priemones. 2007 metais išleista „Heteronormos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys“, knygos sudarytojas Arnas Zdanevičius. Leidinyje pateikti Europos mokslininkų straipsniai apie homoseksualumo sampratą ir homoseksualių asmenų padėtį bei iš to kylančias problemas visuomenėje ir mokykloje. 2007 metais Jolanta Reingardė ir Arnas Zdanevičius parengė ataskaitą „Homofobija ir Lietuvos gyventojų požiūris į homoseksualumą“. Tai pirmasis tokio pobūdžio tyrimas apie Lietuvos gyventojų požiūrį į homoseksualumą. Svarbios Artūro Tereškino knygos „Esė apie skirtingus kūnus“ (2007 m.), „Vyrų pasaulis“ (2011 m.) ir kt., jose giliai ir plačiai analizuojamos lyties, seksualumo, jų konstravimo, heteronormos dominavimo temos. Bene vienintelis besiorientuojantis į situaciją mokyklose leidinys „Nematomos patyčios: tyrimo Lietuvos mokyklose rezultatai ir rekomendacijos“ parengtas 2015-aisiais metais, leidinio tema ir tikslas yra seksualinė orientacija mokyklose, su ja susijusios patyčios, siekis atkreipti mokytojų ir specialistų dėmesį bei suteikti jiems žinių apie LGBT .

Tyrimo naujumas - tyrimų laukas apie neheteroseksualumą Lietuvoje yra ganėtinai pabiras ir nevientisas, o dėmesys mokykloje esančiai situacijai yra itin skurdus. Šio darbo tikslas ir uždaviniai imasi pristatyti, atskleisti ne tik bemaž netyrinėtą temą, tačiau analizuoja ir iki šiol neaptartą mokyklos, kaip institucijos, bei mokytojų užimamą poziciją ir turimas nuostatas heteronormos kontekste.

Tyrimo mokslinė problema – heteronormatyvumas yra dominuojanti realybė ir jis bei jį atitinkantys standartai yra formuojami bei ugdomi į paribius nustumdami kitą – neheteroseksualią realybę. Jeigu neheteroseksualumas ir neheteroseksualūs moksleiviai mokykloje nėra matomi, tai sukelia prieštarą su realybe bei iškelia nemažai fizinių ir psichologinių kliūčių neheteroseksualiems ugdytiniams bei diegia heteronormatyvias realybės pozicijas visoje mokykloje.

Tyrimo objektas – lyties ir seksualumo įvairovė mokykloje.

Tyrimo tikslas – pristatant heteronormatyvios visuomenės sampratą, išanalizuoti mokyklos požiūrį ir poziciją heteronormos neatitinkančių moksleivių klausimu.

Tyrimo uždaviniai

1. Aptarti heteronormatyvios visuomenės sampratą;
2. Išnagrinėti heteronormatyvios visuomenės konstravimo prielaidas;
3. Analizuoti švietimo dokumentus heteronormatyvumo aspektu;
4. Ištirti mokytojų turimą žinojimą, patirtį ir nuostatas heteronormatyvumo klausimu;

Tyrimo metodologija – šiame darbe tikslui ir uždaviniams pasiekti pasitelkiamos postmodernizmo, *queer* ir socialinio konstruktyvizmo teorijos, kurios apie tapatumą kalba kaip apie socialiai konstruojamą. Socialiai konstruojama realybė produkuoja heteronormą, kuri socialiniame vyksme yra nuolatos reprodukuojama, taip heteronormos neatitinkantys tapatumai nustumiami į paraštes. Švietimo atveju švietimo įstatymas, dokumentai, ugdymo turinys, mokytojai yra galios pozicijoje ir turi jėgų persvarą ugdant jaunuolius ir formuojant perteikiamą realybę. **Tyrimo metodai** – švietimo tikslų, sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrųjų programų ir metodinės priemonės, bendrojo ugdymo mokyklų veiklos įsivertinimo rodiklių analizė, bendrųjų gairių kokybiniai interviu su mokytojais/-omis ir jų analizė.

Praktinė tyrimo reikšmė - analizuojama tema apaugusi politikos, žiniasklaidos formuojamais stereotipais ir įsitikinimais, tačiau, kaip rašė Tereškinas (2007, p. 19-20): „Joks kultūrinio ir socialinio gyvenimo aspektas negali būti iki galo suvoktas neanalizuojant lytinių ir seksualinių skirtumų bei reikšmių.“ Šis baigiamasis darbas, įvairiais pjūviais aptardamas ir mokyklos turimą reikšmę heteronormos ugdymui, ir mokyklos turimą poziciją heteronormos klausimu, suteikia galimybę geriau suvokti iki šiol nenagrinėtus mokyklos kultūrinio ir socialinio gyvenimo aspektus ir galimai atsispirti nuo šio žinojimo bei kelti naujus, aktualius klausimus.

Darbo struktūra – pirmojoje dalyje aptariama heteronormatyvios visuomenės samprata, pristatant dėmenis, kurie ją (heteronormą) konstruoja, taip pat gvildenamos įtampos situacijos, grėsmės, su kuriomis susiduria heteronormos standartų neatitinkantys asmenys. Pateikiama Michel Foucault tirta seksualumo istorija, postmodernistinis siekis permąstyti realybę, postmodernizmo jungtys su feministine mintimi, *queer* teorijos esmės ir pirminės socializacijos reikšmė asmens tapatybės formavimuisi. Antroje dalyje pristatoma atlikto tyrimo metodologija, analizuojami švietimo dokumentai heteronormos aspektu. Dėmesys skiriamas švietimo tikslams, lytiškumo ugdymo programoms ir mokyklų įsivertinimo rodikliams. Šešių bendrųjų gairių kokybinių interviu pagalba analizuojami mokytojų turimas žinojimas, patirtis ir nuostatos heteronormos klausimu.

Vartojamų sąvokų žodynelis³

Atsiskleidimas (*išėjimas iš spintos*) – savo seksualinės orientacijos, lytinės tapatybės atskleidimas, įvardijimas (atsiskleisti galima viešai, savo pažįstamų ratui ar netgi sau – asmeniškai).

Biseksualumas – seksualinė orientacija, apibrėžianti asmens romantinius ir / ar seksualinius jausmus vyrui arba moteriai.

Diskriminacija – neteisingas, nesąžiningas ir (ar) stereotipais pagrįstas elgesys su tam tikra žmonių grupe ir jai priklausančiais individualiais. Tiesioginė diskriminacija – situacija, kai su asmeniu elgiamasi mažiau palankiai dėl jo rasės, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, amžiaus ir pan. Netiesioginė diskriminacija – kai dėl iš pažiūros neutralios sąlygos ar praktikos tam tikras asmuo atsiduria prastesnėje situacijoje palyginti su kitais asmenimis dėl jo rasės, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, amžiaus ir pan.

Heteronormatyvumas – tai kultūrinės bei socialinės normos, nurodančios, jog vyrų ir moterų heteroseksualumas yra vienintelė įmanoma priimtina, normali seksualinė orientacija bei sociokultūrinė norma, kai yra reprezentuojami nusistovėję lyčių vaidmenys.

Heteroseksualumas – seksualinė orientacija, apibrėžianti asmens romantinius ir / ar seksualinius jausmus kitos lyties asmeniui

Homofobinės patyčios – šiame leidinyje naudojamas sinonimiškai terminui patyčios dėl seksualinės orientacijos ir lyties.

Homoseksualumas – seksualinė orientacija, apibrėžianti asmens romantinius ir / ar seksualinius jausmus tos pačios lyties asmeniui.

Interseksualūs asmenys yra asmenys, gimę su chromosominėmis, hormoninėmis ar genitalinėmis charakteristikomis, neatitinkančiomis standartinių „vyro“ ar „moters“ kategorijų pagal seksualinę ar reprodukcinę anatomiją. Šis terminas pakeitė sąvoką „hermafroditas“, kuri buvo plačiai naudojama praktikuojančių medikų 18-ame ir 19-ame amžiuose. Interseksualumas gali pasireikšti įvairiomis formomis ir būdais.

LGBT bendruomenė ar **LGBT asmenys** yra plati sąvoka, apimanti lesbietes, gėjus, biseksualius ir transseksualius asmenis. Tai heterogeninė grupė, kuri dažnai siejama su pilietiniu LGBT teisių judėjimu socialinėje ir politinėje srityse. Kartais LGBT sąvoka yra išplečiama apimant ir interseksualius bei queer asmenis (LGBTIQ).

Lytinė tapatybė – apibūdina unikalų kiekvieno asmens lyties pajautimą bei su tuo susijusį savęs (ne)priskyrimą konkrečiai lyčiai. Lytinė tapatybė formuojasi bei kinta biologinės lyties, socialinės lyties ir lytinės raiškos patirčių pagrindu. Lytinės tapatybės pajautimas tam tikrais atvejais turi įtakos asmens santykiui su savo kūnu bei fizine išvaizda. Dėl šios priežasties gali būti atliekamos

³ Vartojamų sąvokų žodynelis sudarytas remiantis „Įvairovės ir Edukacijos namai“ ir „LGL“ organizacijų pateikiama medžiaga. Pateikiamos nuorodos į originalius tinklalapius:
http://ivairovesnamai.lt/uploads/8/6/1/6/8616620/apklauso_duomen%C5%B3_analiz%C4%97.pdf
<http://www.lgl.lt/zmogaus-teises/naudinga-zinoti/zodynelis/>

tam tikros fizinės išvaizdos koregavimo procedūros, potencialiai apimančios ir medicininės bei chirurgines procedūras (pavyzdžiui, transseksualiam asmeniui atliekama lyties keitimo operacija).

Neapykantos kalba LGBT asmenų atžvilgiu reiškia viešus pasisakymus, kurie skatina ar pateisina neapykantą, diskriminaciją ar priešišumą LGBT asmenų atžvilgiu, pavyzdžiui, politikos ar religinių lyderių išsakyti komentarai spaudoje ar internetinėje erdvėje, turintys tikslą įžeisti ir pažeminti.

Translyčiai asmenys – tai asmenys, kurių socialinė lytis skiriasi nuo biologinės lyties, t. y. kuriems būdingas noras išreikšti savo lytinę tapatybę nesivadovaujant biologinės lyties padiktuotomis normomis. Translyčiai asmenys jaučia vidinį poreikį savo apranga, aksesuarais, manieromis, kalba, naudojama kosmetika ar kūno pokyčiais išreikšti save priešingai nei reikalauja su jų biologine lytimi susiję socialiniai lūkesčiai. Tai – skėtinė sąvoka, kuri apima tiek transseksualius (angl. transsexual), tiek kitus asmenis, kurie nenori būti identifikuojami kaip „vyras“ ar „moteris“.

Seksualinė orientacija – nuolatinis emocinis, romantinis, seksualinis ar jausminis potraukis kitiems asmenims. Seksualinės orientacijos skalė svyruoja nuo išimtinio heteroseksualumo iki išimtinio homoseksualumo ir apima įvairias biseksualumo formas.

Transseksualumas – apibūdina faktą, kai asmuo yra transseksualios tapatybės ir savo lytinę tapatybę suvokia kaip kardinaliai priešingą savo biologinei lyčiai (t. y. „vyras“ – „moteris“). Kitaip tariant, transseksualus vyras yra asmuo, kuris pagal savo biologinę lytį yra „moteris“, bet jo lytinė tapatybė yra „vyro“ arba apima vyriškos lytinės tapatybės spektrą. Transseksuali moteris yra asmuo, kuris pagal savo biologinę lytį yra „vyras“, bet pagal lytinę tapatybę yra moteris arba apima moteriškos lytinės tapatybės spektrą. Analogiškai apibūdinimai yra naudojami apibrėžiant ir transseksualių asmenų seksualinę orientaciją, t. y. remiantis būtent jų lytine tapatybe, o ne biologine lytimi. Pavyzdžiui, heteroseksualus transseksualus asmuo yra transseksualus vyras, kuris jaučia potraukį moterims. Lesbietė transseksuali moteris jaučia potraukį kitoms moterims.

1. HETERONORMATYVIOS VISUOMENĖS SAMPRATA BEI LYČIŲ IR SEKSUALUMO TEORIJOS POSTMODERNYBĖS KONTEKSTE

Heteronormatyvumas bus analizuojamas remiantis postmodernizmo, *queer* (neatsiejama nuo feminizmo, maskulinizmo, lyčių studijų⁴) ir socialinio konstruktyvizmo teorijomis. Šios priegios dalinasi keliais svarbiais aspektais: dekonstravimu, abejojimu nusistovėjusia norma, naujų formų paieškomis, esamų struktūrų permąstymu⁵. Postmodernizmo paradigma socialinę tikrovę supranta kaip konstruojamą. Kadangi postmodernizmo teoretikai pateikia gan siaurą analizę, koku būdu vyksta šis konstravimas, bus remiamasi ir socialinio konstruktyvizmo autoriais P. Bergerio ir T. Luckmannu. Šie teoretikai išsamiai analizuoja socialinį konstravimą, tai daro kalbėdami apie pasaulį ir jo pateiktis, kurios yra išmokstamos. Analizuojant lyties, heteronormatyvumo, seksualumo, esančių sociume ir kultūroje, sampratą šios teorijos sėkmingai viena kitą papildo ir išpildo.

Tad minėtos teorijos bus derinamos tam, kad lyties ir seksualumo diskurso klausimas būtų kuo plačiau ir giliau išanalizuotas. Esminė priežastis, renkantis minėtų teorijų kombinaciją, yra dvipusė darbo problematika. Viena pusė yra ta, kad heteronormatyvumas yra traktuojamas kaip socialiai sukonstruotas reiškiny, kurio struktūrą ir reiškimąsi visuomenėje svarbu suprasti, norint dekonstruoti visuotinai nusistovėjusią normą. Kita pusė – mokyklos realybė ir formuojama ugdytinių pasaulėvoka; šio fenomeno esmę patogiu analizuoti pasitelkiant dekonstrukcijos metodą, o šią analizę verta išplėsti socialinio konstravimo teorijos tezėmis ir įrankiais.

Dėl temos naujumo ir neištirtumo pirmiausia darbe dėmesys bus skiriamas heteronormatyvios visuomenės sampratos aptarimui. Tai atliekama siekiant atverti ir išaiškinti analizuojamą temą ir jos problematiką.

1.1 Heteronormatyvumas ir neheteroseksualumas

Siekiant suvokti, kas yra heteronormatyvi visuomenė, verta žvilgterėti į žmogaus gyvenimo pradžią ir pirminę socializaciją. Asmeniui gimus, pirmiausia siekiama apibrėžti, kokia vaiko lytis, tuomet, įvardijus *biologinę* lytį, įprastai imamasi atitinkamų veiksmų ir pradedama ugdyti *socialinę* vaiko

⁴ Lyčių studijų lauke feminizmo teoretikės/-ai buvo pirmosios/-ieji, kurios/-ie ėmė gvildinti lytį kaip problemišką (ne natūralią). Moterų studijos postūmį suteikė vyrų (maskulinizmo) ir *queer* studijoms. (Spargo, 2000, p. 28-33; Tereškinas, 2011, p. 33-34, 42)

⁵ „Dekonstravimo nuostata transgresijos atžvilgiu veikia besąlygiškus dalykus „versdama“ sąlygiškais, besąlygiškus akivaizdumus, tapatumus, tabu ir normas „versdama“ sąlygiškais socialiniais konstruktais, įvirtinamais tam tikrame nusistovėjusiame galios konfigūracijos lauke.“ (Rubavičius, 2010, p. 71)

lytis⁶, kuri yra grindžiama heteroseksualių suvokimu: moteris turi priskirtus moteriškus bruožus, vyras – vyriškus; viena iš sąlygų išpildyti savo lytį: romantinis, emocinis ir/ar seksualinis potraukis kitos lyties asmenims. Tad vaikai nuo pat mažumės būna auklėjami pagal jų lyčiai tinkamas normas, lūkesčius ir priedermes. Taip mergaitės ir berniukai, dalyvaudami socializacijos procese, ima tapatintis su savo lytimi. (Purvanekienė, 2011)

Queer teorijos atstovė Eve Kosofsky Sedgwick biologinės ir socialinės lyties skirtumą paaiškina per „chromosominės lyties“ ir „socialinio produkto“ paralelę. Pirmoji formuojama chromosomų, o antroji yra daug labiau detalizuota, veikianti tvirtu dichotomijos principu, kur lytis socialiai produkuojama ir reprodukuojama ir kur veikia binarinė reikšmių sistema, kuri lemia moters ir vyro asmenis, jų funkcijas. Ši socialinio lyčių produkavimo binarinė sistema dažnai neturi ar beveik neturi nieko bendro su chromosomine lytimi. (Sedgwick, 1990, p. 27-28) Dirbtinai produkavus žmones į dvi skirtingas stovyklas, viena iš stovyklų tapo dominuojančia: „vyriška tvarka yra taip giliai įsišaknijusi, jog tarsi nereikalinga pateisinimo: ji turi būti pripažįstama kaip nereikalaujanti įrodymų, visuotinė (vyras, *vir* yra ta ypatinga būtybė, kuri save suvokia kaip visuotinę, kuriai priklauso žmogiškumo, *homo*, monopolis).“ (Bourdieu, 2003, p. 217) Vyrų dominavimo sistema dar kitaip yra vadinama patriarchaline visuomene.

Pateiksiu trumpą, netgi banalią, iliustraciją, kaip šiomis dienomis vyksta socialinis lyties produkavimas: vaikų žaislai, drabužiai, buities atributai skirstomi į berniukiškus/mėlynus ir mergaitiškus/rožinius. „Mergaičių“ žaislai ugdo paslaugumą, rūpestingumą, rūpinimąsi buitimi bei grožio puoselėjimą, tuo tarpu „berniukų“ žaislai ugdo konkurencingumą, iniciatyvumą, fizinės ištvermės, lyderystės gebėjimus. (Paulauskas, 2017, p. 84-86) Kyla retorinis klausimas: ar berniukams nereikia tapti rūpestingais, o mergaitėms iniciatyviomis? Ar tai ne bendražmogiškos savybės?

Įdomu tai, kad šis žaislų ir vaikų pasaulių skirstymas visai nesenas, pradėtas po Antrojo pasaulio karo Amerikoje, o dabar atrodo kaip savaime suprantamas ir retai kvestionuojamas⁷. Tai buvo

⁶ Žodžio *lytis* apibrėžimas Lietuvių kalbos žodyne: „viena iš dviejų gyvųjų būtybių gimčių (vyriškoji ar moteriškoji)“. (LKZ) Apibrėžimas nurodo biologinę lytį, todėl trūkstant atskiro žodžio, turime du terminus: biologinė lytis ir socialinė lytis. Biologinė lytis yra nulemta fizinių ir fiziologinių bruožų. Socialinė lytis yra konstruojama per „vyriškų“ ir „moteriškų“ darbų, charakterio savybių, protinių galių, ir pan. priskyrimą tam tikrai biologinei lyčiai. (Purvanekienė G. 2011) Patogiai biologinės ir socialinės lyties leksikologinį skirtumą galima užčiuopti anglų kalboje - biologinė lytis – *sex*, socialinė lytis – *gender*.

⁷ Šiuo metu pradeda kilti iniciatyvos naikinant šią komercinę vaikų drabužių ir žaislų lyčių segregaciją.
<https://www.theguardian.com/world/2013/dec/23/toys-r-us-stockholm-gender-neutral>
http://www.huffingtonpost.co.uk/entry/gender-neutral-unisex-kids-clothing-brands_uk_58a5874ee4b07602ad51d831

žaislų industrijos marketingo sprendimas, kuris stipriai paveikė vaikų socializaciją. Lyčių studijų lektorius Donatas Paulauskas šį procesą vadina iš anksto surežisuotais lyčių vaidmenimis. Vaikai, priimdami pasaulį pastarojo nekvestionuojant, priima ir surežisuotus, jiems/joms parinktus lyčių vaidmenis pastarųjų taip pat nekvestionuodami. Kadangi jau 4-5 metų vaikas suvokia save kaip berniuką ar mergaitę, kaip žmogų, ir nori sulaukti iš aplinkos pripažinimo ir priėmimo (Väestöliitto), jis „įsikabina“ į sugalvotas berniukiškas ir mergaitiškas pozicijas bei sieja savo tapatumą būtent su jomis. (Paulauskas, 2017, p. 87-95)

Žiniasklaida, medijos, reklama irgi pasiduoda šiam teatrui, kartu ir suaugę, tėvai yra veikiami šio rolių pasiskirstymo. Vytautas Rubavičius savo knygoje „Postmodernusis kapitalizmas“ teigia, kad: „Kultūra ugdo (gamina) sistemai reikalingą žmogų <...>. Žmogus geidžia to, kas jam siūloma, ir iš siūlomų dalykų konstruoja savo individualų tapatumą <...>. Subjekto individualybės reikšmingumą patvirtina vartojimo sistemos diegiami socialiniai grupinės saviidentifikacijos ir stratifikacijos būdai.“ (Rubavičius, 2010, p. 125) Vėliau aptarsime, jog suaugęs asmuo gali permąstyti ir keisti savo tapatumą, tačiau šio darbo fokusas yra besiformuojančios asmenybės, kurios (dar) neturi galimybės permąstyti visuomenės santvarkos, jos užslėptų kodų ir primetamų sociumo teatro taisyklių. Tad kyla klausimai, kas nutinka vaikui, kuris nesijaučia jaukiai taip aiškiai nubrėžtose berniukų ir mergaičių pasaulio ribose? Kai berniukas užsimano rožinio lėlių namelio, o mergaitė dūkdama išsipurvina savo nuostabaus grožio suknelę, kai vaikais simpatiją ima jausti tos pačios lyties asmeniui? Kai vaikui iš esmės neįdomūs jo visuomeninei rolei tinkantys žaidimai ir atributai?

Mokykloje, mokytojams/-oms galvojant, kad visi auklėjami vienodai, atlikus tyrimus paaiškėja, kad berniukai gauna kur kas daugiau dėmesio nei mergaitės, berniukų išsišokstantis elgesys yra labiau toleruojamas nei mergaičių, iš mergaičių tikimasi daugiau nuolankumo ir pagalbos mokytojui/-ai, rodant gerus mokslo rezultatus. Taip berniukams skiriama daugiau dėmesio, paliekant mergaites pasyvesnėje padėtyje. (Ruusunen, 2005, Purvaneckienė, 2011) Vėliau iš vyrų tikimasi išlaikyti šeimą, uždirbti pinigų, daryti karjerą (Gečienė, 2008), iš moterų tikimasi būti gera mama, prižiūrėti namų ūkį, o siekis daryti karjerą yra vertinamas neigiamai, taip pat siejamas su buvimu bloga mama. (Pavilionienė, 2000)

Paulauskas lyčių socializaciją apibūdina kaip pirmąją plytą „ant kurios statomos visos kitos ir nuo kurios iš esmės priklauso lyčių nelygybės sistema.“ (Paulauskas, 2017, p. 136) Postmodernizmą iš edukologijos perspektyvos tyrinėjantys Robin Usher ir Richard Edwards pirmuosius kodus, suteikiamus asmeniui, apibūdina kaip paskirtą žymę, kuri asmenį pozicionuoja tam tikrose

socialinėse valdose; toji žymė funkcionuoja per sociolingvistinę veiklą, kurioje subjektas tampa asmeniu su identitetu ir tęstinumu. (Usher, Edwards, 1994, p. 62) O Anthony Giddens prideda, kad „nėra nieko aiškesnio negu tai, kad lytis yra mokymosi ir nuolatinio „darbo“ rezultatas, o ne paprastas biologiškai nulemtų lyčių skirtumų papildymas.“ (Giddens, 2000, p. 88)

Socialinės lyties samprata nėra pastovi, apibrėžta ir visuotinai suprantama: ir asmens lytiškumo individualus supratimas (pavyzdžiui, moteris savo moteriškumą suvokia ir išreiškia skirtingai nuo amžiaus tarpsnio), ir pati lytiškumo samprata visuomenėje geografiškai ir istoriškai nuolat kinta (buvo metas, kai vyrui buvo priimta avėti aukštakulnius, o moteriai nederėjo vilktis kelnių). (Lehtonen, 2003; Purvaneckienė, 2011; Paulauskas, 2017) Lytinės tapatybės binariškumas yra iš esmės būdingas kiekvienam/-ai. Joks vyras ir jokia moteris nėra iki galo išpildę jiems/joms priskiriamų normų ir reikalavimų. (Lehtonen, 2003; Reimers, 2007) Nepaisant to, lytinių tapatybių ir seksualumo variantai dažnai lieka nematomi. Matome, kad mums įprastas binarinis pasaulio suvokimas (kai pasaulis dalijamas į dvi dalis, šiuo atveju - vyriškąją ir moteriškąją) neatspindi tikrovės. Ir vis tik dažniausiai visuomenėje yra griežtai identifikuojamos tik dvi lytys, o seksualumo raiška per hetero- kategoriją. Toks objektyvios realybės apkarpymas ir iš to kylantis nežinojimas yra palanki terpė seksizmui ir homofobijai (*kitofobijai*⁸).

Vieną didžiausių indėlių *queer* teorijai suteikusi Judith Butler teigia, jog „žinojimą išvedame arba pagal drabužius, kuriais tas žmogus vilki, arba pagal tai, kaip tie drabužiai vilkimi.“ (Butler, 2017, p. 28-29) Mums įprasta preziumuoti, kad savaime aišku, kokia anatominė sandara slypi po drabužiais. Tuo pačiu šios socialinės lyties normos, besireiškiančios net per aprėdo vertinimą kaip lyties dėmenį, „nustato, kas bus, o kas nebus pamąstoma kaip žmogiška, kas bus, o kas nebus laikoma *tikra*; jos (aut. socialinės lyties normos) nustato ontologinę plotmę, kur kūnai gali įgyti teisėtą (legitimią išraišką).“ (Ten pat) Tad normatyvumas nulemia galėjimo būti žmogumi būdus. Jis nustato formas, kuriomis galima būti žmogumi, ir formas, kurios nėra leistinos žmogaus lyties raiškai. Butler socialinės lyties priauginimą prie gimusio asmens aiškina per performatyvumo teoriją, kurioje teigiama, kad socialinė lytis yra „gaminama per nuoseklią aktų, kurie atliekami stilizuojant kūną socialinės lyties aspektu, seriją. Šitaip pasirodo, kad tai, ką laikome vidiniu savo bruožu, tėra tai, ką iš anksto žinome ir produkuojame tam tikrais kūno aktais.“ (Butler, 2017, p. 18)

Nuo pat mažumės asmuo yra talpinamas į vienos ar kitos lyties rėmus, šis procesas yra tapęs socialine norma. Giddens teigimu: „Vaikas sužino apie savo kūną pirmiausia iš to, kad šis kūnas

⁸ *Kitofobija* – darbo autorės darinys, skirtas pažymėti „kito“ baimei, kylančiai dėl žinojimo apie „kitą“ stokos; bijoma bet ko, kas neatitinka įprastinių normų ar kėsina į griežtai sustyguoto pasaulio idėją.

praktiškai susijęs su objektų pasauliu ir kitais žmonėmis. Tikrovė suvokiama per kasdienę *praxis*.“ (Giddens, 2000, p. 77) Tad kai išvien transliuojama idėja/žinutė, kad moteris turi būti moteriška (heteroseksuali), vyras – vyriškas (heteroseksualus), toks visuomenės būvis yra vadinamas heteronorma. Priimtinas visuomenei individas yra heteroseksualumo standartus atitinkantis asmuo, jo heteroseksualumas yra nuolatos kontroliuojamas. Pagal Harold Garfinkel, tyrinėjusį moteriškumo ir vyriškumo idėją interseksualaus asmens atveju: „Jeigu kalbama apie lyties statusų kaitą, tai ši kontrolė - itin griežta ir visapusiškai varžanti.“ (Garfinkel, 2005, p. 109) Lyčių sociologijos teoretikas Artūras Tereškinas teigia, jog: „Heteroseksualumas yra svarbi socialinė norma, kurią tvirtina socialinė politika, mokykla, šeima, žiniasklaida ir policija. Esminė heteronormatyvumo prielaida yra ta, kad lytis yra įgimta, natūrali ir nesikeičianti. Todėl heteroseksualumas yra laikomas esminiu žmogiškosios prigimties bruožu.“ (Tereškinas, 2011, p. 155)

Plėtojant Tereškino mintį, galima pridurti, jog tokiu atveju, kai heteroseksualumas nėra kvestionuojamas, nėra apmąstomas kasdienybėje, jis tampa visa apimančiu. Lygių galimybių ekspertė Margarita Jankauskaitė pažymi, jog atskirties grupėms būti atstovaujamos dominuojančioje kultūroje nėra lengva, nes pastaroji „pasitelkia įvairiausias strategijas atskirties mechanizmams sukurti, palaikyti ir paversti juos nematomais.“, dominuojanti kultūra „įteigia, jog socialinės, politinės, simbolinės lyčių reprezentacijos skirtumai yra sąlygoti prigimties.“ (Jankauskaitė, 2005, p. 89) Kita (neheteroseksuali) realybė nėra suvokiama, o pastebėta laikoma nenormalia, dėl nežinojimo – apipinama mitais, klaidingais įsitikinimais ir grėsmėmis, kurie dar labiau skatina atskirtį, stigmatizaciją, nepagrįstas baimes ir, blogiausiu atveju, neapykantą⁹.

Gvildenant heteronormatyvios visuomenės aspektus, verta išskirti, kas lieka užribyje, t.y., kas yra tie neheteronormatyvūs individai, kurie susiduria su heteronormos barjeriais savo socializacijos procesuose. Galimų variantų sąrašas nėra baigtinis, nes seksualumas ir lytinis tapatumas yra nuolatos fluktuojantys. Nėra tikslios statistikos, kokia populiacijos/žmonijos dalis nėra heteroseksuali (tokius skaičius nustatyti yra itin keblu ir dėl didelio kiekio neatsiskleidusiųjų asmenų, ir dėl sunkiai nustatomo neheteroseksualumo rodiklio (ar tai yra ir biseksualūs, ir homoseksualūs, ir translyčiai, ir *queer*, ir t.t. asmenys? Ar pakanka svajoti apie bi-, homoseksualias patirtis, ar būtina svajones įgyvendinti? Ar pakanka karto gyvenime, ar reikia daugiau kartų, kad asmuo galėtų būti klasifikuojamas?) Vis tik, pagal įvairius tyrimus, nuo 5 % iki 10 %

⁹ Mitai, susiję su LGBT, išsamiai pristatyti LGL ir Išgiirsti portaluose: <http://www.lgl.lt/zmogaus-teises/naudinga-zinoti/seksualumas/>
<http://isgirsti.lt/aplinkai/mitai-ir-faktai/>

žmonijos populiacijos priskiria save LGBT bendruomenei (Steinmetz). Akivaizdu, jog tai didžiulis kiekis, kuris negali likti nepastebėtas.

Net jeigu pasaulis yra matomas binariniu principu - realybėje toks jis nėra. Lytinės tapatybės ir seksualumo kategorijos yra, akivaizdu, plačios, tačiau dėl to fakto, kad nustumtos į visuomenės paribius ar net paraštes, nėra matomos, nėra identifikuojamos. Kadangi į heteronormatyvias kategorijas nepatenkantys moksleiviai vis tiek dalyvauja ugdymo procese, yra būtina šias tapatybės formas pripažinti ir atpažinti, kadangi: „Atpažinti ir priimti kitus tokius, kokie jie yra, palaiko jų, kaip asmenų, orumą.¹⁰“

Neheteronormatyvaus lytinio tapatumo ir seksualumo analizės laukas gali būti labai platus. Tačiau dėl ribotos darbo apimties, neheteronormatyvumas bus daugiausia aptartas minint tik homoseksualumo, nestereotipinio moteriškumo ir vyriškumo sąvokas. Pasirinktos kategorijos yra lengvai atpažįstamos ir šio darbo kontekste bus traktuojamos kaip neheteroseksualios visuomenės metafora. (Terminas – neheteroseksualumas – vis dėlto apima kur kas platesnį tapatumų spektrą nei vien homoseksualumas, moteriškumas ir vyriškumas.) Būtina taip pat paminėti, jog šiame darbe heteroseksualumas ir heteronormatyvumas dažnai vartojami kaip sąvokos, pakeičiančios viena kitą. Tai grindžiama tuo, jog heteronormatyvi visuomenė remiasi heteroseksualumu ir jį palaikančiomis formomis: visuotinai priimamas moteriškumas ir visuotinai priimamas vyriškumas bei seksualinė jų raiška.

Butler sklandžiai išaiškina socialinės lyties, biologinės lyties ir geismo (seksualumo) sąsajas, atskleisdama, kaip šie trys segmentai turi veikti vienybėje: „Privalomojo ir natūralizuoto heteroseksualumo institutas reikalauja, kad giminė (socialinė lytis) būtų binarinis santykis (ir ją būtent taip reguliuoja), kur vyriškasis terminas atskiriamas nuo moteriškojo ir šis atskyrimas įvykdomas heteroseksualaus geismo praktikomis.“ (Butler, 2017, p. 86-87) Matome situaciją, kur nepakanka būti moteriška ar vyrišku, nes savo moteriškumą ir vyriškumą privaloma liudyti savo geismu (seksualumu), nukreiptu į binarinėje opozicijoje esančią lytį. Ir atvirkščiai: nepakanka geismą nukreipti į binarinėje opozicijoje esančią lytį, nes reikia rūpintis ir savo lyties išraiška.

¹⁰ „Recognizing and accepting someone for who they are upholds their dignity as a person.“ (Vertė darbo autorė) United Nations Development Programme – „Transgender health and human rights“ (2013): <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/HIV-AIDS/Governance%20of%20HIV%20Responses/Trans%20Health%20&%20Human%20Rights.pdf>

1.2 Grėsmės: būnant paraštėse ir už jų

Lytinių tapatybių ir seksualumo išėjimas už normos nustumia jas į visuomenės paribius, dėl to jos nėra matomos ar bent identifikuojamos. Taip ši realybės pusė, dėl įsivyravusio tabu, yra apgaubiamą tyla. Šių temų vengimas ar manymas, kad jos nėra pakankamai svarbios, aktualios diskutuoti viešai, į atskirtį stumia už šių temų esančius individus. Šis įsivyravęs procesas skleidžia visuomenėje žinią, kad homoseksualumo, nenormatyvaus tapatumo mūsų visuomenėje nėra ar beveik nėra, todėl neheteroseksualių asmenų teisių ir gerovės tema yra atmetama kaip neaktuali. Šią mintį puikiai iliustruoja citata iš 2015 m. straipsnio LRT.lt žinių portale:

Įstatymu partnerystę tik tarp vyro ir moters siekiantis įregistruoti teisingumo ministras sako, kad tai – masiškai paplitęs reiškinys, kurį reikia spręsti. O homoseksualių porų, anot ministro, Lietuvoje paprasčiausiai per mažai, kad ir joms reiktų partnerystės įstatymo. (LRT)

Nesileidžiant į svarstymus, ar žmonių kiekis gali būti per mažas turėti teisių, aptarkime, kokias pasekmes gali turėti šis nematomumas ir ši tyla. Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad Lietuvoje vis dar vyrauja diskusija, ar homoseksualių asmenų teisės ir pats homoseksualumas iš viso yra aktuali tema. Galią turinčiųjų klausimo fokusas nėra atviro pobūdžio: kaip homoseksualių asmenų teises įtvirtinti praktikoje ir informuoti visuomenę?

Visuomenėje, kuri lytį ir seksualumą supranta norminiu, stereotipiniu būdu: „socialinė LGBT žmonių atskirtis formuojama ne tik socioekonominė ir kultūrinė nelygybė, tačiau ir jų homoseksualios tapatybės nepripažinimu“. (Zdanevičius, 2007, p. 13) Šis nepripažinimo faktorius riboja neheteroseksualių asmenų pilnavertį integravimąsi į visuomenę; bijodami/-os būti pasmerkti/-os ir taip patekti į socialinę atskirtį, nuolat vaidindami/-os heteroseksualumą, gėdindamiesi/-osi savo tapatybės ar neigdami/-os ją, jie/jos jau yra socialinėje atskirtyje. O kartu taip jie/jos tampa „neegzistuojančiais subjektais“ mūsų, visuomenės dominantų/-čių, akyse. (Tereškinas, 2007; 2011; Lehtonen, 2007) Tapatumas čia ganėtinai komplikuoatas reiškinys, kadangi asmuo ne tik bijo atsiskleisti ir renkasi jį dangstyti, tačiau neretai asmuo pats/pati abejoja savo tapatumu, jo realumu ar vertingumu. Sociume besireiškiantys (reiškiami) ženklai, kalba, veiksmai liudija heteronormą - asmuo buvo auginamas būti tam tikra lytimi su šiais lyčiais būdingomis savybėmis. Tai nesukeltų vidinės įtampos, jeigu asmuo „jaučiasi esąs vientisas kūnas ir Aš“, tačiau „pernelyg didelis neatitikimas tarp perimtų rutinų ir individo biografijos naratyvo <...> išreiškia egzistencinį nerimą, tiesiogiai besikėsinantį į asmens tapatumą.“ (Giddens, 2000, p. 81)

Įtampa dėl turimos lyties ypač suaustrėja paauglystės laikotarpiu, nes asmuo pradeda suvokti, jog dėl biologinių pokyčių, jis imamas vis labiau vertinti pagal lyties kategoriją. Įtampa ypač pastebima merginų patirtyse. Įvairūs valgymo sutrikimai stipriai susiję su merginų patiriamu su(si)daiktinimu ir savęs suvokimu kaip objekto, kai nuolat apie save mąstoma per *kaip aš atrodau* kategoriją. Taip pat ir primetamas reikalavimas šypsotis, būti nuolankiai, maloniai kelia sunkumų, nes paauglė daug labiau vertinama kaip žmogus kai atitinka moteriškumo standartus. (Erentaitė, 2015)

Butler teigia, kad socialinės lyties normos yra smurtinės bei pateikia kelis pavyzdžius iš savo turėtos patirties augant: „Dėdė, įkalintas dėl savo anatomiškai anomalinio kūno, netekęs šeimos ir draugų, stumiantis dienas „institucijoje“ Kanzaso prerijose; gėjai pusbroliai, dėl savo seksualumo, tikro ir tariamo, išvyti iš namų; mano pačios audringas atsiskleidimas (*coming out*) sulaukus šešiolikos; tolesnis suaugusios gyvenimo paveikslėlis – prarasti darbai, mylimosios, namai.“ (Butler, 2017, p. 24) Tai normatyvumo smurtas, kuriuo sunku apkaltinti ką nors, nes jis vykdomas ne pavienių žmonių, o galios pozicijų, brukimo į rėmus sistemos.

Šis procesas sąlygoja nemažai šalutinių poveikių. Be baimės, nuolat patiriamo nerimo, depresijos, nepasitikėjimo, izoliavimosi, vienas kraštutinių yra svarstymas apie savižudybę ar pati savižudybė. Vengrų lyčių studijų mokslininkė Judit Takacs pateikia kelių tyrimų apžvalgą, kur atskleidžiama, jog savižudybės ir seksualinės orientacijos aspektas yra susijęs. Tokio pobūdžio (siejant seksualinę orientaciją su savižudybe ar mintimis apie savižudybę) tyrimai prasidėjo 1990-aisiais ir ši sąsaja buvo patvirtinta. Australijoje vieno 2003-ųjų metų tyrimo rezultatai parodė, jog heteroseksualių ir homoseksualių asmenų bendruomenėse savižudybė yra atpažįstama ir netgi priimama kaip jaunuolių, supratusių savo homoseksualumą, pasirinkimas. (Takacs, 2006, p. 29-31) Pabrėžiama, jog polinkis į savižudybę nėra tiesioginis neheteroseksualumo šalutinis poveikis, tačiau visuomenės atmetimo ir iš to kylančios izoliacijos padarinys. Butler šį padarinį paaiškina taip: „dalis to, dėl ko socialinės lyties formos yra tokios engiančios, - tai psichikos negalavimai, kuriuos jos sukelia.“ (Butler, 2017, p. 31) Lietuvos psichologų sąjunga¹¹ 2014-ųjų lapkritį išleido pranešimą, patvirtinantį kitose šalyse atliktus tyrimus, kuriame konstatuojama, jog „lytinė orientacija išliko reikšmingu vaikinų savižudybės rizikos veiksniu“.

2016-aisiais metais pasirodžiusios Amerikos Psichologų Asociacijos (*American Psychological Association*) atlikto tyrimo išvados teigia, jog vyrai, kurie labiau linkę į tradicinio vyriškumo asmens modelį, yra labiau linkę turėti psichologinių problemų negu vyrai, kurie tapatinasi su

¹¹ Lietuvos psichologų sąjungos nuomonė dėl Lietuvos gėjų lygos socialinės reklamos poveikio nepilnamečiams: <http://www.psichologusajunga.lt/index.php?p=407&lng=lt>

mažiau maskuliniškomis normomis. Tyrėjų teigimu, seksizmas tampa ne tik socialinę neteisybę generuojančiu reiškiniu, tačiau sukelia žalingą poveikį tiems, kurie laikosi seksistinių nuostatų. (American Psychological Association, 2016) Asmenys, kurie gėdinami ir žeminami dėl savo seksualumo ir/ar lyties, yra linkę į smurtą ir agresiją – taip, įgavę galios, jie gali sumažinti savo gėdos jausmą, įsivaizduoti, kad turi galios. (Tereškinas, 2007, p. 10-11)

Reikšmingi dar vieno Amerikoje atlikto tyrimo rezultatai, pasirodę 2017-aisiais metais, kurie rodo, jog paauglių (ypač priklausančių LGB bendruomenei) polinkis į savižudybę sumažėjo, įsigalėjus tos pačios lyties santykių įteisinimo įstatymams. Heteroseksualumo standartų neatitinkantys asmenys tampa stigmos ašimi, ši yra kultivuojama sociumo sąlygų per kultūrinės normas, institucines praktikas, kurios varžo stigmatizuojamųjų galimybes bei gerovę. (Haelle, 2017; Rikken, 2017) Matyti, jog darbo pradžioje cituota Tereškino mintis - „heteroseksualumas yra svarbi socialinė norma, kurią tvirtina socialinė politika, mokykla, šeima, žiniasklaida ir policija“, turi sąsają su polinkį į savižudybes skatinančia stigma.

Žmogaus teisių konsultantas Michael Hobbes savo straipsnyje „Gėjų vienišumo epidemija“ (*The Epidemic of Gay Loneliness*) pristato mažumos streso keliamą poveikį LGBT bendruomenei. Bet kokia normatyvinė santvarka į atskirtį stumia nenormatyviąją visuomenės dalį: tai gali vykti rasės, klasės, etninės priklausomybės, lyties, amžiaus ir t.t. pagrindu. Būdama atskirtyje bei traktuojama kaip mažuma, ši visuomenės dalis savaime tampa stigmatizuojama, o tai turi psichologinių padarinių „mažumos“ žmonėms. Hobbes pristato nemažai tyrimų, kurie atskleidžia, jog homoseksualūs asmenys, net ir labai tolerantiškose visuomenėse, vis tiek turi daug didesnę polinkį į depresiją ir kitus psichologinius sutrikimus negu heteroseksualūs asmenys. Būti mažuma paprasčiausiai reikalauja daug daugiau pastangų būti: asmuo nuolatos žino, jog yra mažuma bei, būdamas interakcijoje su visuomene, turi mąstyti taip, kaip daugumos atstovai/-ės mąstyti neturi¹².

Tereškinas mini P. Bourdieu išpopuliarintą „socialinio kentėjimo“ sąvoką, kuria kreipiamas dėmesys į: „kasdienės socialiai marginalizuotų asmenų bėdas bei vargus ir <...> veiksnius, prisidedančius prie jų priespaudos“. (Tereškinas, 2011, p. 51) Socialinės atskirties keliami pavojai ir padariniai akivaizdūs. Žinodami, kad vaikai dar vaikystėje patiria įsimylėjimą ir ima kelti klausimus

¹² Pavyzdžiui, moteris, prieštaraudama vyrui vadovui verslo susitikime, svarsto, ar ji bus matoma kaip neracionali moteris? Vienintelis/-ė juodaodis/-ė klasėje jaudinsis dėl blogo pažymio labiau negu liķ: ar blogas pažymys priklauso nuo rasės sąlygojamų protinių pajėgumų?) Įdomu, kad homoseksualūs asmenys (Hobbes straipsnio kontekste - gėjai) patiria dvigubą stigmą būdami moteriški. T.y., būti vyrišku gėjumi yra geriau negu moterišku gėjumi. (Hobbes, 2017)

apie kūnų skirtumus, sueitį ir seksualumą, turime pripažinti, kad labai svarbu, kokius atsakymus jiems pateiks suaugę ar kokią informaciją jiems pavyks išskaityti savo aplinkoje.

1.3 Michel Foucault įvadas į seksualumo teoriją ir seksualumo istorijos momentai¹³

Heteronormatyvios visuomenės santvarka, jos simptomai ir padariniai yra giliai tradicijoje glūdintis reiškiny, kuris daugeliui atrodo kaip natūrali, prigimtinė žmogaus/žmonių būties forma. Michel Foucault buvo vienas pirmųjų seksualumą ėmusių analizuoti iš perspektyvos, kurioje seksualumas suvokiamas kaip kultūriškai perduodamas darinys, patyręs daugybę mutacijų laike. Teoretikas siekia atsekti seksualumo raidą, užfiksuoti esminius seksualumo traktavimo kaitos momentus, demaskuoti galios ir žinojimo veikimo modelius sociume. Dabar Foucault tiesiogiai siejamas su *queer* ir laikomas įtakingu šios teorijos atspirties tašku. *Queer* teorijos vystymasis įtraukė ne tik Foucault keltų minčių plėtojimąsi, tačiau ir jų permąstymą. Kai kurie istoriniai faktai apie homoseksualumo traktavimą buvo patikslinti; Foucault kritikuotas už eurocentristinį matymą bei fokusą į vyrų seksualumą, užribyje paliekant moterų seksualumą. (Spargo, 2000, p. 7-9, 26-27)

Savo darbuose Foucault užčiuopia kalbėjimo apie seksualumą tabu esmę: „Šiuolaikinėms visuomenėms būdinga ne tai, kad jos pasmerkė seksą tūnoti šešėlyje, o tai, kad pačios pasmerkė save nuolatos apie jį kalbėti, versdamos jį vertinti kaip p a s l a p t ų.“ ir vyraujančio kalbėjimo apie seksualumą pobūdį: „<...> būtų klaidinga konstatuoti vien kiekybinį diskursų daugėjimą, tik kažkokį grynąjį augimą, lyg būtų nesvarbu, kas tais diskursais pasakoma, tarsi faktas, kad apie seksą kalbama, būtų svarbesnis už liepiamąsias formas, kurios kalbėjimu jam primetamos.“ (Foucault, 1999, p. 31)

Įsivyravusi kalbėjimo maniera seksualumo temas pavertė paslaptimi, užvėrė jas sociumo normų priežiūroje, tačiau tai anaipol nereiškia, kad šios tapo mažiau aktualios ar mažiau esančios visuomenės nariams/-ėms. Jie/jos vengia jas eskaluoti ir tuo pačiu metu nepajėgia apie jas nekalbėti.

¹³ Svarbu reabilituoti žodžių „seksualumas“ ir „seksas“ keliamas konotacijas. Dėl šių temų stigmatizavimo kyla įtampa bandant diskutuoti apie seksualumą. Seksualumą linkstama suvokti kaip sekso aktą, taip pamirštant aibę kitų reikšminių vienetų, nurodančių į seksualumą ir jo raišką, simboliką, reikšmes. Tereškinas taikliai reziumuoja platų seksualumo temos lauką. Siekiant išvengti dviprasmybių, autorė pabrėžia, kad Tereškino suformuotas seksualumo aiškinimas yra ir šiame darbe taikytinas suvokimas: „Seksualumas kalba ir apie vaizdinius, ritualus, fantazijas, ir apie kūną. Jis apima ir atspindi plačiausią spektrą veiksmų ir pozicijų: nuo pačių fiziškiausių iki pačių simboliškiausių, nuo pačių intymiausių iki socialiausių, nuo pačių įgimčiausių iki geriausiai išmokstamų. Seksualumas įgyja reikšmių tik tai tam tikrose ir per tam tikras kultūros formas.“ (Tereškinas, 2011, p. 184)

Ne veltui autoriaus išryškintas žodis „paslaptis“, juk paslaptimi virtęs faktas iškart ima kelti kur kas didesnę susidomėjimą negu iki tol. Foucault taip pat pabrėžia, jog tai, kad apie seksualumą imama kalbėti daugiau, nežymi atvirumo radimosi. Atvirkščiai - esmė yra turinys, ne kalbėjimo gausumas, o turinys šiuo atveju yra primetantis „liepiamąsias formas“. Tai reiškia, kad nors kalbėjimo apie seksualumą yra nemažai, šis daugiausia veikia kaip taisyklių rinkinio sudarinėjimas ir palaikymas: koks turi būti seksualumas bei kada ir kaip šis turi reikštis. Benjamin Cope pastebi, jog socialumas ir geismas nėra skirtingos, viena nuo kitos atsietos, kategorijos. Socialumo procesai apima ir geismo procesus, juos formuoja bei šiems daro įtaką. (Cope, 2005, p. 42)

Kitas Foucault akcentuotas niuansas seksualumo naratyve yra diktuojamas suvokimas/įsivaizdavimas, kad vienintelė visuotinai pateisinama seksualumo (sekso) raiškos funkcija yra reprodukcija. Santykiai turi reikšti palikuonis. Santykiai, kurie nuklysta nuo šios normos, nebėra priimtini ir sekso moralistų jie kategorizuojami kaip „bevaisia malonumai“. Jie neneša apčiuopiamos naudos visuomenei, kuri turi teritoriškai ir ekonomiškai augti bei klestėti. (Foucault, 1999, p. 32) Istorinėje perspektyvoje atsirado poreikis ar būtinybė gaminti „teisingus diskursus apie seksą“, koks turi būti ar nebūti vaiko seksualumas, kas tinkama moters, o kas vyro seksualumui ir t.t. (Ten pat, p. 76)

Matome, kad Foucault atskleidžia ir analizuoja visuomenėje susiklosčiusią struktūrą, kuri sergsti seksualumą ir prisiima galią nuspręsti, kas yra leistina ir normalu, o ką reikia atmesti ir bausti. Pati esmingiausia siekiamybė žmogui ir jo kūnui buvo siekimas akcentuoti kūniškumą ir „biologinius procesus: vislumą, gimstamumą bei mirštamumą“. (Ten pat, p. 106) Dėl šių priežasčių Foucault teigimu: „<...> per amžius mūsų visuomenėms buvo taip keblu integruoti tuos du, beje, tokius skirtingus reiškinius, kaip apsikeitimą seksualiniais vaidmenimis ir ryšį tarp tos pačios lyties individų.“ (Ten pat, p. 139)

Apibendrinant, galima išskirti šios temos nagrinėjimui kelis esminius teiginius: kalbėjimo turinys apie seksualumą yra ribojamas ir primetantis savo keliamas sąlygas/normas, seksualumas turi turėti funkciją, t.y., būti re produktyvus, į normą nepatekusios, „kitokios“ seksualumo realybės buvo/yra paliekamos už sociumo ribų ir stigmatizuojamos. Foucault iškelti aspektai grindžia ir anksčiau aptartą heteronormatyvios visuomenės struktūrą, kurioje lytis tampa socialiai konstruojama, o heteronormai nepaklūstančios tapatybės yra išstumiamos į pakraščius.

1.4 Postmodernistinis realybės permąstymas

Postmoderni epocha pasižymi naujomis socioekonominėmis taisyklėmis, čia ir Foucault kelti teiginiai turi reikšmingą poziciją. Pats žodis *postmodernizmas* nurodo svarbų prasminį momentą: tai nauja epocha, kuri yra PO modernizmo¹⁴. Postmodernizmas pokyčius neša įvairioms visuomenės sritims, o šiuos pokyčius daugiausia nulėmė globalinė komunikacija ir medijos. Šiame darbe reikšmingiausias su postmodernizmu atėjęs pokytis yra žmonių gyvenimų performavimas. (Bauman, 1992; Usher, Edwards, 1994; Tereškinas, 2011) Usher ir Edwards šį performavimą įvardina dar stipriau: žmonių gyvenimų suardymas (*disruption*). (1994, p. 8) LGBT aktyvizmo bei feminizmo atnešti pokyčiai, keliant diskusiją apie heteronormai nepaklūstančias tapatybes, neabejotinai taip pat užtikrina tam tikrų sociumo normų (žmonių gyvenimų) suardymą ir performavimą.

Postmodernizmas šiame darbe aktualus ne vien savo atneštais pokyčio momentais, tačiau ir savo santykiu su modernizmu bei Švietimo amžiumi. Šiuolaikinis švietimo organizavimas yra paremtas apšvietos ir modernizmo idėjomis. Apšvietoje ugdymas įgauna humanistinės individo laisvės, progreso ir protavimo idealus, o modernizmo paradigmoje švietėjai yra žinių centrai, turintys ir valdantys žinojimą bei teigiantys, jog egzistuoja vieninga ir pamatinė tiesa. (Usher, Edwards, 1994, p. 12, 24) Lyotard teigimu, žinojimas suteikia galią, o pasaulio konkurencinėje kovoje dėl galios yra varžomasi, kas turės galimybę kontroliuoti informaciją ir žinojimą. (Lyotard, 1984) Tad matome, jog švietimo įstaigos turi didžiulę reikšmę žinojimo produkavime, nes palaikydamos tam tikras tiesas, palaiko ir galios (-ių?) santvarką.

Nenuostabu, jog santvarkoje, kur gajos šios idėjos, yra lengva pasiduoti vienos tiesos idėjai, kuri tampa normatyvia. Vis tik postmodernizmas ima kvestionuoti vienos tiesos, vieno žinojimo galimybę: „<...> sunyko didieji metafiziniai legitimuojantys pasakojimai, laidavę pasaulio vaizdo, kitaip tariant, tikrovės, struktūrinį stabilumą ir apibrėžtumą, taip pat civilizacijos tikslų bei tiesos nuovoką.“ (Rubavičius, 2010, p. 27) Kalbėdami apie dirbtinai puoselėjamą normatyvumą, turime suvokti, kad diskusija apie seksualines ir lytines „mažumas“ yra galima tik normatyvios santvarkos kontekste. Viena tiesa išstumia kitas, koegzistuojančias tiesas, taip sukurdamą „alternatyvias“, mažumos statusus turinčias tiesas. O „mažuma“ dažnai tampa minimizuojama bei menkinama. (Lehtonen, 2007, p. 21)

¹⁴ Teoretikai nesutaria, ar postmodernizmas nėra tik laikina modernizmo mutacija. Kai kurie teoretikai postmodernizmą suvokia kaip atskirą srovę, kai kurie visiškai atskirties nuo modernizmo nedarą. (Rubavičius, 2010, p. 27-29) Edwards ir Usher savo analizėje vis mini postmodernųjį momentą, kuris, dėl postmodernizmo deklaruojamo fragmentiškumo ir nevienareikšmiškumo, pats nuolat kinta ir mutuoja; dėl to negali būti apibrėžtas įprastomis mūsų mąstymui kategorijomis.

Pagal Usher ir Edwards – realybė yra nepriklausoma nuo reprezentavimo, vis tik yra to reprezentavimo pagaunama. Tad realybė yra konstruojama reprezentacijos pagalba ir taip reprezentacija tampa realybe, o realybė turi būti visada reprezentuojama. Postmodernizme kultūrinė praktika ir medijos yra suvokiamos kaip esminį vaidmenį, „precedento neturintį“ poveikį turintys aspektai įreminant tapatybes. (Usher, Edwards, 1994, p. 13-14) Vienos tiesos sisteminis kultivavimas kuria normatyvią visuomenę bei stumia į periferiją alternatyvias buvimo žmogumi formas, dėl to – jis (kultivavimo procesas) nusprendžia ne tik tai, kas yra tiesa (true), bet ir tai, kas yra teisinga (just). (Lyotard, 1984) Taip atsiranda teisingas „vyriškumas“ bei teisingas „moteriškumas“, kuriuos postmodernizmas ir siekia permąstyti.

Modernizmas kuria diferenciaciją ir aiškias ribas, postmodernizmas siekia sukurti atvirkštinį procesą, kur nustatytų ribų atsisakoma. (Usher, Edwards, 1994, p. 13-14) Šis mąstymo poslinkis ar, kitaip tariant, šis realybės permąstymas, žinoma, labai svarbus švietimo institucijai – mokyklai, kur disponavimas žinojimu ir jo perdavimu yra vienas esminių veiklos momentų. Postmodernizmas, problemizuodamas epistemologines struktūras ir hierarchijas, suteikia galimybių ir resursų permąstyti švietimą asmens ir struktūros lygmenimis. (Ten pat, p. 25) Viena esminių išeities tezių yra ta, kad postmodernizmas teigia perspektyvų įvairovės galimybę. Edwards ir Usher teigia, jog postmodernus momentas, postmodernios koncepcijos ir idėjos tampa dalimi modernaus švietimo *curriculum*, tačiau be tokio rezultato, kuris keistų ir patį *curriculum*. (Ten pat)

Kadangi mokykla, kaip institucija, paremta vienos tiesos, vieno pasakojimo taisykle – postmodernizmas mažų mažiausia suteikia alternatyvų diskursą (kitokius kalbėjimo, mąstymo ir veikimo būdus), kuris galimas naudoti švietimo teorijos ir praktikos nagrinėjimui.

1.5 Postmodernizmo analizė iš edukologijos pozicijų

Robin Usher ir Richard Edwards knygoje „Postmodernizmas ir ugdymas“ (*Postmodernism and education*) daug dėmesio skiriama esamų normų, struktūrų ir hierarchijų kvestionavimui postmodernistinėje mąstysenoje, analizuojamos postmodernizmo teoretikų Foucault, Lacan, Derrida ir Lyotard paradigmos ir tezės iš ugdymo perspektyvos. Usher ir Edwards teigimu, nėra paprasta postmodernizmą klasifikuoti kaip idėjų ir koncepcijų „sistemą“. Šiam, mums įprastam klasifikacijos veiksmui, postmodernizmas yra perdėm komplikotas ir nevienalytis, dėl to sunkiai pasiduoda supaprastinančiam aiškinimui, interpretacijai. Rodos, lengviau išsakyti tai, kam postmodernizmas prieštarauja, su kuo nesutinka, nei tai, ką jis teigia. Dėl to tarsi siūloma postmodernizmą traktuoti kaip mąstymo būseną, kritišką, savireferentišką poziciją ir stilių. (Bauman, 1992; Usher, Edwards, 1994)

Patys autoriai (Usher, Edwards, 1994, p. 1-5) nesiekia traktuoti savo teksto kaip postmodernaus, tačiau pažymi savo, kaip teksto autorių, postmodernias reikšmes – jų pačių situaciškumą, kuris priklauso nuo jų lyties, etninio priklausomumo, autobiografijos detalių. Autoriai teigia, jog postmodernizmo teoretikų tekstus siekė „dekonstruoti“ kaip edukologinius, dėl to ir skaitytojai kviečiami dekonstruoti jų tekstą apie edukologiją. Pasinaudojant kvietimu, šiame darbe autorių tekstas apie ugdymą dekonstruojamas iš heteronormos, lyties, seksualumo pozicijų bei žvelgiama, ką šis tekstas turi pasiūlyti šioms reikšmėms.

Ugdymas tikslų, turinio, metodų prasme patiria nemažai esminių pokyčių. Įvade užsiminta apie istorinius, taip pat ir kultūrinius, Lietuvos, ir kaip šalies, ir kaip visuomenės, pokyčius. Įvyko ne tik homoseksualumo dekriminalizacija, tačiau prasidėjo ir LGBT matomumo gerinimo procesai, lygių galimybių, feministinių idėjų diskusijos. Kadangi mokykla yra dalis visuomenės ir valstybės, galime daryti prielaidą, jog šie (paminėti ir likę nepaminėti) kaitos procesai įtakos turi ir mokyklos bendruomenei, jos pasaulėžiūrai. Mokyklai daromos įtakos reikšmę ir užimamą poziciją taikliai nusako ši citata:

Ugdymas, ko gero, yra pats svarbiausias būdas užmegzti ryšį su pasauliu, jį patirti, suprasti ir bandyti pakeisti. Jis leidžia mums suprasti save ir tai, kaip mes esame susiję su kitais, taigi, priespaudos ir išsilaisvinimo klausimai glūdi pačioje jo šerdyje. Mes neturime atsakymų, bet tikime, kad postmodernumas, jeigu tik netaps eiliniu projektu, eiliniu vienodumo ir priespaudos diskursu, parodys mums naują radikalų būdą šiuos klausimus įveikti.¹⁵ (Ten pat)

Reziumuojant galime teigti, jog tai, kokią įtaką mokyklai daro LGBT bendruomenės matomumo gerinimo procesai bei susiklostęs (ar besikeičiantis?) visuomenės požiūris, yra ypač aktualus, svarstant apie mokyklą, kaip vietą, kurioje mes suprantame save ir savo santykius su kitais. Kaip vietą, kur per ugdymą imam megzti saitus su pasauliu. Pateikiama postmodernizmo analizė ugdymo kontekste yra svarbi pokyčių visuomenėje, kurioje bandome permąstyti turimas reikšmes bei struktūras, galbūt, bandome suteikti erdvės ir paraleliai egzistuojančioms reikšmėms.

1.6 Postmodernizmo ir feminizmo sąlyčio taškai

Postmodernizmas ir feminizmas negali būti suvokiami kaip labai panašios teorinės paradigmos, nes ir vienas, ir kitas yra per daug įvairūs bei atstovaujami skirtingai mąstančių teoretikų. Vis tik tam tikrais momentais šių dviejų teorijų jungtys yra išties iškalbingos ir reikšmingos viena kitos

¹⁵ „Education is perhaps the most important way we relate to the world, to the way we experience, understand and attempt to change the world and to the ways in which we understand ourselves and our relations with others. Questions of emancipation and oppression must therefore lie at its very heart. We have no answers but we do believe that the postmodern, so long as it too does not become yet another project, yet another totalising and oppressive discourse, gives us a fresh and radical way of confronting these questions.“ (vertė Monika Orechova)

vystymuisi. Feministinės minties atstovė Jane Flax teigia, jog feminizmas jokia būdu negali būti suvokiamas iš Apšvietos perspektyvų, nes feminizmas kelia prieštarigus Apšvietos tradicijai klausimus apie tiesos, žinojimo ir „aš“ darinius. (Flax, 1987, p. 625) Teorių jungtys plito tuomet, kai dalis feminizmo teoretik(i)ų pagal postmodernizmo mąstymo būdą pradėjo kvestionuoti homocentrizmus, racionalizmus ir dualizmus, kurie yra Švietimo amžiaus teorių ramstis. Racionalumo/neracionalumo, subjekto/objekto, kultūros/gamtos dichotomijos yra gerai žinomos postmodernizmo retorikoje, tačiau feministinės teorijos atstovai/-ės prideda esminę poziciją, jog šios dichotomijos yra veikiamos lyties. Vyras atsiduria privilegijuotoje pusėje, nes tiesa suvokiama tik kaip racionalios ir universalios minties rezultatas. Tad vyrui tenka racionalumo, subjekto, kultūros kategorijos, o moteriai – neracionalumo, objekto ir gamtos. Šių dichotomijų santykiyje moters kategorija vakarietiškoje kultūroje traktuojama kaip neigiama: racionalumas – tiesa/neracionalumas – klaida, subjektas – aktyvus/objektas – pasyvus, kultūra – civilizacija/gamta – neišsivystymas. (Flax, 1987; Hekman, cit. pg. Edwards, Usher, 1994)

Dichotomijų pasaulėvaizdis įformuojamas per normų kodavimą kalboje. (Lyotard, 1984; Edwards, Usher, 1994; Giddens, 2000) Pierre Bourdieu (2003, p. 183) teigimu: „Kalbos santykiai iš esmės visuomet esti simbolinės galios santykiai.“ Lyotard (1984) pažymi, kad vaikas dar prieš gimdamas (nors ir elementariu vardo išrinkimu vaikui) jau įgauna poziciją sociumo kontekste, pozicija yra kuriama tų, kurie aplink, ir priklausomai nuo tų, kurie yra aplink – vaikas ims brėžti savo gyvenimo liniją. Anthony Giddens (2000, p. 38) akcentuoja ne vien supančių asmenų, tačiau ir medių įtaką: „Faktiškai visas žmogaus patyrimas medijuojamas – žmogui socializuojantis ir ypač perimant kalbą.“ Žinoma, kalbėdami apie naratyvo daromą įtaką individui, negalime pamiršti individo laisvės rinktis, sąmoningai apmąstant ir suvokiant savąją tapatybės esmę. Vis tik, Rubavičiaus (2010, p. 10) teigimu: „visoks individo pasirinkimas bei veikla vyksta tam tikromis nuo jo nepriklausomomis aplinkybėmis, lemiamomis didžiųjų socioekonominių ir kultūrinių sistemų, jų saistymosi ir reprodukcijos vystymo. Toms sistemoms būdingi tam tikri imperatyvai <...>.“

Bourdieu (2003, p. 183) akcentuoja svarbą girdėti/matyti ne tik žodžius, tačiau ir struktūrą, kurioje žodžiai yra išsakomi: „<...> labai svarbi dalis to, kas vyksta verbalinės komunikacijos metu, netgi ir pats pranešimo turinys, lieka nesuprastas, kol neatsižvelgiama į bendrą esamų, nors ir neregimų, galios santykių kalbantis struktūrą.“ Vakarietiškoje kultūroje, iš inercijos besiremdami modernizmo ir apšvietos racionalios tiesos, žinojimo paieškos idėja, savo kalboje esame užkodavę reikšmes, kurios pozicionuoja moteriškąją pusę kaip mažiau teigiamą. Savo kultūroje teigiame tiesos ir žinojimo prasmę, kur civilizacija ir aktyvus veikimas yra suvokiami kaip išeities taškai, kaip būti žmogumi. Tik įdomu tai, kad šios buvimo žmogumi reikšmės: tiesa, žinojimas, aktyvumas,

civilizacija (racionalumas, subjektas, kultūra) yra vyriški bruožai, kurie savaime, dėl mūsų įpročio/polinkio mąstyti dualizmais, išstumia moteriškąją pusę į priešpriešą – neracionalumą, pasyvumą, neišsivystymą. Tad matome, jog normatyvumas formuojamas ne tik per socialinę interakciją ir kultūros, istorijos padiktuotus elgesio relikтус, tačiau ir per turimą kalbą, jos dėliojamus reikšminius kirčius, kuriuose yra nusistovėję pasaulėvokos elementai, kurie nėra pastebimi „plika akimi“.

Vis dėlto būtina demaskuoti šios vyriško ir moteriško pasaulių (teisingo ir neteisingo) skirties absurdiškumą. Mąstant apie moteriškumą ir vyriškumą, esame linkę ieškoti vyrų ir moterų skirtumų, užsimerkdami prieš faktą, jog vyrai ir vyrai/moterys ir moterys taip pat gali būti skirtingi/-os. Neretu atveju labiau skiriamės nuo tos pačios lyties atstov(i)ų negu nuo kitos lyties atstov(i)ų. Įnikę/-usios į galvojimą apie vyrų ir moterų skirtumus, pamirštame, jog egzistuoja elementarūs žmogiški skirtumai. (Paulauskas, 2017, p. 20) Verta pastebėti ir tai, kad visi vyrai turi moteriškų bruožų, o visos moterys – vyriškų. Nėra „gynaveislis“ vyro ar „gynaveislės“ moters – kiekvienas asmuo turi kitai lyčiai priskiriamų savybių.

Postmodernizmo minties kritikai dažnai prieštarauja postmodernizmo siūlomam dekonstrukcijos metodui. Kritikų postmodernizmas dažnai matomas kaip „destruktyvi destrukcija“, kuri paneigia viską, ką turime, ir nieko vietoj to nepasiūlo. Vis tik Baumanas (1992, p. ix) tvirtina, jog ši destrukcija (dekonstrukcija) yra konstruktyvi (konstrukcinė). Dėl to ir vienas iš feminizmo teorijų siūlymų, vietoj siekinio paneigti turimą tiesą, pripažinti (atpažinti) tiesų ir kriterijų, kaip apibrėžti tiesą, įvairovę, neturi būti suvoktas kaip neracionalumo skatinimas ir teisinimas, tačiau kaip dialogas, įsitraukimas, savireferentiškumas. (Hekman, 1997, p. 356) Tuo pačiu postmodernizmas priduria, jog neteigiama, jog neturi būti normų, tačiau tos normos neturi būti įlietos į pamatus. (Usher, Edwards, 1994, p. 27) Juolab, kad dauguma vyriškumo ir moteriškumo raiškos atvejų yra per vidurį: tarp vyro ir moters normos. Tik maža dalis asmenų priartėja prie moteriškumo ir vyriškumo idealo. Lytis yra nuolat besikeičianti ir besiadaptuojanti prieštaringa visuma, kuri niekada neišpildo visų jai keliamų reikalavimų. (Flax, 1987; Butler, 2017; Paulauskas, 2017)

Grįžtant prie reikšminio kalbos momento individo tapatumui, pakartokime anksčiau pristatytą mintį, jog per kalbinę (sociolingvistinę) interakciją subjektas tampa asmeniu, o asmuo įgauna identitetą ir tęstinumą. Tuomet įdomu, kas nutinka su kalboje nekoduojamais tapatumais. Pavyzdžiui, jeigu mokykloje homoseksualus tapatumas nėra identifikuojamas, ar asmuo netenka galimybės į savo tapatumą ir tęstinumą? Asmuo nori būti atpažintas kito, taip jo tapatumas per komunikaciją įgauną reikšmę ir „teisėtumą“. (Usher, Edwards, 1994, p. 69) Galime prisiminti paraščių grėsmių skyriuje

aptartus tapatybių realybės apkarpymo padarinius bei asmens žūtubūtinį siekį pritaipiti prie sociumo, pasirenkant slepiamos tapatybės alternatyvą; nesėkmingos adaptacijos atveju, pasirenkant gyvenimo nutraukimo išeitį.

1.7 *Queer* teorijos esmės ir *queer* idėjos galimumas Lietuvoje

Queer yra su lytiškumo temomis susijęs terminas, kuris dar neturi atitikmens lietuvių kalboje. Dėl šios priežasties šis žodis įprastai vartojamas originalo kalba. Pats terminas turi platų reikšminį sluoksnį; *queer* apibūdina „ne tik tuos, kurie įgyvendina nenormatyvinį seksualumą, bet ir tuos, kurie priešinas visoms galios hierarchijoms ir priespaudos formoms.“ (Kreivytė, 2005; Tereškinas, 2012) *Queer* nėra tik viena iš lyčių studijų teorijų, tuo pačiu metu *queer* ir judėjimas, ir ideologija, ir galimas tapatumo variantas.

Lietuviškajame diskurse, ką rodo ir termino trūkumas, ši tematika bemaž nenagrinėta. Jau anksčiau minėta, kad ugdymo kontekste heteronorma beveik neaptarta, tuo tarpu *queer* nėra susilaukęs jokio dėmesio. Suvedus *queer* į „Google“ paiešką, daugiausia pateikiami tie patys „Išgirsti“, „LGL“ aktyvistų puslapiai, skirti LGBT bendruomenės temų matomumui gerinti. Vienintelė išimtis – keletas menų skirto turinio portalų: „7 meno dienos“ ir „Artnews“. Faktas, jog ši tema Lietuvoje bemaž nenagrinėta, yra pats savaime iškalbingas, dar kartą liudijantis heteronormos dominavimą ir alternatyvių diskursų nebuvimą ar minimalų jų buvimą.

Todėl, greičiausia, nenuostabu, jog Tereškino (2012) nuomonė apie *queer* galimumą Lietuvoje yra ganėtinai santūri:

Labai abejotina, ar *queer* politika šiuo metu galima Lietuvoje, kurioje homofobija ir neapykanta LGBT žmonėms ypač stipri. Tokioje situacijoje LGBT aktyvistai telkiasi prie labai pragmatiškų tikslų, pvz., tolerancijos ir LGBT bendruomenės matomumo skatinimo, teigiamų LGBT asmenų gyvenimo pavyzdžių platinimo. Negali reikalauti iš LGBT aktyvistų ypatingos vaizduotės ir utopistinių naujos, skirtingos visuomenės vizijų. Juolab sunku tikėtis ir to, kad LGBT aktyvistai ims kvestionuoti normatyvinį hetero ar homoseksualumą tuo metu, kai labiausiai norima, kad plačioji visuomenė priimtų LGBT žmones kaip tokius pat, normalius, niekuo neišsiskiriančius, negrėsmingus, kaip gerus ir padorius Lietuvos Respublikos piliečius.

Cituotas interviu atliktas 2012-aisiais metais, tačiau ir po 5 metų Tereškino išsakytos mintys vis dar aktualios. Nors LGBT aktyvizmo Lietuvoje daugėja, Baltic Pride eitynės sulaukia vis daugiau dalyvių, tačiau vis dar netrūksta homofobiškų poelgių, skandalų ir visuomenėje, ir valstybinėje

įstaigose¹⁶. Ši įtempta priešpriešos situacija apsunkina pačios heteronormos kvestionavimo galimumą *queer* pavyzdžiu, nes tam, kad tai būtų įmanoma, pirma, rodos, reikia pasiekti, jog visuomenė LGBT asmenis imtų priimti kaip „normalius, niekuo neišsiskiriančius, negrėsmingus, kaip gerus ir padorius Lietuvos Respublikos piliečius.“

Vis dėlto šiame darbe sąmoningai renkamosi „prašokti“ šį laiptelį ir nepateikti jokios analizės, pavyzdžių, mokslu grįstų įrodymų apie bi-/homo- seksualumo ir kitų heteronormos taisyklėms nepaklūstančių lytiškumo ir seksualumo raiškų „normalumą“ ir „teisėtumą“. Šiame darbe neheteronormatyvi lytiškumo ir seksualumo raiška traktuojama kaip viena iš pamatinių Žmogaus teisių.

Grįžtant prie termino *queer*, norisi pabrėžti, jog *queer* diskurso kontekste, imantis aptarti *queer* idėjas, judėjimą, pirmiausia reikia aptarti patį žodį bei jo turimas reikšmes (pastarosios aptartos skyriaus pradžioje). Alina Žvinklienė (2006) dar 2006-aisiais metais skelbtame straipsnyje „*Gender*, kurio nėra Lietuvos lyčių studijose“ svarsto apie žodžio *gender* atitikmens vartojimą lietuvių kalboje. Žvinklienė, polemizuodama apie *gender*, *sex* ir lytis žodžių atitikmenis lietuvių kalboje, svarsto ir apie tai, jog ateityje *queer* taip pat sukels rimtų keblumų, kai bus imtasi šios teorijos analizės. Dabar, praėjus 11 metų, matome, jog Žvinklienės įžvalga buvo taikli, tik jos išsakoma išvada kelia nerimą: „sąmoningai taikantis prie dabartinių VLKK reikalavimų kartu, galbūt nesąmoningai, silpninamas Lietuvos intelektualinis potencialas, ypač *gender* studijų srityje.“

Akivaizdu, jog terminų trūkumas vis dar pastebimas lietuvių kalboje, tad dažnai, kaip ir *queer* atveju, vartojami angliški terminai. Vis tik tai išties apsunkina darbą bei galimybę imtis heteronormos kvestionavimo procesų, kurie, per lietuviškus ir nusistovėjusius terminus, galėtų būti atpažįstami bent akademinėje terpėje. Žvelgiant retrospektyviai į feminizmo studijas, yra žinoma, jog iš pradžių (nors pasitaiko dar ir šiais laikais) feministų/-čių keltos idėjos dalies mokslinink(i)ų buvo atmetamos kaip moterų siekis atspindėti vienos visuomeninės grupės matymą, taip tas idėjas nuvainikuojant kaip nemokslines. (Usher, Edwards, 1994, p. 20) Galbūt, galėtume kelti panašų nuvaininkavimo proceso klausimą, žvelgdami į keblią lyčių studijų situaciją Lietuvos akademinuose sluoksniuose?

Palikdami *queer* idėjos konteksto analizę nuošalėje, pažvelkime, kokios yra *queer* teorijos tezės. Postmodernizmas kvestionuoja tapatybę (taip pat ir lytį, seksualumą) kaip daugelio nestabilių rodiklių konsteliaciją: galios pozicija, kultūros ir sociumo konstruktas, kurie tampa dekonstrukcijos

¹⁶ Prisiminkime Neringos Dangvydės knygos, analizuojančios įvairias jautrias socialinės atskirties temas, vaikams „Gintarinė širdis“ cenzūros istoriją, kuri buvo uždrausta dėl dviejų pasakų apie tos pačios lyties mylimuosius.

reikalaujančiu objektu. (Jagose, 1996) *Queer* išplečia kvestionavimo lauką ir siekia giliau suvokti lyčiai ir seksualumui keliamus sociumo reikalavimus, jų galimumą/priėmimą lemiančius veiksnius bei iš esmės jų raiškos normas laiduojančias sąlygas bei normatyvumo logiką formuojančius ir griaušančius vardiklius. Ankstesniame skyriuje buvo kalbama apie kalboje koduojamas prasmes, kur reikšmės suskirstomos į vyriškas ir moteriškas. Vyrams priskiriamų bruožų išaukštinimas žymi patriarchalinę pasaulėžiūrą, santvarką, kurią palaiko ir įkūnija asmenys, esantys ekonominės ir politinės galios pozicijose. (Flax, 1987; Tereškinas, 2011) Kadangi vyriškas kodas yra teisingesnis ir stipresnis, moteriškų savybių įgavę vyrai savaime vertinami neigiamai – jie „atsisakė“ vertingesnio kodo, vertingesnės normos. (Paulauskas, 2017, p. 111)

Sedgwick (1990, p. 1-2) siekia suvokti Vakarų kultūros esmę ir diskusijai kelia dvi prieštaras. Pirmojoje homoseksualumo ir heteroseksualumo klausimai suvokiami kaip aktualūs tik mažai ir nekintančiai homoseksualių asmenų bendruomenei, kai tuo tarpu homoseksualumą ir heteroseksualumą gvildenančios temos gali būti aktualios visų seksualumų atstovams (seksualumų įvairovę aptarsime kiek vėliau). Antroji priešvara susideda iš matymo, jog tos pačios lyties santykiai nurodo lyčių sąlyčio taškus ir matymo, jog tos pačios lyties santykiai privalo būti matomi per siekį visiškai atskirti dvi turimas lytis, kaip neturinčias nieko bendro. Vis tik argi vien aktyviai taikomos frazės „moteriškas vyras“ ir „vyriška moteris“ nenurodo į lyčių tranzityvumo galimybę, dėl ko ir dvi lytys negali būti atskirtos, izoliuotos viena nuo kitos kaip neturinčios sąlyčio taškų.

Šiame darbe aktualus siekis matyti, atpažinti ir seksualumų spektrą, ir lyčių tranzityvumo galimumą. Sedgwick, remdamasi Foucault darbų rezultatais, kuriuos traktuoja kaip aksiominius, teigia, jog seksualumas tampa mūsų tapatybės konstrukte išskirtinę privilegiją turinčiu dėmeniu. Seksualumui priklauso tiesos, žinojimo turėjimo galia, o heteroseksualaus seksualumo naratyviu ėmus monopoliškai dominuoti – homoseksualus asmuo tapo rūšimi. (Ten pat, p. 3) Kaip minėta ankstesnėje pastraipoje – seksualumas turi įvairovę, kuri negali būti suvokiama tik kaip hetero- ir homo- seksualumų skirtis. Seksualumo įvairovė skleidžiasi ir tarp identiškios lyties, rasės, tautybės, klasės, seksualinės orientacijos asmenų:

- daliai žmonių seksualumas sudaro didelę tapatybės dalį, daliai – mažą;
- vieni žmonės praleidžia daug laiko, mąstydami apie seksą, kiti – ne;
- vieni žmonės mėgsta dažnai užsiiminėti seksu, kiti retai, kiti iš viso nemėgsta. (Ten pat, p. 24-26)

Pateikta tik nedidelė dalis Sedgwick išvardintų seksualumo raiškos variantų siekiant parodyti, jog seksualumas yra nevienalypis ir gan komplikotas įvairių raiškos formų darinys. Tačiau mūsų kultūroje yra įsivyravusi tik tam tikro (t.y. homo-, bi-) seksualumo atskirties tradicija. Tad nors seksualumų esama įvairių ir „tradiciniu“ vadinamas heteroseksualumas nėra homogeniškas, vis tik

heteroseksualių asmenų seksualinių praktikų savo visuomenėje neskirstome ir nevertiname. O heteroseksualumu, atvirškčiai nei neheteroseksualumu, netgi galima pasigirti, įtvirtinti savo asmens reikšmingumą, pagerinti statusą mokykloje ar darbo aplinkoje. (Lehtonen, 2007) Matome dvigubų standartų raišką bei privilegijuotus seksualumą ir lytiškumą.

Vienintelės prideramos seksualinės praktikos yra heteroseksualios, likusios – diskriminuojamos. (Butler, 2017; Jankauskaitė, 2005) Dėl šios priežasties *queer* teorija analizuoja ne tik seksizmą, tačiau ir heteroseksizmą. Heteronormatyvumas yra falocentriška, privalomojo heteroseksualumo santvarka. (Butler, 2017, p. 38) Iš esmės įvairios *queer* teorijos analizuoja seksizmą sumišusį su rasės, klasės, lyties ir seksualumo kategorijomis. (Paulauskas, 2017, p. 60-63) Šiame darbe aktualios yra tik lyties ir seksualumo kategorijos, vis tik būtų įdomu aptarti/ištirti, kaip lyties ir seksualumo normų neatitikimas reiškiasi ir yra priimamas skirtingose visuomenės klasėse ir Lietuvoje. Deja, dėl darbo apimties šis analizė nėra galima.

(Hetero)seksizmas yra viena normatyvinio smurto dalių. *Kitofobija*, kuri reiškiasi per „to, kas normalu idealizavimą“, per „normalumo normas“, per „neapmąstomas, bet išpažįstamas vertybes“. Visas šis normalumo suabsoliutinimas paverčia „skirtingą besipriešinantį požiūrio tašką neįsivaizduojamu ir neįsivaizduotinu“. Kokia to kaina mokykloje, kur „galia dažnai įsikūnija konkrečiose erdvėse ir vietose“? Jau anksčiau aptarėme, jog lyčių vaidmenys surežisuoti, tikrovė yra konstruojama ir jos vienmatiškumas yra iliuzinis, normatyvus. Ir vis tik „marginalinių subjektų kūnai, išstumiami ir nuolat šalinami iš jos, – realūs ir materialūs šios iliuzijos liudininkai“. (Tereškinas, 2007, p. 12-14)

*

Queer teorija kritikuojama iš dalies panašiai kaip ir postmodernizmas. Pirma, abejojama *queer* teorijos analize dėl šios taikomo „radikalaus“ dekonstravimo, kuris siekia denatūralizuoti esamą socialinę tvarką ir taip ją destabilizuoti. Antra, *queer* teorijoje pasigendama nuorodos į kurį nors seksualinį statusą, pasigendama subjekto¹⁷. (Jagose, 1996; Green, 2007) Juk net ir pats terminas *queer* nenurodo konkretaus seksualumo; *queer* gali vadintis kiekviena|s netelpanti|s į normatyvumo rėmus – savo esme *queer* teorija kalba apie neatitikimus tarp biologinės lyties, socialinės lyties ir geismo. (Jagose, 1996) Vis tik kritikai/-ės nesutinka su deseksualizavimo praktika ir kelia klausimus diskusijai, kokio tipo *queer* tapatybės transgresiškumas dar priimtinas ir leidžiamas:

¹⁷ *Queer* mąstymo paradigma atsispiria nuo gėjų ir lesbiečių studijų ir teigia, jog gėjai, lesbietės taip pat yra socialinis konstruktas. Dėl to išskirtinė jų analizė tik gilina patriarchalines galios pozicijas. Analizuojant moters, vyro, lesbietės, gėjaus, etc. idėjas, mąstoma patriarchalinės visuomenės sukurtų tapatybių kategorijose.

pavyzdžiui, koks sadomazochizmas ir fetišizmas jau netoleruotinas? Svarstoma, ar (tariamasis) konkretaus seksualumo, lytiškumo atsisakymas išties yra efektyvus būdas diskutuoti apie gėjų, lesbiečių situaciją; galbūt, šis būdas veikia tik tam tikruose akademiniuose sluoksniuose, tačiau visai nėra praktiškas LGBT politikoje? Galiausiai pastebimi atvejai, jog yra *queer* perimamas tų pačių „meistryminių“ jėgų, prieš kurias iš pradžių norėta atsilaikyti. (Jagose, 1996; Stanford Encyclopedia of Philosophy)

Jagose – feministinių, gėjų/lesbiečių, *queer* studijų atstovė – klausia ir to, ar *queer* dėl savo svarstymų apie tapatinimo ir rėmus suvaržymą netampa politikos formuotoja, kuri teigia tapatybės nereikalingumą ar net priešinasi tapatybės galimui. Tokiu būdu *queer* studijų fokusas krypta ne į liberalų pliuralizmą, o į svarstymus apie pačios tapatybės koncepciją. Tad Jagose teigimu, *queer* yra tapatybės kategorija (netgi ne tapatybės kategorija, o tapatybės kritika), kuri nesiekia turėti jokio stabilumo, dėl to *queer* yra už atpažinimo, pripažinimo, tikrumo ir savo tapatybės puoselėjimo politikos. (Jagose, 1996) Kadangi „šiuolaikinė filosofija yra ne tik teorija, bet ir praktika, siekianti pakeisti ar bent jau sutrikdyti dominuojančias struktūras“ (Žukauskaitė, 2015), šis Jagose, kartu ir gėjų/lesbiečių studijų atstovės, išreiškiamas nerimas dėl *queer* neefektyvumo ir „užsifilosofavimo“ apie tapatybės koncepciją, atrodo suprantamas.

Šio baigiamojo darbo kontekste, net ir turint galvoje *queer* teorijos abstraktumo keliamus klausimus bei atstovavimo problematiką, renkamasi pasitelkti *queer* tezes, kurios būtinos tam, kad turėtume galimybę pažvelgti į lytiškumo ir seksualumo konstruktą, jo priežastis ir padarinius. Šio darbo objektas orientuotas į dirbtinai kuriamo normatyvumo ir tapatybės dekonstrukcijos aspektus, tad diskusija apie pačią tapatybę kaip koncepciją šiuo atveju nėra iki galo aktuali.

1.8 Pirminė socializacija pagal Peter L. Berger ir Thomas Luckmann

Asmuo yra tai, ko šis yra išmokinamas. Savo esme žmogus yra nebaigtas (*incomplete*) ir ne savipakankamas (*self-sufficient*). Žmogaus mokymasis būti žmogumi turi ir kitą pusę – jis yra mokomas būti žmogumi. (Bauman, 1992, p. 3) Teoretikai Peter L. Berger ir Thomas Luckmann (1999) savo veikalė „Socialinis tikrovės konstravimas“ pateikia sampratą apie asmens socializacijos procesą, kuris struktūriškai skirstomas į pirminę ir antrinę socializacijas. Pirminė socializacija vyksta nuo pačių mažiausių dienų, kai vaikas, žvalgydamasis į aplink esančius sektingus pavyzdžius, ima įgauti savo tapatumą¹⁸. Šis metas yra nepaprastai svarbus visai tolimesnei asmens raidai, nes šiuo metu internalizuota tikrovė nėra kvestionuojama ir atrodo neišvengiama, t.y. nepajudinama. (Ten

¹⁸ Kūdikiams ir vaikams, taip pat kaip ir jaunuomenei ir suaugusiems/-ioms, kasdien perteikiama šimtai su lytimi susijusių reikalavimų ir lūkesčių. (Lehtonen, 2003, p. 25)

pat, p. 185) Dėl šio neišvengiamumo jausmo ir ypatingai stipraus poveikio visam asmens tapatumui aptarsiu pirminės socializacijos sampratą, jos ypatumus ir atskleisiu, kaip šioji veikia heteronormatyvios visuomenės palaikymą.

Heteronorma ir polinkis ją ugdyti (vaiko auginimo, auklėjimo procese tinka ir žodis „įugdyti“) nuo pat individo užuomazgos yra vienas iš pirminės asmens socializacijos komponentų. Kaip teigia Bergeris ir Lukmanas (1999, p. 163): „<...> individas negimsta visuomenės nariu. Jis gimsta su polinkiu į socialumą ir tampa visuomenės nariu. Todėl kiekvienas individas savo gyvenime tam tikru laiku ir tvarka pradeda dalyvauti socialinėje dialektikoje.“ Asmens socialinė tikrovė yra konstruojama per asmens dialektinį ryšį su aplinka, kurioje jis auga; kitaip tariant – į kurią asmuo patenka. Imdami darbe analizuojamą temą, pažvelkime į šį teiginį siauresne išraiška. Socialinė lytis taip pat yra konstruojama individui ėmus dalyvauti socialinėje dialektikoje, tampant visuomenės nariu, žvelgiant į sektinus pavyzdžius.

Bergeris ir Lukmanas mini *reikšmingus* kitus (vaikystėje tai daugeliu atvejų yra tėvai), kurie tarpininkauja tarp vaiko ir pasaulio, o tarpininkaudami šį pasaulį keičia, patys turėdami subjektyvių sąsajų su esamu pasauliu: užimama padėtis visuomenėje, turimos nuostatos ir t.t. Reikšmingi kiti vaikui perduoda/perteikia pasaulį, tai reiškia, kad pats vaikas prasmių nekuria, o jas perima ir „kartą „perimtas“ iš kito pasaulis gali būti kūrybiškai modifikuotas ar (tai mažiau tikėtina) net perkurtas“. (Ten pat, p. 164-165) Vaikui nuo pat mažumės yra siūlomos lyties reikšmės, tad konkrečiai lyčiai tinkamos išraiškos yra perimamos, o vėliau jas perkurti asmeniui yra itin sunku. Juk pirminės socializacijos metu perimta tikrovė atrodo nekvestionuojama ir atrodo neišvengiama.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, jog reikšmingi kiti (paprastumo dėlei „reikšmingus kitus“ galime vadinti tėvais) perduodamą pasaulį keičia. Tad tėvai ne tik perduoda pasaulį, tačiau tuo pačiu gali jį keisti, priklausomai nuo savo įsivaizdavimų, nuostatų, turimos patirties ar įsitikinimų. Šioje vietoje pasitelksiu idiomą „lost in translation¹⁹“, vertėjui tarpininkaujant tarp dviejų kalbų, kai kurios prasmės gali pasimesti ar išsikreipti. Taip ir auklėjant vaiką bei aiškinant/atkleidžiant jam/jai tikrovę ir, pavyzdžiui, teigiant, jog verkti (t.y. rodyti emocijas) berniukams netinka, tėvai pasaulį pakeičia, nes atverti emocijas, išvengti vidinės frustracijos yra sveika elgsena ir praktika emocinei asmens būklei. (Lapinas, 2016)

Vaikas perimamo pasaulio nekvestionuoja. Kaip Bergeris ir Lukmanas (1999, p. 166) teigia, pirminei socializacijai didžiulę reikšmę turi emocinis asmens prisirišimas prie *reikšmingų* kitų.

¹⁹ Pasiklydę vertime.

Vaiko emociniai saitai pagilina, sustiprina ir padaro sėkminga pirminę socializaciją: „Vaikas perima jam reikšmingų kitų vaidmenis ir požiūrius, t.y. internalizuoja juos ir paverčia savais vaidmenimis ir požiūriais. Šitaip tapatindamasis su reikšmingais kitais, vaikas tampa pajėgus identifikuoti save ir įgyti subjektyviai nuoseklų ir įtikimą tapatumą. <...> individas tampa toks, kokį jį esant laiko jam reikšmingi kiti.“

Individas tampa toks, kokį jį esant laiko reikšmingi kiti – šis teiginys puikiai įvardija auklėjimo paradokso momentą. Individas yra auklėjamas, auginamas būti asmeniu, tačiau net ir labai stengiantis nėra galima išvengti asmens „lipdymo“, jo formavimo. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, jog vaikas neturi galimybės rinktis perimamo pasaulio iš daugelio pasaulių įvairovės. Jis internalizuoja tai, kas jam pateikiama, vaikas netgi neturi gebėjimo bei galimybių kvestionuoti to perimamo pasaulio. Dėl šių priežasčių pirminės socializacijos patirtys nusėda asmens sąmonėje labai giliai ir stipriai, veikia kaip visų kitų – antrinių – socializacijų pamatas, kaip jau turimas pasaulio paveikslas. (Ten pat, p. 169-170) Tad tos rolės, kurias vaikas dar vaikystėje suvoks kaip sau pritinkančias, atsikartos ir vėlesniuose gyvenimo epizoduose, nes jos bus atėjusios iš to amžiaus, kai tikrovė atrodė esanti vienintelė ir neliečiama. Taip pat ir masinės kultūros vaizdinių galia lyčių raiškai sociume yra didžiulė: kasdien mus atakuojantys kultūriniai ženklai ir simboliai lieka nepastebėti, tačiau jie turi ideologinį užtaisą, kuris suprekina ir formuoja mūsų savimonę. (Jankauskaitė, 2005; Rubavičius, 2010)

Tapatumas gaunamas/perimamas dar vaikystėje, tačiau kadangi individai nuolatos dalyvauja sociume, tuo „tapsmo“ procesas nesibaigia. Dialektinis ryšys tęsiasi ir tapatumas toliau yra formuojamas kiek pakitusių, tačiau vis dar tų pačių socialinių procesų. Čia atsiskleidžia kita itin svarbi pusė – asmuo, perimdamas suformuotą tapatumą ir toliau jį palaikydamas socialinėje interakcijoje, ima pats veikti esamą socialinę struktūrą ir „ją palaiko, keičia ar net performuoja iš naujo“. (Ten pat, p. 216-217) Heteronormatyvi visuomenė (kaip ir bet kokio kito normatyvumo visuomenė) veikia rato, ciklo principu. Gimsta individas, perima šeimos, visuomenės siūlomą tapatumą, jį perėmęs, įsitraukia į visuomenės veiklą ir tą tapatumą palaiko bei perduoda naujai atėjusiems/-ioms.

Turėdami pirminės socializacijos veikimo principų supratimą, matome, jog yra nenusakomai svarbu tai, ką asmuo patiria nuo pačių mažiausių dienų. Reikšmingi kiti ne tik perteikia ir formuoja realybės sampratą, tačiau taip pat neišvengiamai formuoja ir augančio asmens savęs suvokimą, savęs matymą. Šeimos institutą ir ten vykstančius santykius paliksime nenagrinėtus, o dėmesį sutelkime į mokyklos socialinę tikrovę, jos vaidmenį ir reikšmę individo vystymuisi.

2. ŠVIETIMO POLITIKA LYTIES IR SEKSUALUMO ATŽVILGIU

Mokyklose yra formuojamas žmogus, kitaip tariant, „išmokstama, kaip būti asmeniu“ (Reimers, 2007, p. 202). Evos Reimers, švedų mokslininkės, besispecializuojančios hegemoniškų normų konstrukto, subversijos, komunikacijos srityje, teigimu, šis vyksmas nėra šalutinis poveikis, atvirksčiai, mokykla yra vieta, kur žmogus auklėjamas piliečiu/-te ir ten ji|s perima pamatines tautos normas ir vertybes. Dėl šio siekio mokykla gali būti įvardijama kaip normatyvinė institucija ir iš jos tikimasi, jog moksleiviai/-ės perims teisėtas, priimtas ir puoselėjamas bendras visuomenės vertybes. (Bauman, 1992; Reimers, 2007)

Postmodernizmas pabrėžia, jog pasaulis yra konstruojamas per turimus diskursus ir praktikas, o jeigu turėtume skirtingus diskursus ir praktikas, tuomet ir pasaulis galėtų būti kitoks. Šis reiškinys veikia ir socialinio konstravimo teorijos aiškinime pristatytu cikliškumo principu: sukonstruotas pasaulis apsisuka ir ima konstruoti mus. Nors ir turime per socialines ir diskursyvias reprezentacijas sukonstruotą realybę, tai nereiškia, jog ši realybė yra mažiau *tikra*. Vis tik tai reiškia, jog realybė gali būti matoma skirtingai, kitaip. Ugdytas čia turi reikšmingą rolę. Tam, kad realybė galėtų būti matoma skirtingai (mūsų analizuojamos temos kontekste – kad moteriškumo ir vyriškumo, lytiškumo idėjos nebūtų normatyvinės ir ribojančios), turi keistis socialinės praktikos, įskaitant ugdymo praktikas, kurios turi didžiulę įtaką socialinių praktikų kismui. (Usher, Edwards, 1994, p. 28) Reimers (2007, p. 202) akcentuoja: „Pedagogika ir švietimas yra esminiai dalykai, jeigu mes iš tikrųjų norime užkirsti kelią diskriminacijai, kuri pagrįsta seksualine orientacija.“ Tad mokyklos ir mokytojų vaidmuo gali ne tik konstruoti žinojimą, tačiau ir nešti žinojimo pokytį.

Prisiminkime jau įvade iškeltą teiginį, kad mokykla formuojama ne tik švietimo dokumentų ir regulų, pastatų bei struktūros - mokyklą, kaip instituciją, daugiausia sudaro mokytojai/-os ir jų pasaulėvoka, kuri yra kasdien (!) transliuojama mokiniams/-ėms. (Bauman, 1992, p. 3) Tad turint galvoje, kad didele dalimi mokytojai/-os ir yra mokykla, turime įsivardinti ir tai, jog mokytojai/-os tuo pačiu metu yra ir visuomenės nariai/-ės. Pastarąja mintimi siekiama išsakyti tai, jog mokytojai/-os, lygiai kaip ir likusi visuomenės dalis, yra veikiami/-os viešosios nuomonės, medijų, žiniasklaidos, (populiariosios) kultūros, reklamų bei jau turimų, perimtų iš ankstesnių kartų socialinių normų, nuostatų ir įsitikinimų.

Akcentuotina, kad mokytoja|s nėra ir negali būti suvokiamas tik kaip atitinkamos profesijos veiklą vykdančias asmuo. Mokytojo|s kasdienė interakcija su ugdytiniu – besiformuojančia asmenybe – yra veikiamas mokytojo|s turimos pasaulėvokos, nuostatų ir įsitikinimų. Taip ir ugdytinis/-ė yra veikiamas mokytojo|s turimos pasaulėvokos, nuostatų ir įsitikinimų. Galutinai užtvirtinti šio

reiškinių svarbai, pasitelkime mokytojo|s ir kitos profesijos, pvz., batsiuvo/-ės, paralelę: juk tam, kad batsiuovys/-ė sėkmingai įvykdytų savo profesinę veiklą, visiškai nėra svarbu, ar ji|s galvoja, kad berniukams verkti neprisidera, o mergaitės turi būti paklusnios.

Atsispiriant nuo šio žinojimo ir prisimenant, kad mokytojai/-os nemenkai įsiterpia į pirminės socializacijos procesą, negalime teigti, jog mokytojo|s turima pozicija homoseksualumo, lyčių stereotipų, lytinių tapatybių klausimais priklauso tik jam/jai. Akivaizdu, kad nuo mokytojo|s aplinkai transliuojamos nuomonės bei nuo turimos nuomonės sąlygojamų sprendimų (patyčių, savirealizacijos skatinimo, įvairiapusiškos tikrovės atvaizdavimo) priklauso ir ugdymo procesas bei jo padariniai ir rezultatai. Suomių mokslininkė Meri Ruusunen (2005, p. 9-10) kalba ir apie paslėptą ugdymo turinį, kuris, būdamas normatyvinis ir stereotipinis, reikalauja moksleivių elgtis tam tikru būdu. Taip merginų ir vaikinų patirtis mokykloje ima skirtis. Per paslėptą ugdymą mokykla reprezentuoja tradicinį moters ir vyro paveikslą ir galiausiai užtikrina moteriškų ir vyriškų darbų, elgesio pasiskirstymo tęstinumą visuomenėje.

2.1 Tyrimo metodologija

Šioje dalyje bus analizuojami švietimo dokumentai iš heteronormos pozicijos: švietimo tikslai, sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrosios programos ir metodinė priemonė, bendrojo ugdymo mokyklų veiklos įsivertinimo rodikliai. Dokumentų analizėje bus kreipiamas dėmesys į tai, kaip kalbama apie heteronormą, kokios reikšmės, aktualios šiai diskusijai, ryškėja analizuojamų dokumentų turinyje. Siekiant analizės metu keliamus teiginius aptarti kaip esančius kontekste, bus pažvelgiama į naujosios Vyriausybės programos dėmenis, susijusius su analizuojama tema bei pasitelkiamas Švedijos švietimo tikslų atvejo pavyzdys tam, kad pamatytume galimus kalbėjimo būdus apie heteronormą.

Bendrųjų gairių kokybinio interviu pagalba bus tiriamas mokytojų turimas žinojimas, patirtis ir nuostatos heteronormos klausimu. Apibendrinant, šio baigiamojo darbo tiriamoji dalis susideda iš dviejų, viena kitą papildančių, dalių: pirmojoje aptariami švietimo dokumentai, antrojoje gilinamasi į mokytojų patirtis, žinojimą, nuostatas.

2016-ųjų metų gruodžio mėnesį buvo atliktas pilotinis pusiau struktūruotas kokybinis interviu (1 PRIEDAS) Interviu metu pastebėta, jog iš anksto pasiruošti klausimai bei siekimas laikytis nusimatytos interviu struktūros varžo tyrėją. Pokalbis apie lytiškumo ugdymą, supratimą apie lytis, neheteroseksualumą bei siekimas identifikuoti mokytojo|s turimas patirtis, žinojimą, nuostatas reikalauja nemažai patikslinamųjų šalutinių klausimų, kurie padeda tyrėjai suprasti mokytojo|s

poziciją, siekiamą išsakyti mintį. Tyrėja nustatė, jog interviu, kuris labiau primena pokalbį, tačiau išlaiko keletą pagrindinių temų, kurios yra aptariamose kiekvieno interviu metu, yra tinkamiausias būdas organizuoti šio baigiamojo darbo interviu. Kadangi bendrųjų gairių kokybinio interviu metu struktūra gali kisti, tai išsprendžia interviuotojo varžymo jausmo problemą bei suteikia daugiau laisvės klausimus formuluoti atsižvelgiant į situaciją interviu metu, reikalui esant, gilintis į neplanuotai atsivėrusį temos niuansą, leisti pačiam/-iai mokytojui/-ai inicijuoti tam tikras temas bei toliau vystyti jas organiškai.

Iš viso buvo atlikti (įskaičiuojant ir pilotinį interviu) šeši bendrųjų gairių kokybiniai interviu (vieno interviu išrašo pavyzdys pateiktas „3 PRIEDAS“ sekcijoje). Vidutinė vieno interviu trukmė buvo ~50 minučių. Vienas interviu atliktas Mažeikiuose pas informantę namuose, vienas bibliotekoje, visi kiti – Vilniuje, mokyklose. Interviu atlikti 2017-ųjų metų gegužės mėnesį. Informantai/-ės iš pradžių bandyti kviesti tiesiogiai kontaktuojant su mokyklomis bei siūlant sudalyvauti tyrime, vis tik iš 40-ies mokyklų sutiko dalyvauti tik viena mokytoja bei viena mokykla atsisakė dalyvauti. Likusios mokyklos neparodė jokios reakcijos. Nesiryžtama vertinti, kodėl susidurta su tokiu mokyklų vangumu, tačiau manoma, jog svarbu paminėti, jog visos užklaustos išsiųstos iš karto po skandalo, įvykusio Telšių Žemaitės gimnazijoje²⁰ (analizės metu pateikiamose citatose matysime, jog informantai/-ės nevengė minėti „Telšių atvejo“).

Dėl susiklosčiusios situacijos tyrėja informantų/-čių ieškojo, prašydama savo pažįstamų asmenų padėti ir pasidalinti turimais mokytojų kontaktais. Informantų/-čių atrankos kriterijų nebūta, buvo apklausti/-os įvairių specializacijų mokytojai/-jos: pradinė klasių, istorijos, matematikos, etikos, tikybos, lietuvių kalbos, vienas interviu dalyvių buvo vyras. Interviu išrašuose kalba nėra taisyta, tačiau cituojant informantų/-čių išsakytas mintis, kalba redaguojama pagal lietuvių kalbos taisykles, standartus, tačiau nepakeičiant minties esmės ir reikšmės. Akcentuotina, kad atlikta informantų/-čių paieška atliekamam tyrimui yra galimai paveikta „informacijos burbulo“ principo, nes pažįstami asmenys, siūlę savo turimus kontaktus mokyklose, turi panašią pasaulio sampratą heteronormos klausimu kaip ir darbo autorė. Tad natūralu, jog tokiomis aplinkybėmis nėra lengva surasti kardinaliai priešingai galvojančių informantų/-čių.

²⁰ <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/svietimas/skandalas-telsiu-zemaites-gimnazijos-mokytoja-isvadino-homoseksualus-zudikais-ir-kanibalais-233-789332>
<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/telsiuose-mokytoja-per-pamokas-pasakoja-apie-geju-kanibalizma-ir-seksa.d?id=74479638>
<http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/2017/04/27/news/skandalas-telsiu-zemaites-gimnazijoje-vaikams-pasakojo-kad-kanibalai-yra-gejai-967466/>

Kiekvieno interviu metu aptartos šios temos: lytiškumo ugdymo samprata, lytiškumo ugdymo poreikis mokykloje, šiuo metu galiojančios lytiškumo ugdymo programos, vyriškumo ir moteriškumo sąvokos, mergaičių ir berniukų ugdymo ypatumai, berniukiškos mergaitės ir mergaitiški berniukai mokykloje, homoseksualumo temos mokykloje poreikis, homofobinių patyčių patirtys mokykloje, atsiskleidimo galimybė mokykloje. „2 PRIEDAS“ sekcijoje pateiktas turėtas klausimų sąrašas, tačiau tyrėja pabrėžia, jog turėto klausimų sąrašo funkcija buvo išlaikyti kokybiniam interviu reikalingas temas (taip pat šiame priede pateiktas informantų/-čių sąrašas). Tyrimo analizė bus pristatoma išlaikant bendrųjų gairių kokybinio interviu temas, t.y. analizė bus suskirstyta į kiekvieno interviu metu aptartas pagrindines temas bei atitinkamai kiekvienoje sekcijoje bus pristatomos mokytojų išsakytos mintys, kai kurias susisteminant, kai kurias iškeliant diskusijai, kai kurias aptariant platesniame baigiamojo darbo temos kontekste. Svarbu paminėti, jog kai kurios temos persidengia, tad ryškios takoskyros tarp teminių blokų vietomis gali nelikti.

Atliekant interviu analizę, paliekama daug erdvės informantų/-čių citatoms tam, kad būtų išlaikytas nuomonių įvairovės matomumas, informantų/-čių pozicijos, įsivaizdavimo apie aptariamus klausimus tikslumas.

Galiausiai paminėtina, jog keliose analizės vietose bus integruoti aplinkos (informantų/-čių nuotaikos, elgsenos, intonacijos ir pačios interviu aplinkos) stebėjimo metodai bei jų analizė. Tai bus daroma dėl to, jog šie keli interviuotojos pastebėti aspektai taikliau ir plačiau iliustruoja atsiskleidusias reikšmes interviu metu ir išplečia galimybę skaitytojui/-ai įsigilinti į prasminį interviu lauką.

Tyrimo etika - informantams/-ėms buvo garantuotas asmens duomenų, darbovietės anonimiškumas bei pateikiamų duomenų konfidencialumas. Nors visi interviu buvo įrašomi, niekur nėra užsiminta apie asmens tapatybę galinčias nurodyti detales. Patogumo ir aiškumo dėlei, atliekant interviu analizę, bus paminėta, koks informantų/-čių dėstomasis dalykas, taip pat informantams/-ėms bus suteikti fiktyvūs vardai tam, kad būtų paprasčiau atskirti interviu dalyvių nuomones.

2.2 Švietimo tikslai: analizė

Rezultatas, kurio Lietuvos ugdymo procese siekiama gali būti teisingiausiai ir taikliausiai įžvelgiamas Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme, kuriame nurodomi švietimo tikslai. Juose minima: „išugdyti kiekvienam asmeniui vertybines orientacijas, <...> šiuolaikinę socialinę kompetenciją ir gebėjimus savarankiškai kurti savo gyvenimą ir sveikai gyventi;“, „perteikti

asmeniui <...> Europos ir pasaulio humanistinės kultūros tradicijas ir vertybes <...> taip pat garantuoti <...> nuolatinį jos (tautos - aut. pastaba) vertybių kūrimą, puoselėti krašto atvirumą ir dialogiškumą;“ (ŠMM, 2012) Pasirinkta išskirti būtent šiuos tikslus, nes, nors jie konkrečiai nenurodo pagarbos asmens individualumui ir tolerancijos kitam/-ai/kitokiam/-iai, vis tik jų formuluotė suponuoja šias charakteristikas. Vis dėlto turime pripažinti, kad išskirtos vertybės ir principai yra gan abstraktūs ir kiekvieno/s skaitančiojo/-sios gali būti papildyti skirtingų reikšmių. Abstraktūs ir nepaaiškinti švietimo tikslai vargu ar turi praktinę vertę, jie paliekami kiekvieno/s mokytojo/s ar mokyklos administracijos interpretacijai.

Pavyzdžiu pasitelkime pirmąjį punktą iš Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo (LRS): „išugdyti kiekvienam asmeniui vertybines orientacijas, leidžiančias tapti doru, siekiančiu žinių, savarankišku, atsakingu, patriotiškai nusiteikusiu žmogumi.“ Greičiausiai nereikia gilios analizės tam, kad galėtume patvirtinti, jog nėra akivaizdu, kas užkoduota žodžiais „doras“ ar „vertybinės orientacijos“. Asmuo, besivadovaujantis Žmogaus teisių konvencija, dorą ir vertybes interpretuos vienu būdu, o gilių krikščioniškų tradicijų besilaikantis asmuo, tikėtina, kitokiu. Tad tikėtina, kad nuo mokytojo/s nuomonės sąlygojamų sprendimų priklauso ir ugdymo procesas bei jo padariniai ir rezultatai - švietimo teikėjų rankose yra doros ir vertybinių nuostatų reikšmė, kuri ir yra perduodama moksleiviams/-ėms²¹.

Tikslų analizėje atkreiptas dėmesys ir į 2016-aisiais parengtą ir pristatytą Vyriausybės programą. Tai atlikta dėl programoje svarstyčių/keltų tikslų švietimo sistemai, programoje nurodyta, jog: „<...>

²¹ Palyginimui pateikiamas alternatyvus Švedijos atvejis, kur švietimo tiksluose nurodytos „Vienoda visų žmonių vertė“ bei „Moterų ir vyrų lygybė“ gan ryškiai nubrėžia ugdymo proceso kryptį. Pateikiamas pavyzdys nėra vertinamas kaip tinkamas ar netinkamas, jo paskirtis - parodyti įmanomus kalbėjimo neheteronormatyvumo tema variantus. Matyti, kad Švedijos pateikiamos vertybės ir principai taip pat gan abstraktūs ir kupini reikšmių įvairovės, demokratijos samprata aiškinama taip: „Žmogaus gyvybės neliečiamumas / Individuali laisvė ir integralumas / Vienoda visų žmonių vertė / Moterų ir vyrų lygybė / Solidarumas su silpnaisiais ir pažeidžiamaisiais“. (Reimers, 2007, p. 204) Tačiau šios vertybės nėra paliekamos kyboti ore ir būti interpretuojamos priklausomai nuo situacijos. Švedijoje taip pat pateikiamas fundamentalių vertybių ir užduočių sąrašas, jame konkretizuojamos siekiamybės ir nuostatos: „Mokykla yra atsakinga už tradicinių lyties vaidmenų neutralizavimą ir todėl ji privalo suteikti mokiniams galimybę tobulinti savo sugebėjimus ir interesus, neatsižvelgiant į jų seksualinę orientaciją.“ (Ten pat) Įdomu tai, kad Švedijoje homoseksualumo temos problematika nėra orientuojama apskritai į kalbėjimą ir švietimą šia tema, tačiau problema formuluojama klausiant, kaip kalbama ir šviečiama neheteroseksualumo tema. Reimers akcentuoja, jog mokykla yra „heterofabrikas“, mokyklose heteronormatyvumas pateikiamas kaip vienintelis akivaizdus gyvenimo variantas.

esame pasiryžę prisidėti, kad būtų sugrįžta prie krikščioniškojo humanizmo vertybėmis grįstos Europos vizijos ir sukurta stipri stiprių tautų Europa.“ ir „<...> strateginiais prioritetais laikome visų pirma šeimos, kylančios iš vyro ir moters santuokos arba giminystės ryšių ir siekiančios puoselėti gyvybę, stiprinimą ir palaikymą.“ (Lietuvos Respublikos Seimas) Matome, jog Švietimo įstatymo ir tikslų abstraktumas bei prasminis neužpildymas įgyja ryškesnes formas Vyriausybės programoje, kurioje akivaizdžiai reiškiamas krikščioniškų vertybių prioritetas. Prisimenant Foucault keltus teiginius – Vyriausybės programoje atsiranda „liepiamųjų formų“ diskursas, kuris primeta žinojimą, kokios turi būti vertybės ir koks turi būti seksualumas.

Šiame darbe krikščioniškos vertybės nevertinamos kaip geros ar blogos, teisingos ar neteisingos. Šio darbo kontekste svarbu tai, jog krikščioniškajame diskurse (Lietuvos atveju – Katalikų bažnyčios) vyksta diskusija apie homoseksualumo normalumą, nuodėmingumą, leistinumą, tradicinės šeimos sampratą, tradicinio vyriškumo ir moteriškumo idėją, prigimtį. Teigiant grįžimą prie krikščioniškųjų humanizmo vertybių, matome akivaizdžią sociumui konstruoti parinktą galios poziciją, kuri, savaime suprantama, turi įtakos seksualumo bei lytiškumo suvokimo formavimui.

Papildant šios diskusijos temą, galime išvelgti paradokšą, išryškėjantį Vyriausybės programoje: „Būdama JT, ES, NATO ir kitų tarptautinių organizacijų narė, Lietuva pripažįsta visuotinės žmogaus teisių deklaracijos skelbiamas <...> vertybes bei principus.“ (Ten pat) Programa prieštarauja pati sau, nes savo nuostata apie šeimą, kylančią tik iš vyro ir moters, prieštarauja JT ir ES. Neseniai JT pateikė rekomendacijas Lietuvai, kuriose nurodoma, kad: „Viena labiausiai pažeidžiamų grupių šalyje toliau išlieka LGBT bendruomenė. JT narės ragina keisti Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymo²² nuostatas, kurios kol kas taikytos tik LGBT asmenų skleidžiamai informacijai. Pastabų sulaukė ir bandymai siaurinti šeimos apibrėžimą, neegzistuojantis translyčių asmenų teisinis pripažinimas.²³“

Matyti, jog darbo pradžioje pateikta situacijos apžvalga pasitvirtina. Neheteroseksualumas Lietuvos valstybėje įteisintas *de jure*, tačiau *de facto* vis dar lieka ignoruojamas ir atmetamas. Švietimo

²² Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymas riboja neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančią viešąją informaciją, konkrečiai, informaciją, kuria niekinamos šeimos vertybės, skatinama kitokia, negu Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse įtvirtinta, santuokos sudarymo ir šeimos kūrimo samprata. (https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.817CC58C1A54/TAIS_410367) Pažymima, jog šis įstatymas yra viena iš priežasčių, kodėl šiame baigiamajame darbe nebuvo svarstyta galimybė apklausti mokyklinio amžiaus jaunuolių apie jų turimą lytiškumo sampratą.

²³ Jungtinių Tautų rekomendacijos Lietuvai: kur turėtume pasitempti?: <http://manoteises.lt/straipsnis/jungtiniu-tautu-rekomendacijos-lietuvai-kur-turetume-pasitempti/>

dokumentuose ši visuomenės dalis neegzistuoja, o esamas analizuotų dokumentų turinys lengvai pasiduoda prasmų pripildymui. Homoseksualumo, moteriškumo, vyriškumo sąvokos ir idėjos ne tik nėra minimos, tačiau ir esamos padėties vienpusiškumas užtikrina sąlygas esamam ir tolimesniam heteronormatyvumo dominavimui.

2.3 Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendroji programa: analizė

Ugdymo procesas ir ugdymo programos turi veikti kaip integralus darinys tam, kad švietimo sistema bei jos keliami reikalavimai išlaikytų nuoseklumą ir vientisumą. Arčiausiai lyties ir seksualumo raiškos sociume klausimo yra 2007-ųjų²⁴ ir 2016-ųjų²⁵ metų Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrosios programos, tad, tikintis rasti koncentruotą ir sistemishką švietimo koncepciją lyties, seksualumo aspektais, bus atlikta trumpa abiejų bendrųjų programų analizė iš heteronormos perspektyvos. Kaip jose kalbama apie lytiškumą ir su juo susijusį bi-/homoseksualumą bei lytinės išraiškos klausimus. Kaip formuojamas diskursas ir kuriose vietose dedami akcentai. 2007-ųjų programa yra vis dar galiojanti bei turi metodinę priemonę²⁶. 2016-ųjų programa turėtų įsigalioti nuo 2017-ųjų rugsėjo, tačiau nėra metodinės priemonės ar aiškių gairių, kaip programa vadovautis praktikoje.

2016-ųjų metų programa įveda naują terminą – lytinė tapatybė. Semantinė prasme ši naujovė yra teigiamas postūmis, tačiau, ar tai turi praktinės reikšmės – nėra aišku. Kadangi lytinės tapatybės sąvoka dokumente apibrėžta nėra, taip interseksualūs, translyčiai asmenys vis dar lieka nepaminėti. Ir 2007-ųjų, ir 2016-ųjų programa po vieną kartą pamini sociokultūrinius veiksnius, kurie yra reikšmingi lyties sampratai. Tik 2007-ųjų programa apsiriboja paminėdama, kad šis faktorius lyčiai, kaip tapatybės formantei, yra svarbus kartu su biologinėmis, psichinėmis, dvasinėmis perspektyvomis. O 2016-ųjų programa žengia žingsnį į priekį, užsimindama, jog šie visi faktoriai lemia lytiškumą kaip „asmens lytinį tapatumą, atsiskleidžiantį per savęs kaip vyro ar moters, kitos lyties asmens, aplinkinio pasaulio suvokimą“. Matyti, jog 2016-ųjų programa plačiau apibūdina sociokultūrinių elementų reikšmę lytinio tapatumo formavimuisi.

Kadangi 2007-ųjų metų programa turi ir Mokomąją metodinę priemonę (patalpinta ŠMM portale tarp kitų metodinių priemonių), šios programos išsipildymą realybėje (temos aptarimo gylį, būdus) lytiškumo klausimu analizuoti lengviau. Programoje išsakyta idėja, jog turi būti ugdoma tolerancija, pakantumas ir seksualinės orientacijos klausimu, metodinėje priemonėje įgauna visiškai skirtingą

²⁴ <http://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/2007-02-07-ISAK-179.pdf>

²⁵ <http://www.smm.lt/uploads/documents/veikla/SLURSP.pdf>

²⁶ <http://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/SPPC.pdf>

raišką negu buvo galima tikėtis. Prie informacijos mokytojui stengiamasi paaiškinti, kas nulemia tapimą homoseksualių asmeniu, t.y. kaip tampama homoseksualių asmeniu. (Vaitoška, 2007, p. 94-97) Čia, įdomu, beveik neanalizuojamos moterų lesbietės, o gilinamasi tik į gėjų atvejį. Taip pat bendras kalbėjimo tonas daugiausia koduoja trauminės psichologinės patirties vaikystėje, nukrypimo nuo vyriškumo normos ir amoralaus homoseksualių vyrų elgesio patirtis: „nepajėgs būti lygus su kitais berniukais“, „seksualinio tvirkinimo arba seksualinio smurto epizodai“, „partneriai vidutiniškai 8 kartus seksualiai santykiauja su kitais vyrais, t.y. ne su savo partneriu“. (Ten pat)

Šioje metodinėje priemonėje pristatoma užsiėmimų su vaikais programa, kurioje pateikiamas Vokietijos psichologo pasakojimas apie tai, kaip jis, būdamas gėjumi, nusprendė „išsigydyti“ ir tapti heteroseksualių. Būtina paminėti, jog tai nėra vienas iš daugybės pateikiamų pasakojimų apie homoseksualių asmenų patirtis, o vienintelis pasakojimas, kuris, akivaizdu, siekia suformuoti mąstymą, jog homoseksualumas gali būti (iš)gydomas. Šios siūlomos pamokos apraše į klausimą „Ar homoseksualumas iš tikrųjų yra įgimtas ir normalus žmogiškos prigimties variantas?“ atsakymas pateikiamas „NE“. (Ten pat, p. 176-182)

Dar vienas ginčijamą informaciją pateikiantis pavyzdys yra pristatytas faktas, jog 2000-aisiais metais Amerikos Psichologų Asociacijos narys Robertas Spitzeris atliko tyrimą, kurio rezultatai parodo, jog „psichoterapija gali padėti pakeisti savo potraukį 67 procentams to norėjusių vyrų“. (Ten pat, p. 96) Atlikus šio fakto patikrinimą, rasta daugybė straipsnių ir video medžiagos, kuriuose šis mokslininkas atsiprašo LGB asmenų bendruomenės, nes jo pateikta tyrimo analizė buvo klaidinga. Atsiprašymas buvo paviešintas 2012-aisiais metais, tačiau Lietuvos mokyklose šis tyrimas vis dar pateikiamas kaip faktas, jog homoseksualumas gali būti gydomas.

Kaip ir bet koks diskursas, taip ir krikščioniškasis nėra vienlypis. Tad nors popiežius Pranciškus savo 2016-aisiais metais ištarta istorine fraze: „Aš manau, kad Bažnyčia privalo atsiprašyti ne tik homoseksualių asmenų, kuriuos įžeidė, tačiau taip pat ir vargšų bei moterų.²⁷“ supurtė ir katalikų, ir LGBT pasaulį, Lietuvos ugdymo realybė nuo to mažai pasikeitė. Nors nustatyta, kad „Rengimo šeimai bei lytiškumo ugdymo programa“ nėra sėkmingai įgyvendinama²⁸, vis tik aktualu išvelgti tendencijas, kurių pagrindu organizuojamas lytiškumo ugdymas bei atpažinti, koks žinojimas ir kokia *tiesa* yra pasirenkami perduoti.

²⁷ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2016-06-27-popiezius-kartoju-katekizma-homoseksualu-diskriminuoti-negalima/146005>
<http://www.gayline.lt/Popie%C5%BEius-Pranci%C5%A1kus-Romos-katalik%C5%B3-ba%C5%BEny%C4%8Dia-turi-pra%C5%A1yti-homoseksuali%C5%B3-%C5%BEmoni%C5%B3-atleidimo.d?sid=10580>

²⁸ https://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/Tyrimo_RSLUprorgama_ataskaita.pdf

Kaip minėta ankstesniame skirsnyje, šio darbo kontekste svarbu tai, jog krikščioniškajame diskurse VYKSTA diskusija apie homoseksualumo normalumą, nuodėmingumą, leistinumą, tradicinės šeimos sampratą, tradicinio vyriškumo ir moteriškumo idėją, prigimtį. O ši metodinė priemonė puikiai iliustruoja anksčiau minėtą svarbų Katalikų bažnyčios balsą, diskutuojant apie lyties ir seksualumo kategorijas. Metodinės priemonės straipsnių apie homoseksualumą autorius Gintautas Vaitoška pristatomas kaip Tarptautinio teologinio instituto šeimos ir santuokos studijoms atstovas. Matyti, jog šios institucijos vertybės vienareikšmiškai atspindimos lytiškumo ugdymo *konceptijoje*, o lyties ir seksualumo raiškos įvairovė, diskursų įvairiapusiškumas pateikiami nėra. Panašu, kad nėra apsispręsta, kokiomis vertybėmis Lietuvos švietimo politika siekia remtis, nes tuo pačiu metu vadovaujamosi krikščioniškosios linijos mokymu ir deklaruojamos Europos ir pasaulio humanistinės kultūros tradicijos ir vertybės. Šią keblią analizę norėtusi pabaigti oksimoronu: „nsekuliari valstybė – sekuliari?“.

2.4 Vertinimas, pasiklydus tarp vertybių

Bendrojo ugdymo mokyklų veiklos kokybės įsivertinimo rodikliai taip pat patiria komplikacijų, suvokiant, jog vertybės, kurios yra ir vertinimo atspirties taškas, nėra aiškios. Bendrojo ugdymo mokyklų veiklos kokybės įsivertinimo rodikliuose²⁹ nurodoma, jog įsivertinant svarbūs asmenybės tapimo ir ugdymo mokyklos gyvenimo aspektai. Pateikiami keli įsivertinimo niuansų pavyzdžiai: „Jie (aut. mokiniai) pripažįsta kitų teisę būti kitokiems nei jie yra, gerbia kitą asmenį ir yra geranoriški. Mokiniam rūpi jų aplinkos, bendruomenės, šalies gerovė ir jie prisideda ją kuriant.“, „Mokiniai žino, kad yra ne vienas gyvenimo įprasminimo būdas <...>“, „Mokinių tarpusavio, mokinių ir mokytojų, mokytojų tarpusavio santykiai grindžiami pagarba, pasitikėjimu, pastangomis suprasti kitą, geranoriškumu, rūpinimusi padedant ir dalinantis. Siekiama, kad kiekvienas jaustųsi vertingas, reikalingas ir saugus.“ Anksčiau nustatėme, kad Švietimo sistema neturi įvardijusi konkrečių vertybių, kuriomis ugdymo procese turėtų būti remiamasi, tad ir šie rodikliai tampa sunkiai interpretuojami, kai nėra aišku, nuo kurios vertybinės sistemos dera atsispirti.

Tam, kad vertybinių nuostatų ir elgesio suvokimas būtų kuo objektyvesnis ir nešališkesnis, svarbu suvokti socialinį, istorinį, kultūrinį, socioekonominį ir t.t. kontekstus. Ugdytoja|s turi gebėti atvirai, kritiškai mąstyti bei būti sąmoninga|s. Ypač dabar, kai pasaulis globalus ir taip greitai besikeičiantis, svarbu suvokti tai, kas formuoja mūsų pačių ir aplinkos elgesį, įsivaizdavimus ir neišvengiamai susidarančius stereotipus. Tai reiškia, kad ugdytoja|s turi turėti kritinę mąstyseną. Žinia, jog ir iš šiuolaikinio/-ės Lietuvos moksleivio/-ės tikimasi šios išsiugdytos kompetencijos,

²⁹ <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2015/08/rodikliai.pdf>

kuri suvokiama dar ir kaip viena esminių šiuolaikinėje žinių visuomenėje. (ŠMM, 2013) Greičiausiai negalime užginčyti loginės sekos, jog tam, kad ugdytinis/-ė turėtų kritinį mąstymą, tokį mąstymą turi turėti ir ugdytoja|s.

Vis tik kritinio mąstymo kaip būtinybės analizuotose švietimo gairėse nėra užfiksuota, o ir nagrinėtoji lytiškumo ugdymo metodinė priemonė, homoseksualumą aptarianti daugiausiai iš krikščioniškųjų vertybių pusės, nurodo, jog programa nėra parengta remiantis ar siekiant kritinės mąstysenos.

Usher ir Edwards (1994, p. 30-31) postmodernizmo analizėje teigia, jog ugdyme yra per daug „duotybių“, kurias per postmodernizmo prieigą yra galimybė suardyti ar bent jau sudrumsti. Apšvietos tradicija siekia žinojimo uždarymo, kai atsakymai į keliamus klausimus randami ir nekvestionuojami, kai tiesos garantas yra stabilus. Tai išties skamba parankiai ir naudingai, tačiau taip ugdymo procese žinojimą turinti centrinė figūra – mokytoja|s – įgauna įrankius žinojimo kontrolei ir valdymui. Todėl, autorių teigimu, mes (patriarchatas) vengiame žinojimo dekonstrukcijos ir suvokimo, jog tiesa yra įvairi, nes bijome netekti galios, bijome, kad be žinojimo uždarymo, situacija taps nevaldoma. Vis tik postmodernizmas siūlo priimti netikrumo ir nenusipėjamumo galimybę, tuo pačiu priimti ir kitoniškumo ir skirtybės egzistavimą.

Apibendrinant švietimo tikslų, sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrųjų programų, bendrojo ugdymo mokyklų veiklos įsivertinimo rodiklių analizę, matome, kad nėra aiškiai suformuluotos pozicijos heteronormatyvumo klausimu, o pateiktos tezės, vertybės, ideologinės gairės gali būti papildytos prasmių priklausomai nuo skaitančiojo/-iosios. Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrosiose programose fiksuojama slinktis kalbėjimo apie neheteroseksualią realybę link, vis dėlto šiuo metu galiojanti metodologinė priemonė teigia atvirkščias praktikas.

Galiausiai ir vėl iškyla klausimas apie poziciją, kurioje yra mokytojai/-os. Kadangi akivaizdu, jog švietimo sistema nėra vieninga vertybių klausimu, galime kelti klausimą, ar tokiomis aplinkybėmis mokytojai/-os gali būti vieningi/-os vertybių klausimu. Lyties ir seksualumo klausimas įgyja naują probleminį lauką. Anksčiau dėmesys daugiausia skirtas tam, ar lyties ir seksualumo įvairiapusiškumui mokykloje teikiama pakankamai dėmesio bei kaip šis dėmesio pasiskirstymas formuoja/konstruoja pasaulėvoką. Paaiškėjus, kad švietimo politikoje nesama susitarimo dėl pamatinių vertybių, užčiuopiame nuorodą į galimą vertybių sąmyšį. Žvelgiant iš diskurso konstravimo perspektyvos – vertybės, sociumo rėmai konstruojami chaotiškai, kai tuo pačiu metu homoseksualumas ir teigiamas (pasyviai), ir neigiamas (aktyviai). Kadangi pati švietimo politika

nuoseklios pozicijos neturi, šio darbo tyrimo siekis ištirti mokytojų nuostatas bei turimą suvokimą apie lytiškumo ugdymą tampa dar aktualesnis. Mokytoja|s interpersonalinėje komunikacijoje su mokiniu/-e tampa švietimo politikos vertybių veidu. Vargu, ar mokytoja|s galėtų atstovauti ir neigimo, ir teigimo puses. Tikėtina, jog mokytoja|s pritartų tik vienai iš pusių.

2.5 Lytiškumo ugdymas mokytojų nuomone

Kiekvieno interviu pirmasis klausimas buvo, kas informanto/-ės nuomone yra lytiškumo ugdymas. Šiuo klausimu siekta suprasti informanto/-ės bendrą suvokimą apie lytiškumo ugdymą ir temas, kurias lytiškumo ugdymas aprėpia. Lytiškumo ugdymas gvildena lytiškumo, seksualumo temas ir neišvengiamai yra susijęs su heteronormos klausimu. Reakcijų po šio klausimo buvo įvairių: vienu - ilga tyla ir atsidūsimas kaip po itin sunkaus klausimo, antrą - greitas atsakymo suformulavimas ir jo išbėrimas, trečių – abejojimas savo turimomis žiniomis. Patys atsakymai ir uždėti prasminiai akcentai taip pat skyrėsi.

Tikybos ir etikos mokytojos Gražinos nuomone lytiškumo ugdymas yra: *„Apimantis tiek fizinę dalį, tiek protinę, tiek dvasinę, tiek emocinę ir tai, nežinau, tai turėtų būti tiesiog sąveika tarp visų šitų dalių.“* Matyti, jog ši informantė pamini abstrakčias sudedamąsias lytiškumo ugdymo dalis. Violeta, lietuvių kalbos mokytoja, nors taip pat pamini ne vieną sudedamąją dalį, jas identifikuoja kiek kitaip: *„Kalbama apie, hmm, tam tikras lyčių savybes, toleranciją, elgesį, psichologinius gal kažkokius niuansus.“*

Kiti/-os akcentuoti rinkosi konkretesnius niuansus: *„Tai yra tas ugdymas, kad vaikas suvoktų save ir savo lytį ir suvoktų priešingos lyties ypatumus.“* (istorijos ir etikos mokytoja Vilma), *„Tai berniukų ir mergaičių lyties skirtumo temos. Kokie skirtumai, panašumai tarp lyčių. Ar tik skirtumai gali būti, ar gali būti nebūtinai stereotipiniai klausimai ir atsakymai apie tai, kad tas tik berniukams, tas tik mergaitėms.“* (pradinių klasių mokytoja Arina), *„Tai yra padėjimas moksleiviui suvokti (tylos pauzė) jo seksualinį gyvenimą, jo seksualinę tapatybę, šeimos sampratą ir šiaip ar taip vis tik manau, kad tai liečia klausimus, hmm, dėl požiūrio į kito žmogaus seksualinį identitetą ar tapatybę.“* (matematikos mokytojas Viktoras), informantė Elena atsakymo ieškojo savo dėstomajame dalyke: *„Tas lytiškumas tai jis visur yra, čia niekur nesidėsi be jo. Kad ir per lietuvių kalbos pamokas, per literatūros pamokas kalbam apie liaudies dainas. Tai mergelės šaka, bernelio šaka. Mergelės atributai, bernelio atributai. Tada diskutuojame, o kaip šiuolaikinis pasaulis žiūrėtų į tuos atributus, ar tikrai mergelė turi būti audėjėlė ir panašiai. <...> Tai va, manau, kad visur yra to lytiškumo.“*

Matome, jog mokytojų atsakymuose vienovės nėra, tad keblu bandyti šiuos atsakymus susisteminti. Kai kuriuose atsakymuose pasikartojantys leitmotyvai buvo kalbėjimas apie lytis, lyčių skirtumus/panašumus ir pagalbą suvokti savo lytį. Vis tik galime reziumuoti, jog interviu metu mokytojų atsakymuose nebuvo vienovės ir nuoseklaus, pasikartojančio supratimo apie lytiškumo ugdymo reikšmę. Įdomu tai, kad nei biologinė, nei socialinė lytiškumo ugdymo pusės nebuvo dominuojančios atsakymų variacijose.

2.6 Lytiškumo ugdymo svarba ir grėsmės

Aptarus lytiškumo ugdymo klausimą, kalbėtasi apie lytiškumo ugdymo poreikį mokykloje ir galimas grėsmes. Per vėlesnius klausimus daug geriau matyti informantų/-čių turimas supratimas apie lytiškumą bei neretai informantai/-ės į diskusiją iškelia ir seksualumo aspektą. Visų mokytojų nuomone, lytiškumo ugdymas yra reikalingas mokykloje, o argumentuota įvairiai. Lietuvių kalbos mokytoja Elena akcentuoja, kad: „*Jie (paaugliai – aut. pastaba) ieško savo asmenybės ir kartu, aišku, ta asmenybė susieta su lytim. <...> aš pati pastebiu, kad yra tokių jaunų žmonių, kurie, na, tarsi yra... biseksualūs. Pavyzdžiui, berniukas rengiasi kaip mergaitė arba pasidaro šukuoseną ir gestikuliuoja, ir kalba mergaitiškai. <...> Žmogus turi pats nuspręsti, kur jis eina, į kurią pusę, bet mokytojo pareiga yra neprimesti, kad jeigu esi berniukas, tu turi būti, stiprus, neverkti niekada. Mokytojas turi parodyti ir pademonstruoti supratingumą - <...> ir koks tu bebūtum, mes tave priimsim. <...> lytiškumo ugdymas yra reikalingas ir geras. Padėti žmogui tiesiog rasti save. Ir kartu, aišku, susieti save su kažkokia lytimi.*”

Etikos ir istorijos mokytoja Vilma pažymi: „*Vaikams tai yra įdomu. Apie priešingą lytį, ypač moteriškąją, yra labai dažnai klaidingi stereotipai suformuojami žiniasklaidos ir t.t. Sakykim, moterys fotografuojamos apsinuoginusios, vyrams tai nebūdinga. Pas berniukus auga iškreiptas suvokimas, kas yra mergaitė, mergina ir moteris. Aš manau, labai svarbu parodyt tą esminę prigimtį, ne žiniasklaidos suformuotą prigimtį.*“ Matematikos mokytojas Viktoras mąsto panašia linkme: „*Vaikams tai yra žvėriškai įdomu, nes jie, viena vertus, fiziškai jaučia, kad vyksta dalykai su jų kūnais <...>. Kita vertus, man rodos, kad ta mūsų kultūra labai stipriai seksualinė yra ir to aplinkui yra daug, ir žinoti apie tai norisi. Dar vienas dalykas - vaikai daug informacijos ieško internete, ir internete rasta informacija... Viena vertus, nebūtinai vaikams būna suprantama, kita vertus, turbūt jie į kai kuriuos dalykus net tingi gilintis. Man atrodo, kad berniukai vis tiek labiausiai tiesiog pornografiją žiūri. <...> Tarp tėvelių ir vaikų šita tema yra tabu. Vaikams yra nesvetimas ir gėdos jausmas kalbėt apie masturbaciją, kalbėt apie visokias erekcijas, seksą. Kas paskui ir vėlesniam gyvenime išaina į įvairius gėdos jausmus, slegiančius.*“

Pradinių klasių mokytoja Arina pateikia tokį atsakymą: „*Apskritai turėtų būti kuo daugiau temų atvirų, tikrai pateikiamų pagal jų amžiaus raidą <...>. Negali vaikai augti kažkokioj tamsoj, kažkokiuose savo pačių ar iš gatvės, iš draugų atsineštuose atsakymuose, gal ir neteisinguose, ir iškraipytuose. Mokytojai ir turi būti tie, kurie normaliai, be gėdos šneka apie lytiškumą.*“

Iš cituotų atsakymų pastebime, kad mokytojų nuomonė įgauna tris prasminius kirčius. Pirma – svarbus paauglio individualumas bei asmeninis lyties patyrimas, suvokimas bei svarba suteikti palaikymą, pagalbą. Antra – galimai iškreiptos savarankiškai susirastos informacijos ir primetamų normų apie lytis pavojus besiformuojančiam asmeniui, Vilma atkreipė dėmesį į žiniasklaidą, Viktoras į interneto turinį, konkrečiau - pornografiją. Trečia – polinkis patirti gėdos jausmą, šnekant apie lytiškumo ugdymo temas. Arina taip pat užsiminė apie svarbą pateikti objektyvią informaciją bei pateikti ją laiku, nes: „*Žinom, kad viskas ankstėja, paaugliai domisi ir visa tai pradeda žymiai anksčiau, visur progresas, visur einama į priekį ir visi procesai, visas stadijas vaikai vis tiek praeina, jiems įdomu, tai geriau tegu jie žino apie lytinį ankstyvąjį gyvenimą, planavimą, saugojimąsi ir galinčias kilti iš to problemas.*“ Panašiai kalbėjo ir Viktoras: „*Vis tiek vaikai mylės iki santuokos ir jeigu jie tą darys be prezervatyvų, tai mes turėsime ir ankstyvus nėštumus paauglių, kas man atrodo žiauriai blogai.*“

Akivaizdu, kad ir suvokimas apie lytiškumo ugdymo naudą yra argumentuojamas labai įvairiai. Vis tik galime išvelgti panašios mąstymo tendencijos buvimą, kur esantys pavojai atpažįstami ir pripažįstami ir, mokytojų nuomone, reikia adaptuotis prie esamos situacijos, įsijausti į mokinių poziciją bei ieškoti edukacijos būdų apie aibę su lytiškumu susijusių temų. Nors informantai/-ai atpažino galimą naudą ir grėsmes, vis dėlto kiekvienas paminėjo tik dalį su lytiškumu susijusių temų. Įdomu, kad pabrėžtas vaikinų iškreiptas suvokimas apie merginas, santykius (žiniasklaidos, pornografijos būdais), tačiau neatkreiptas dėmesys į mergaičių patirtis, galimybę mergaitėms žiūrėti pornografiją ar formuoti suvokimą apie lytis, veikiamoms žiniasklaidos. Maggie Hamilton, analizavusi mergaičių patirtis seksualizuotoje visuomenėje gana plačiai aprašo mergaičių patirtis internetinėje erdvėje, esant veikiamoms seksualizuoto turinio bei sąmoningai ieškant pornografijos šaltinių. (Hamilton, 2009, p. 256-273)

Informantė Gražina išsiskyrė savo atsakymais iš kitų ir pabrėžė susilaikymo svarbą: „*Aš jiems trupučiuką ir grubiai sakau, tu guliesi į lovą, bet tu guliesi tik savo kūnu, nors tau atrodo tiktai taip, tu guliesi visas, su mintim, lūkesčiais, viltim, įsitikinimais, su viskuo ir viską paliečia. Kartais jie iš tikrųjų reaguoja tylą, nes, galbūt, tada, matyt, juose kažkas vyksta. Yra buvę tokių atvejų, kada po pamokos prieina vaikas ir sako - aš turėjau tokius ir tokius santykius. Ką tuomet daryt?*“

(Interviuotojos klausimas: Ar jūs pati bandote apie tai kalbėtis, ar priklauso nuo situacijos?) *Mes bandom kalbėtis su vaiku, kaip jisai jaučiasi, kas ten per situacija buvo, kaip jam padėt galima.* “ Nors ši informantė pradžioje akcentavo sudėtinę lytiškumo ugdymo dalių (fizinė, protinė, dvasinė, emocinė) sąveiką, vis tik viso interviu metu akcentavo būtinybę susilaikyti nuo ankstyvų lytinių santykių ir tokiu būdu puoselėti savo vidinę dermę, palikdama nuošalyje kitų mokytojų išvardintus lytiškumo ugdymo svarbos aspektus.

Kalbant apie grėsmes, akcentuotos šios: *„Mokytojai nėra apmokyti vesti lytiškumo ugdymo pamokų, tai kai tu integruoji pagal savo asmeninį suvokimą kažkokį <...>. Čia neina net kalba apie vadovėlius - šiaip kažkokias metodines rekomendacijas. Kadangi specialistų šitai sričiai nėra paruošta, tai, kaip minėjau, visi tampam savamoksliais.*“ (Vilma)

„Iš tikrųjų tos lytinio švietimo sampratos man trūksta. Aš suprantu vienaip, bet, kiek suprantu, aš labai siaurai suprantu. <...> Ta mokykla, jos tikslai yra šiek tiek kitokie. O tai lieka kaip antram plane tas lytinis švietimas - nėra mokomasis dalykas. (Interviuotojos klausimas: Nėra bendro visos mokyklos žinojimo, bendros pozicijos?) *Na, taip.*“, *„Netgi ir sakysime, kad ir dabar tas skandalas tos tikybos mokytojos kai įvyko... (Interviuotojos klausimas: Telšių?) Telšių Žemaitijos mokytojos. Mane irgi šiek tiek sunervina, sujaudina, nes pagalvoji, kad gali ir pats kas dieną pamokose dirbdamas su vaikais kažką ne taip pasakyti ir jie tada gali ne taip suprasti. Aš neteisiniu tų dalykų, aišku.... Čia yra sistemos nebuvimas visiškai, dėl lytinio švietimo tai aš nematau jokios sistemos.*“ (Violeta)

„Klasės draugai, kurie atsineša savo stereotipus iš namų, iš savo aplinkos. Ir tada mokytojas turi būti labai supratingas, negali būti kaip, nežinau, Telšių rajono kažkokia tikybos mokytoja, kur sako, kad homoseksualai yra tokie ten, žodžiu, anokie. Tai čia turi būti mokytojo plačios pažiūros, turi supratingai į viską žiūrėti. <...> Galų gale ir mokiniams kartais kyla klausimų, tokių, kur... na, va, turi išsisukti! <...> Va, pavyzdžiui, mokytoja, o kai jūs ištekėjote, kaip ten buvo?“ (Elena)

„Hmm, man baisu labai apie jas kalbėti, nes, kad ir dabar, pavyzdžiui, telšiškė, visuomenėj tai yra žiauriai jautri tema ir atrodo, kai ji kalbėjo apie tuos gėjus kanibalus, jai tai neatrodė kažkaip nepriimtina, bet, pasirodo, visuomenei tai buvo žiauriai nepriimtina ir mes ją su sumalėm su purvais. Visiškai ją nurašėm kaip visuomenė. Tai šita prasme, matyt, ir aš labai bijau padaryti kažką. Pasakysi moksleiviams kažką, kas bus tėveliams per drąsu, netinkama, neatitinka kažkokių vertybių ir, matyt, kad ir vengi dėl to tos temos. <...> turbūt, aš labiausiai bijau to nesutarimo su tėveliais <...>, pakalbėsiu apie kažką, kad ir mokyklos kolektyvui tai pasirodys na, žinai, come on,

apie ką tu čia kalbi, apie pornografijas su šeštokais. <...> Vaikai labai daug klausinėja apie tai, o tai kada jūs pirmą kartą, o tai ir jūs masturbavotės, o jūs žiūrėjot pornografiją.“ (Viktoras)

Apibendrinant galime išvelgti, jog dalis informančių išreiškė poreikį gauti daugiau informacijos apie lytiškumo ugdymą, nes turimos informacijos nepakanka arba jos iš viso nėra. Vilma ir Violeta įvardijo grėsmę, jog mokytojas gali „savamoksliskai“, „pagal savo suvokimą“ kalbėti apie lytiškumą, taip pat nėra bendros mokyklos pozicijos apie tai, kas yra lytiškumo ugdymas. Matome, jog Elena ir Viktoras, nors ir neįvardija to, tačiau susiduria su panašiais sunkumais. Elena pabrėžia poreikį būti „plačių pažiūrių“, akivaizdu, jog, jos nuomone, Telšiuose įvykusi situacija mokykloje neturėtų įvykti. Viktoras baiminasi tėvų ir koleg(i)ų, jis nėra tikras, ką jie/jos galvoja apie šią temą ir kaip vertina tam tikrus lytiškumo ugdymo aspektus. Matyti, jog bendros mokyklų (švietimo politikos) pozicijos nebuvimas apsunkina mokytojų patirtį bei galimybes diskutuoti lytiškumo temomis mokyklose, taip pat esama situacija kelia mokytojams/-oms įtampą. Viena vertus, jie nėra tikri dėl savo turimo žinojimo, kita vertus, bijo visuomenės, tėvų, kolektyvo reakcijos kalbant apie lytiškumo temas, kurios yra atpažįstamos kaip labai jautrios.

Galiausiai, iš pateiktų atsakymų išvelgiame, jog mokiniams/-ėms lytiškumo temos įdomios, jie kelia klausimus apie tai, tad galimybė nešnekėti apie šias temas nėra visiškai įmanoma. Kartais diskusija apie lytiškumą kyla ne mokytojo|s, o pačių mokinių iniciatyva. Taip pat lytiškumo temas, kaip pažymėjo dalis informantų/-čių, reiškiasi labai įvairiais būdais: „*Psichologine (prasme – aut. pastaba) visur tas lytiškumas yra. Per literatūrą aptarinėji tekstą, tai iš karto aptari berniukų, mergaičių santykį, problemas - kaip sprendžia, mes apie tai su penktokais labai daug kalbam. Čia visų dalykų pamokose yra psichologinis niuansas.*“ Ir pradinių klasių mokytoja išvelgia savo darbo specifikoje galimybes aptarti su lytiškumu susijusius klausimus: „*Pats mokytojas, jeigu kūrybiškas, randa, kad ir nėra medžiagos, bet pagal situaciją randa kaip pritaikyti, kad būtų ta tema domimasi.*“ Matyti ir vėl, jog paminima, kad diskusijos apie lytiškumo temą gali būti iškeliamos dažnai, tačiau tai priklauso nuo mokytojo|s asmeninio noro, savybių, žinoma, kaip aptarta anksčiau – aktualios ir mokytojo pažiūros bei tas faktorius, jog mokytojas gali „savamoksliskai“ interpretuoti lytiškumą. Arina čia priduria: „*Su kolegom kažkaip tai apskritai apie tuos klausimus, galvoju, kad net nesam diskutavę, nors jau dirbu nemažai metų. Ir manau, kad daugelio požiūris vis tiek yra toks, kad svarbiausia, kaip išmokome rašyti, skaičiuoti, mąstyti, skaityti, suvokti skaitomus tekstus, o kad berniukų ir mergaičių lygybė kaip lyčių būtų, atrodo, tarsi savaime natūralus dalykas būtų. Ir jau čia, ko gero, greičiausiai priklauso nuo paties mokytojo, koks jo požiūris, kiek jis tam skiria dėmesio, ar jis tai akcentuoja, ar jis iš viso čia nemato jokios problemos.*“

Išvelgiame vis pasikartojančią mintį – mokytojai/-os apie šias temas nediskutuoja, nėra netgi tikri/-os, koks yra kolegų/-ių supratimas apie lytiškumo temas. Taip pat minėtas ir mokyklos orientavimasis į mokslo pasiekimus, o ne lytiškumo ugdymo vystymą, dėmesio skyrimą lytiškumo temoms.

2.7 Mokinių reakcijos, kalbant apie lytiškumą

Interviuotoja nebuvo numačiusi klausimų apie mokinių reakcijas, kalbant apie lytiškumą ir seksualumą, vis tik kiekvieno interviu metu mokinių patirtys, reakcijos buvo aptariamoms. Išryškėjo pora tendencijų: viena ta, kad vaikams kuklu kalbėti apie su lytiškumu, seksualumu susijusias temas, o kita, jog ir mokytojams/-oms nesvetimas baiminimosi jausmas.

Lietuvių kalbos mokytoja Elena paminėjo, kad: „*Mažiukai vaikai, tai jie, aišku, iš tokių lytiškumo dalykų juokiasi. Jiems yra labai smagu, jiems juokinga, jie pakikena. Visa tai prasideda maždaug kokioj septintoj klasėj. <...> Ir dažniausiai kas kalba tokiose situacijose? Mokytojas kalba. Ir jeigu kažkokią repliką gauni arba kažkokį atsakymą, jis dažniausiai būna neutralus, tarsi ne apie mane: „Bet va čia, žinokit, mano draugas taip yra sakęs...“. Atvirumo trūksta, aišku. Bet kai sėdi trisdešimt vaikų, klasės draugų, to atvirumo ir negali būti. Tik akis į akį.” Paklausus, kodėl tokia vaikų reakcija, informantė atsakė: „*Na, mūsų laikais jau stigmų tokių, na, kaip ir nereikėtų gal ieškoti. Sakykim, aš visada prisimenu savo tėvų pasakojimus, kur, ježau, didžiausia gėda būdavo kalbėti apie tokius dalykus, ir neduok Dieve tu kažką paklausi, kur merginos iki aštuoniolikos metų nežinojo, kaip vaikai atsiranda. Tai dabar taip tikrai nėra ir tie vaikai daug žino. Netgi penktokėlis jau žino, kaip viskas vyksta. Jie supranta, iš tikrųjų, kaip tai yra svarbu. Tarsi tas pasišaipymas, pakomentavimas yra priedanga. Bet kalbėti apie tai jiems tiesiog yra sarmata.“* Matyti, kad, informantės nuomone, šiais laikais tabu kalbant apie lytiškumo ugdymą nėra likę, o vaikų reakcija yra natūralus reiškiny – savaime suprantamas.*

Kita lietuvių kalbos mokytoja, Violeta, turi besiskiriančią nuomonę: „*Tie, kurie kalbėtų, kalbėtų, bet jie nedrįsta kalbėti dėl šalia esančių vaikų. Turbūt nėra nei vienos klasės, kur visi masiškai galėtų kalbėti rimtai ir nesityčiotų, nesišaipydami, nesišypsodami. <...> Nes jiems tas žodis iš karto yra.. žemo lygio paveikslėliai akyse iš karto stovi. <...> Nepasiruošę, nėra žinių, nėra įgūdžių, taip kad žiauriai skamba, penkta klasė, pradinukai, manau, paprasčiau ir imliau į visa tai reaguotų ir nebūtų tokių dalykų, bet kuo vyresni vaikai, tuo jie labiau į tuos rėmus yra įstatyti. <...> Jau čia darželyje turėtų būti daroma. Šeimoj, darželyje. Į pirmą klasę atėjęs vaikas neturi jausti, kad čia tabu, kad čia negražu, tokie dalykai.“* Šios informantės manymu, vaikų reakcija juoku, kikenimu į lytiškumo temas kyla dėl išsivysčiusio tabu kalbėti apie lytiškumo ugdymo temas. Jos nuomone,

lytiškumo ugdymas turėtų prasidėti dar šeimoje, darželyje. Paklausus, ar vaikai turėtų jaustis ramiai, drąsiai, užtikrinti, kalbėdami šia tema, informantė atsakė: „Žinoma, nes jie turi žinoti, kas tai yra.“

Tikybos ir etikos mokytoja Gražina susiduria su panašiais iššūkiais: „Aš manau, kad jie nėra įpratę apie tai šnekėtis. Jie tiesiog girdi kažkiek biologijos pamokose, jiems tai tampa savaimė suprantamu biologijos dalyku, įdomu, smalsu. Bet kada, pavyzdžiui, vardina mokytoja tas sąvokas apie kurias jie kalba, jiems pasidaro nebedrąsu. <...> Ir aš esu turėjusi tokių, kad jiems smalsu, nori apie tai kalbėt, bet kada pradedi apie tai kalbėt, pradeda raudonuot, sako, tai gal nebereikia jau, jau viskas, jau pakalbėjom, užtenka.“

Matematikos mokytojas Viktoras jau anksčiau buvo prabilęs apie gėdos jausmą, tačiau čia savo mintį išplėtoja labiau: „Man atrodo, mes, kaip visuomenė, turim nemenką tabu apie tai šnekėt, man net, pavyzdžiui, su tavim nejauku minėti kai kuriuos žodžius. <...> Man kalbėti apie seksą, masturbaciją, pornografiją yra žiauriai nejauku ir su vaikais. Aš kai kartas nuo karto prisiruošiu su auklėtiniais apie tai pasikalbėt, yra žiauriai nejauku, man žiauriai baisu. Ir dar aš pats tą gėdą nešiojuosi iš kažkur... Ir matau, kad kai kuriems vaikams... kai kurie vaikai gana ramiai į tas temas reaguoja, gana ramiai apie jas kalba, kelia klausimus, yra ir tokių vaikų, kurie tų lytiškumo pokalbių metu susirango kampe, apsikloja paklodėm ir nuleidžia galvą, nors tu matai, kad jiems svarbu, kad jie nori klausytis.“ Šioje citatoje informantas išsako ne tik mokinių patiriamų jausmų dramą, tačiau ir saviškę. Atsiskleidžia situacija, kai ryškėja, jog situacija klostosi ratu: vaikų patiriamas kikenimas, kylantis dėl gėdos jausmo, persikelia ir į suaugusiojo gyvenimą, tuomet turimas gėdos jausmos perteikiamas naujosioms kartoms.

Įdomu, nes mokytoja Arina, kalbėdama apie temas, kai klasei pristatomi lytiniai organai, užsiminė apie panašius išgyvenimus, lygindama save su kolegomis/-ėmis: „Aš asmeniškai labai normaliai į tai žiūriu, man nekyla jokių komplikacijų ar kažkokio tai jaudulio, ar kažkokio tai drovumo, tiesiog mano santykis su vaikais yra toks, kad mes šnekam taip, kad jiems būtų suprantama, bet nevyniojant ir neslapstant, ir iškraipant faktus ir pavadinimus, kai reikia, nėra gėda įvardinti pavadinimus kūno dalių...“ Informantė Violeta taip pat prabilo apie baimę, tačiau ji akcentavo pasiruošimo trūkumą: „Aš bijau ir sakyti ką, nes vaikams apie lytinį švietimą aš dabar prieš klasę atsistojus nieko nepasakyčiau, nes aš nieko nežinau tokio tikro, kai nesi tikras, tai geriau nekalbėt.“

Vis tik informantės Vilmos patirtis skiriasi nuo anksčiau minėtų: „Ai, žinokit, šiuolaikiniai vaikai jau laisvai jaučiasi iš tikrųjų. Na, gal ten būna paauglystės pati pradžia, kokia šešta, septinta klasė, gal yra pakriženimas, bet jau devintokai, aštuntokai, jie ramiai diskutuoja ta tema, formuluoja nuomonę ir jau nebėra, kaip mūsų kartoj buvo įvairiems žmonėms, juokingi tokie dalykai. <...> Na,

gal yra vienas kitas, kuriam nepatogu kalbėt, bet kritinei masei tai yra natūralu. <...> Nebėra tabu. Ir jie jau prie mokytojų nebijo ž... nebijo tart žodžių ten koks nors seksas ar dar kažką, ta prasme nei aš reaguuju, nei jie reaguoja.“

Kaip aptarta ankstesniuose skirsniuose, taip matyti ir čia, jog informantai/-ės pabrėžia, jog mokiniams/-ėms su lytiškumu susijusios temos yra aktualios ir įdomios, vis tik Viktoro akcentuotas visuomenės gėdos jausmas sukelia jiems sunkumų atvirai kalbėtis šia tema, ypač kalbėtis girdint kitiems/-oms. Informantai/-ės šį gėdos jausmą vertina skirtingai: vienų nuomone, tai natūrali reakcija, o lytiškumo temos tikrai nebėra tabu, kiti labai aiškiai pastebi, jog šios temos yra stigmatizuojamos, dėl to kelia mokiniams/-ėms iššūkių kalbėti apie jas.

Tik nedaugelis informantų/-čių patys įvardijo žodžius, kurie kelia įtampą pokalbių apie lytiškumą metu. Daugelis interviu dalyvių rinkosi nutylėti galvoje turimus žodžius ar pabandyti atrasti būdą, kaip šiuos žodžius pasakyti kitokiu keliu, t.y. juos eufemizuoti. Štai keletas pavyzdžių: „*Čia buvo vienas atvejis ne per seniausiais, kai pradinukų mokytoja pasidalino nuotrauka soialiniuose tinkluose, kur buvo nufotografuotos pratybos berods gamtos dalyko ir ten buvo kažkokie klausimai, kurie labai akivaizdžiai tą klausimą ne iš tos pusės parodo, kažkokią nepagarbą... <...> Petriukas, Onutė ir ten kažkokia situacija ir ten tie atsakymai buvo tokie, kad, nu, pagalvoji, ar to reikia, nereikia?“, „Nesigilinant į pačius tuos procesus, kad ir, pavyzdžiui, kaip tas vaikutis jau, kaip čia dabar pasakyt (mąsto), na tiesiog žmogaus dauginimosi, nelendant į gylį, kaip tie žmonės, kaip čia, kaip jie sugalvojami (juokiasi), atsiranda.“, taip pat „Jeigu kelnės - tai žalios, džinsiukai, jeigu šukuosena - tai kažkaip tai čia ir dar mėlynai papurkšta, jei piešia - tai kitaip, jei kalba - tai su tokiom manierom, bet tai nėra tai, kas atrodytu, kad yra, jis tiesiog yra artistiškas.“.*

Kai kurių pavyzdžių, deja, nepavyksta pacituoti, nes reikia platesnio pokalbio konteksto tam, kad būtų suprasta, jog yra vengiama lytinio akto, lytinių organų ir t.t. pavadinimų minėjimo. Vėlesnėje analizėje matysime, jog kai kuriems informantams/-ėms nejauku ištarti ir patyčias, prasivardžiavimą žyminčius žodžius. Tad nors dalis mokytojų ir neįvardijo, jog patiria gėdos jausmą, kalbant lytiškumo temomis, vis tik matyti, jog su lytiškumu susijusių žodžių eufemizavimas žymi tam tikrą susiklosčiusią stigmą, kuri atsiskleidžia ir kasdienėje mokytojo|s kalboje.

2.8 Mokytojai apie Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąją programą

Interviuotoja, bandydama atskleisti informantų/-čių turimą supratimą apie Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąją programą, siekė įvertinti, ar esamos programos daro įtaką jų

suvokimui apie lytiškumo ugdymą bei pabandyti įžvelgti, ar informantai/-ės turi poziciją šių programų atžvilgiu.

Interviu metu paaiškėjo, kad tik dalis mokytojų buvo susidūrę su programomis ar jų rengimo peripetijomis. Tikybos ir etikos mokytojos yra susidūrusios ir su metodologine priemone, lietuvių kalbos mokytoja Elena yra girdėjusi apie naująją programą, kad ši buvo rengiama, kiti/-os girdėję nebuvo ar bent to neprisimena. Etikos istorijos mokytojos Vilmos nuomone, esamoje 2007-ųjų metų ugdymo programoje: „*Trūksta metodinių rekomendacijų, pamokų pavyzdžių, užduočių pavyzdžių. <...> Žmonės labai, žinot, atvirai pasakysiu, atmetinai integruoja ir dažnai pažymi elektroniniam dienyne, kad integravo, bet šiaip integracijos nevyksta. <...>*“, paklausus, kodėl mokytojams/-oms sunku vesti lytiškumo ugdymo pamokas ir pasidomėjus, ar dėl netinkamo programų turinio, ar dėl menkos pagalbos mokytojams/-oms, informantė atsakė, kad: „*Turinys gal nėra iškreiptas, bet iš tikrųjų likimo valiai šiek tiek yra paliktas <...>*.“ Apie naujosios programos rengimo peripetijas informantė nežinojo nieko, tik turėjo žinių, kad tokia programa yra ruošiamą.

Mokytojos Gražinos nuomonė apie 2007-ųjų metų programą skiriasi nuo anksčiau pateiktosios Vilmos nuomonės: „*Iš tiesų toje programoje ne viskas man yra priimtina, ne viskuo aš, kažkaip kritiškai žvelgdama, ir pasitikiu. Pavyzdžiui, kas yra ten apie homoseksualumą, aš labai ta tema netikiu.*“ Deja, interviuotojai nepavyko sužinoti, kas konkrečiau nėra priimtina informantei. Interviuotoja klausė, kodėl ši programa nėra visiškai tinkama, tačiau informantė pateikė gan abstraktų atsakymą: „*Aišku, aš tos programos taip jau akiai, kaip viskas parašyta, neįgyvendinu, aš tik pasinaudoju taip, kaip man yra, kaip aš matau, kad būtų gerai, bet vaikams dabar yra labai svarbu patirtis.*“

Šiose citatose fiksuojame informantės nepasitikėjimą esamos programos turiniu bei tik jos požiūrį atitinkančios informacijos atsirinkimą. Į kurią pusę krypsta požiūris, informantė neatskleidė, tačiau prabilus apie naująją programą galime gan aiškiai atpažinti jos turimą poziciją: „*Man buvo baisu dėl to, kad tie žmonės, kurie tą programą sudarinėja bent dalimi aš juos labai gerai žinau, pažįstu ir pasitikiu. Tie žmonės, kurie stovėjo, piketavo ir priešinosi, tarp jų irgi buvo tokių žmonių, kuriuos aš pažįstu ir man buvo dėl to labai baisu. <...> Pačios programos aš nemačiau, bet Narbekovas dalyvavo kūrime, tai aš kažkaip vis tik tikiu, kad viskas gerai.*“ Interviuotojai pasidomėjus, dėl ko konkrečiai buvo baisu, informantė atsakė: „*Kad vertina pernelyg liberaliai. Kad tiesiog stengiamasi yra tas vert..., anuluoti visas vertybes ir į visišką laisvę, netgi tokią anarchišką laisvę pasinerti.*“

Pačioje pokalbio pabaigoje informantė dar plačiau išplėtė savo nerimo priežastis: „*Nežinau, aš manau, kad lytinio švietimo mokykloje reikia, būtinai reikia ir ypatingai kada dabar labai*

liberalėjantis tas požiūris ir kad būtų ne propaguojamos kažkokios tai vertybės, ne liberalios, bet tos tikrosios, net konservatyvios, galima taip sakyti. Kad nebūtų sakoma, kad susilaikymas yra senamadiška, tai nėra senamadiška, tai yra sveika žmogaus psichikai, žmogaus emocijoms ir besiformuojančiam žmogui.“ Matome, jog informantė lytiškumo ugdymą labiausiai vertina kaip kalbėjimą apie lytinius santykius, akcentuojant susilaikymo svarbą, taip pat informantė išsakė, jog palaiko Bažnyčios balsą, siekiant įgyvendinti lytiškumo ugdymo programą.

Reziumuojant galima teigti, jog mokytojų turimas žinojimas apie lytiškumo ugdymo programą yra itin siauras, tik tos mokytojos, kurios veda etikos ir tikybos pamokas, yra susidūrusios su šia ar šiomis programomis. Kitų mokytojų patirtis sako, jog nei asmeninio laiko metu, nei diskusijose mokykloje lytiškumo ugdymo programa aptarta nebuvo, o jei ir buvo – nepaliekant stipraus, nuomonę formuojančio įspūdžio. Tad šių mokytojų supratimui apie lytiškumo ugdymą įtaka nėra daroma švietimo dokumentų. Na, o tų informančių, kurios susidūrė su aptartosiomis programomis, patirtis skiriasi. Viena turinį vertina gana pozityviai, tačiau teigia, jog trūksta ir paruošimo, ir informacijos, metodų prisodrinimo. Kitos nuomone - turinys nėra patikimas (čia vis tik galime įžvelgti ir daryti skirtį tarp patikimumo ir neatitikimo turimoms asmeninėms nuostatoms apie dėstomą temą), o atsakomybę turėtų prisiimti Bažnyčios atstovai ar konservatyvių vertybių puoselėtojai.

Paklausus kitų informantų/-čių apie tai, kas turėtų būti atsakingas už ugdymo programos rengimą bei atsakymui pateikiant dvi supriešintas pozicijas (pasauliečių ir Bažnyčios) – dalis mokytojų teigė, jog visi kartu, bendrai susitarę, o dalis išreiškė nepasitikėjimą bažnyčios mokymu: „*Negali vien tik bažnyčia ar vien tik lygių teisių to daryti. Nes mūsų visuomenė yra labai įvairi, mokyklose mokosi visų atstovai.*“ (Violeta), „*Man atrodo, hmm, man atrodo, kad tas bažnyčios mokymas sukelia nemažai gėdos, nes, man rodos, jie kažkaip labiau sako, kad masturbacija - nuodėmė, kad ten reikia išlikti skaisčiam, man rodos, realiai niekas neišlaukia iki kokios nors ten santuokos ir tada tu nešiojiesi kažkokią, žinai, nuodėmės tą visą tokią žymę savo gyvenime.*“ (Viktoras), „*Jeigu teko girdėti apie tokį tėvą Stanislovą, amžiną atilsį - jeigu mes jį būtume pakvietę, jeigu jis būtų dar gyvenęs, aš manau, kad jo nuomonė visiškai skirtųsi nuo kokio nors vyskupo ar dar kažkokio. Na, priklausu, koks yra žmogus, kokios yra jo pažiūros. Ir bažnyčios atstovas, na taip, jeigu jis yra, sakykim, platesnių pažiūrų. <...> yra pasakojus, kaip katalikiškoj mokykloj biologijos mokytoja priėjo skyrių apie kontraptikus ir per pamoką pasakė: „Vaikai, kadangi jūs esate katalikiškos mokyklos mokiniai, tai mes šitą skyrių praleisime, nes jums vienintelė kontraptinė priemonė yra susilaikymas. Ir viskas, ir baigėsi biologijos pamoka šitaip! Tai apie ką čia galima kalbėti, apie kokį lytiškumą? Jokio čia nėra.“* (Elena)

Kadangi kitame skyriuje pereisime prie klausimų informantams/-ėms apie vyriškumo/moteriškumo bei seksualinės orientacijos sąvokas, čia norėtusi pabrėžti, jog mokytojų pateikti pavyzdžiai apie lytiškumo ugdymą vis tik dažniausiai atsirėmė į susilaikymo/nesusilaikymo diskusiją, t.y. lytinio akto klausimą. Žinoma, kaip matėme iš pavyzdžių, buvo aptarta daugiau lytiškumo ugdymo niuansų (t.y. lytinio identiteto, saviraiškos, stereotipų, seksualinės orientacijos), tačiau mokytojų daugiausia problemizuojamas momentas – lytinių santykių.

2.9 Vyriškumo, moteriškumo ir lygių galimybių vertinimas

Pokalbis apie vyriškumą ir moteriškumą beveik visų interviu atveju buvo inicijuotas pačios interviuotojos. Apie šiuos dalykus klausta siekiant sužinoti, ar informantas/-ė turi ryškią moteriškumo ir vyriškumo ribą savo suvokime, jei turi – kuo šios sąvokos skiriasi informanto/-ės nuomone. Taip pat tikėtasi, jog atsakymuose atsispindės tam tikros stereotipinės nuostatos bei lyčių lygybės vertinimas.

Vienintelė informantė Vilma prabilo savarankiškai apie būtinybę suvokti, kas yra lytis: *„Aš manau, labai svarbu parodyt tą tokią esminę prigimtį, ne žiniasklaidos prigimtį suformuotą.“* Interviuotojai pasidomėjus, kas ta „esminė prigimtis yra“: *„Na, tai kas yra moteris ir kas yra vyras. Ką reiškia turėti tokios lyties vardą, ar ne, kokie poelgiai nusako tavo lytį ir t.t. <...> Oi, čia yra labai sudėtinga, aš manau, kad tai nuo kiekvieno žmogaus labai skirtingai priklauso. Bet esmė tame, kad aš manau, kad šnekant apie lytis reikia šnekėt apie tam tikras atsakomybes. Ar ne, nors jos šiandieną, sakykim, labai yra su... su... sulipusios, tarkim - vaikus augina ne tik mama, bet ir tėtis ir ne padeda augint, o augina, jeigu apie formuluotes šnekėti. Na, taip suvokiu.“* Įdomu, kad nors informantė ir daro skirtį tarp lyčių, įvardija skirtingas atsakomybes ar poelgius, kurie nusako „tavo lytį“, tačiau tuo pačiu metu teigia, jog vyriškumo ir moteriškumo sąvoka „nuo kiekvieno žmogaus labai skirtingai priklauso“ bei pritaria moters ir vyro funkcijų buityje pasidalijimui. Informantė išsakė dvi viena kitai prieštaraujančias pozicijas, kur viena teigia aiškia „poelgių ir atsakomybių“ sąlygojamą lyties suvokimą, o kita teigia, jog lyties supratimas nėra vienpusis reiškinys bei gali būti labai individualiai įprasminamas. Matome, jog išsakytos ir heteronormatyvios, ir socialiai konstruojamos lyties prieigos.

Apie lyčių lygybės temos poreikį informantė atsakė, kad jo reikia bei išsakė, jog tai ir labai aktualu: *„Devintokai pliekėsi per etikos pamoką, kai buvo diskusija ta tema, nes <...> moteris yra kvailesnė <...>, kvailesnė žmonijos rūšis. <> Berniukai ir taip sakyčiau nuošird... nuoširdžiai jie taip galvoja, žinokit, ne tik kad apsimetinėja.“*

Kitų mokytojų atsakymuose taip pat fiksuotas bandymas atrasti paaiškinimą, kas yra vyriškumas, o kas moteriškumas, pavyzdžiui, akivaizdu, kad matematikos mokytojas Viktoras nėra anksčiau bandęs apmąstyti šių sąvokų, o ypač moteriškumo sąvokos: „(Ilga tyla) Na... Nežinau. Na, moteriškumas (tyla)... Kas tą moteriškumą... Nežinau, žinai, aš visai pasimetęs dabar, kas yra tas moteriškumas... Man atrodo, kad man moteriškumas yra viena vertus tai, kas buvo mano mama... <...> Yra tas tarsi tradicinis požiūris į moterį, kuri ten šeimininkė, bla bla bla, švelni, globojanti, suprantanti, hmm, ir yra tas tas tas požiūris į, kuris dabar labai propaguojamas, į moteriškumą, kad tai yra ta mergaitė, kuri pasipriešina wallstreet'ο buliui, kur drąsiai prieš jį stovi ir siekia karjeros, savų norų ir yra emancipuota ir panašiai..., tai hmm... Kas man yra moteriškumas, man, jo, man žinai, eee... Aš nežinau, ar tai svarbu, nors turbūt svarbu, nes aš kažkaip tada... Nežinau, ne, o kodėl tu klausai? <...>“ Kalbant apie vyriškumą, deja, dalis pokalbio įrašymo nutrūko, tačiau informantas kalbėjo apie poreikį berniukus ugdyti, pripažįstant ir atpažįstant vidines emocijas: „Nuo sunkių jausmų, nuo ašarų nepabėgsi ir dėl to mes mokykloj labai stipriai kreipiam dėmesį, kad berniukai išmokyti pripažinti, kad jie turi sunkių jausmų, kad jie jaučiasi liūdni, kad jie jaučiasi įskaudinti, kad jie jaučiasi pažeminti, kad jiems skaudu, kai draugai atstumia juos.“ Šio informanto atsakyme išvelgiame poreikį atrasti kategoriją moteriškumui, vyriškumui, galvojant, kad gali būti objektyvus kiekvienos lyties apibūdinimas, bei sumišimą, ypač apmąstant moteriškąją pusę. Vis tik galime išvelgti įdomų aspektą, jog informantas gan gerai jaučia berniukų patiriamas heteronormos sąlygojamas įtampos situacijas, kaip bijojimas rodyti jausmus ar ne(be)mokėjimas atpažinti savo jausmų, tačiau tendencijas mergaitėms išsivaduoti iš heteronormos sąlygojamų įtampos situacijų vertina su skepsio prieskoniu: „<...> yra tas tas tas požiūris į, kuris dabar labai propaguojamas, į moteriškumą, kad tai yra ta mergaitė, kuri pasipriešina wallstreet'ο buliui.“ Moteriškumo būdų įvairovė įvardijama kaip ”propaguojama”, o ne kaip asmeninė individo galimybė patirti moteriškumą (lytį) individualiai. Šis informantas ir kituose atsakymuose daug jautriau reaguoja į berniukų patiriamą situaciją ir negeba atpažinti, įvertinti, suprasti situacijų, kuriose atsiduria mergaitės heteronormatyvioje visuomenėje. Čia nesiryžtama vertinti priežasčių, nes vargu, ar tam yra pakankamai informacijos vykusiame interviu, vis tik pabrėžiama, jog akivaizdu, kad informantas nėra susipažinęs arba įsigilinęs į esamus dvigubus standartus, taikomus kiekvienai lyčiai.

Informantas atskleidė, jog jam nedrąsu kalbėti apie moteriškumą, nes bijo visuomeninės reakcijos kalbėti apie moteriškumą esant vyru, dėl šios priežasties jis renkasi vengti moteriškumo temas: „Baisu būti pridaužtam visuomenės, nes dabar apie moteriškumą daug kas turi gana tokią stiprią poziciją ir jeigu praleidi pro duris, tai čia blogai, taigi moteris jinai - lygi ir nepraleisk jos čia pro

duris... <...> Jeigu aš bandyčiau kažkaip ar sau, ar kažkam brėžti, kas yra tas moteriškumas, man atrodo, aš neišvengiamai turbūt susilaukčiau kažkokių replikų ar diskusijų. <...> Aš turbūt nenoriu. Man turbūt nėra svarbu kažkaip tą išsiginčioti, ar labai apie tai mąstyti. Turbūt aš turiu tą kažkokį požiūrį.“ Atsiskleidžia situacija, kai mokytojas vienu metu stengiasi jautriai įvertinti berniukų situaciją ir imtis tinkamų veiksmų, tačiau tuo pačiu metu paraleliai nepajėgia išvelgti situacijų, kuriose atsiduria mergaitės ir bendrai moterų poziciją vertina ne kaip ugdytojas, o kaip vyras, kuris galimai gali būti kaltinamas netinkamu moterų vertinimu.

Kalbant lyčių lygybės tema, ir vėl pastebimas informanto skeptiškas vertinimas: „<...> su vyresniais aš nebuvau praktiškai iškėlęs šio klausimo, nes man atrodo, kad mokykloje gan stipriai dominuoja mergaitės, pasiekimų prasme, iniciatyvumo prasme, man atrodo, kad mokykloje netgi, turbūt, svarbiau yra kalbėti apie tai, kad berniukai yra pamiršti ir (tyla) ir labiau gal net engiami mokytojų. Aš netgi save pastebiu, žinai, kad man berniuką sukritikuoti yra lengviau negu mergaitę. Mergaitė, turi tokį įsivaizdavimą, kad, na, ji vis tiek, turbūt, turi gerų intencijų, gerų ketinimų ir jinau supras. O apie berniukus ne visą laiką turi tokį įsivaizdavimą.“ Galbūt, toks informanto situacijos vertinimas kyla dėl ir prieš tai pastebėto turimos informacijos trūkumo. Ankstesnėse darbo dalyse užsiminta apie skirtingą mokytojų elgesį su mokiniais/-ėmis, priklausomai nuo jų lyties. Šis mokytojas pats reflektuoja ir įvardija skirtingo elgesio priežastis, nes preziumuoja tam tikras savybes mergaitėms bei tam tikras savybes berniukams, tačiau nesvarsto, jog šios prezumpcijos nėra adekvačios. Taip pat informantas neidentifikuoja platesnio konteksto, esančio už mokyklos ribų bei nekelia klausimų, kodėl iniciatyvesnės, sėkmingesnės mergaitės, pavyzdžiui, vėlesniame gyvenime mažiau pasiekia karjeros (įskaitant ir mokslinės) srityje bei uždirba mažesnius atlyginimus?³⁰

Tikybos ir etikos mokytoja Gražina, kalbantis apie šio skirsnio temas, pateikė tokį atsakymą: „Dabar, kai bando vyriškumą ir moteriškumą kaip ir sutapatinti ir kaip ištrinti, ištrinti apskritai lyčių ribas, tai mes su vaikais kai kalbam, yra kalba ne apie tai, kad vieni yra geresni ar kiti blogesni, kalba apie tai, kad galimybes mes visi turim vienodas, bet psichologiškai ir biologiškai mes esam skirtingi. Tai būtent tas yra, kad visų pirma mes negalim ištrinti savo fiziologinių skirtumų, mes negalim ištrinti savo psichologinių, emocinių skirtumų, bet mes turim visi vienodas galimybes.“ Ši mokytoja neigia šiame darbe pristatomą matymą, jog lytis yra socialiai konstruojama bei pabrėžia, jog vyrai ir moterys turi ir fiziologinius, ir psichologinius skirtumus.

³⁰ Darbo autorės nuomone, statistiniai rodmenys dėl moterų ir vyrų skirtingų atlyginimų, karjeros pasiekimų ir t.t. yra dalis žinių, kurių jau nebereikia papildomai įrodinėti, tačiau dėl visiško aiškumo pateikiami keli šaltiniai, liudijantys šių teiginių teisingumą: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=4552432>
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2015-0235+0+DOC+XML+V0//LT>

Apie lyčių lygybės temų poreikį atsako: „<...> kalbam apie pagarbą žmogui <...> neatsižvelgiant į jo lytį, bet apskritai žmogui pagarbą. Tai mes apie tai kalbam, bet mes neužakcentuojam, kad lyties atžvilgiu, tiesiog mes visi esam žmonės ir mes visi esam verti vienodai pagarbos.“ Čia nekvestionuojamas poreikis kalbėti apie pagarbą žmogui, nepriklausomai nuo jo lyties, tačiau ir vėl pastebima situacija, kur pokalbis apie skirtingas mergaitės/moters ir berniuko/vyro užimamas pozicijas visuomeninėje santvarkoje neegzistuoja.

Tik lietuvių kalbos mokytojos Violetos atsakyme buvo girdėti šiame darbe pristatyta vyriškumo ir moteriškumo sąvokų traktavimo idėja: „*Tai yra kompleksiniai dalykai, labai platūs, labai didžiuliai kompleksiniai dalykai. Aš manau, kad kiekvienas žmogus savyje turi bazę vieno dalyko, bet šalia to turi ir kito, nes tai yra psichologiniai dalykai, mes to neišvengsime, pradą visi turime ir kitos lyties.* <...> *Kartais žmogus elgiasi kaip moteris, bet kartais gali pasielgti kaip standartiškoj situacijoj vyrai.* <...> *Ir mokyklose reikia ugdyti irgi visavertį žmogų.*“, o lyčių lygybės tema informantė neklausta išreiškė tokią mintį: „<...> *lyčių lygybės klausimai - mokykloj niekas apie tai nekalba, kalba apie fiziologinius skirtumus.*“ Pastarajame sakinyje justai nusivylimas esama situacija. Tyrėja atkreipia dėmesį, jog šios mokytojos atsakymas patvirtina įžvalgas, jog lytiškumas, su lytimis susiję klausimai dažnu atveju informantų/-čių buvo vertinami išvien per kūniškumo, lytinės sueities aspektus.

Šiame skyriuje fiksuojame akivaizdų lyčių lygybės temų vakuumą, kur mokiniai/-ės ne tik nėra supažindinami su esama, faktais, mokslu grindžiama, lyčių (ne)lygybės padėtimi bei nėra ugdomi įžvelgti savo aplinkoje tų požymių, kurie padėtų identifikuoti socialines situacijas, kuriose jiems/joms taikomi dvigubi standartai, tačiau ir patys/-čios mokytojai/-os nėra susipažinę/supažindinti su šiomis temomis bei poreikiu jas gvildinti kartu su mokiniais. Tad nors ir būta atsakymų, kurie pripažįsta lyčių lygybės temas bei vertina jas kaip reikalingas, tačiau, remdamasi gana niūriomis nuotaikomis, svarstant lyčių lygybės pokalbių galimybes mokykloje ir pradinių klasių mokytojos Arinos išsakyta mintimi: „*Didesnė dalis yra, ko gero, sustabarėjusių ir vis dar gyvenančių pagal stereotipus, pagal tai, kas mums buvo įdiegta.*“, tyrėja linksta daryti prielaidą, kad daugumos mokytojų nuomonė yra, tikėtina, panašiausia į Viktoro ir Gražinos išsakytas mintis.

2.9.1 Berniukų ir mergaičių savitumai, ar jie gali būti „įugdyti“

Užduodant šiuos klausimus, buvo siekiama aptarti mokytojų identifikuojamus berniukų ir mergaičių skirtumus, ypatumus, tokiu būdu galimai užčiuopti stereotipines nuostatas; pasistengti įžvelgti, kaip

vertinamas nestereotipinis vaikų elgesys, lytinė raiška bei suprasti, kas, mokytojų nuomone, nulemia lyčių skirtumus, ypatumus.

Kadangi dauguma mokytojų stengėsi diskusijos metu (sąmoningai ir/ar nesąmoningai) atrasti skirtį tarp moteriškumo ir vyriškumo, klausimas buvo orientuojamas į tai, ar informantai/-ės pastebi skirtumų, auklėjant berniukus ir mergaites. Atsakymai buvo labai įvairūs, pora informančių akcentavo, kad prie kiekvieno vaiko reikia atrasti atskirą priėjimo būdą: „*Bet kas pačioj pamokoj, tai vėlgi matai, koks yra žmogus ir netgi ne kaip prie lyties priėjimas, bet kaip prie asmenybės. Prie kiekvieno skirtingas yra priėjimas ir galbūt prie vienos mergaitės reikia to tokio trupučiuoką stipr... kaip pasakyt, griežtesnio priėjimo, o kitam vaikinui kaip tik reikia švelnesnio priėjimo.*“ (Gražina), „*<...> kartais su berniukais pakanka moteriško švelnumo arba gudrumo, kartais reikia griežtumo. Kaip auklėtoja kad dirbu - su kiekvienu vaiku vis kitaip, individualiai prieini prie jo.*“ (Violeta).

Informanto Viktoro nuomone: „*Aišku, skirtingai auklėji. Jeigu apie auklėjimą kalbėt kaip apie visumą tavo veiksmų, kuriuos atlieki būdamas su vaiku, tai, be abejo, tu skirtingai elgiesi, su berniukais labiau eini futbolo pažaisiti ir taip kažkaip ryšį tą randi, su mergaitėm sėdi ir kalbiesi <...>. Tai manau, jo, tas auklėjimas neišvengiamai gaunasi skirtingas.*“ Matome, kad šis informantas adaptuojasi prie stereotipų ir, kaip anksčiau esamę supratę, neižvelgia poreikio šiuos stereotipus bandyti aptarti su mokiniais/-ėmis. Ir mokytoja Elena neižvelgė poreikio bandyti identifikuoti stereotipų, sąlygojančių skirtingas berniukų ir mergaičių patirtis mokykloje: „*Nebeliaika didelio skirtumo. Aš dar pati augau tokioje šeimoje, kur buvo labai griežtai. Jeigu dar brolis, tai brolis - gali ten truputėlį vėliau grįžti, o aš griežtai jau, jokiais būdais. Mergaitė yra labai saugoma, o berniukas, kaip sakydavo tėvas - tavo brolis nieko namo neparneš. <...> O dabar tokių dalykų jau nebėra, jau tėvams visiškai yra nesvarbu.*“ Vėlgi matome siaurą lyčių lygybės, stereotipų vertinimo pobūdį, kuomet yra vadovaujamas savo asmenine patirtimi, nežinant arba nesureikšminant statistinių, mokslinių faktų apie skirtingą berniukų ir mergaičių auklėjimą.

Pradinių klasių mokytoja identifikavo egzistuojančius stereotipus ir teigė, jog savo praktikoje mato juos esant neteisingus: „*<...> ir sportinę imant, ir matematinę pusę, bet kuriame dalyke, ir dailės, bet kuriam dalyke tu gali atrasti, ir nėra taip, kad berniukai žymiai geriau skaičiuoja, nes yra pilna mergaičių labai gerai skaičiuojančių, kad tik mergaitės gali gražiau rašyti, yra pilna berniukų, kurie gražiai rašo ir kuria, ir samprotauja, taip kad aš nemanau, kad reikėtų suskirstyti.*“

Įdomi mokytojos Violetos išvalga, prabilus apie skirtingą berniukų ir mergaičių auklėjimą: „*Bet, va, ką stebiu auklėtinių šeimose, kas vyksta, kaip tėveliai su jais bendrauja, į bendrus renginius vyksta, kartu keliaujam, ką aš pastebėjau, tai, kad mano klasėj, nežinau, kaip kitose, galbūt,*

kitaip, bet aš pastebėjau, mano klasėj berniukai yra ugdomi būti labiau savarankiški ir visada yra tėveliai ten, o berniukai ten. <...> O mergaitės kaip tik švelnesio auklėjimo, jos labiau prie tėvelių pratusios tame rate saugiamė suktis, šalia su tėvais. <...> berniukai auklėjami, kad būtų savarankiški, stebimi, kontroliuojami, bet jie labiau nutolę, kad būtų nuo pat mažens, o mergaitės atvirkščiai, labiau į šeimą jos traukiamos ir nenori jų paleisti, saugoma gal labiau. <...> ypač mergaitės, baugščios tokios. Visada paklaus, ar galima, visada atsisuks pasižiūrės, ar eina kartu, paskambins mamai ir paklaus, ar galima, tris kartus paklaus ir tada tik padarys, neužtikrintas elgesys ir nepasitikėjimas savimi ir įgūdžių stoka.“ Šios mokytojos nuomone, mergaičių ir berniukų ypatumai atsiranda auklėjant.

Tą patį galvoja ir mokytoja Vilma: „*Aš manau, kad tai yra išmokstama. Tu negimsti kažkoks tai, ar ne. Tu savo elgsenos modelį kažkokį matai šeimoje ir jis susiformuoja aplinkoje.. Tai aš manau, kad tai yra visiškai išmokstami ir išugdomi dalykai. Mergaitė negimstama, ja tampama, ar ne. Moterimi tampama.*“ Informantės pozicija gana aiški, vis dėlto įdomu, kad, nors ši informantė galvoja, kad lytys išugdomos turėti vienas ar kitas savybės, tačiau tuo pačiu mano, kad būti vienos ar kitos lyties atstovu/-e - reiškia turėti skirtingas „atsakomybes“ bei lytiškumo ugdymo metu svarbu suvokti kitos lyties „ypatumus“. Ir vėl matome minties nenuoseklumą, kurio priežastis nėra aiški.

Panaši situacija ir su mokytoju Viktoru. Nors šis akcentuoja biologinę svarbą lyties raiškai, tačiau kartu suvokia ir auklėjimo reikšmę: „*Tas pradinis skirtumas lyčių tai yra, nežinau, tas genetinis. Ir, aišku, kai yra genetinis skirtumas, tai kadangi tas genetinis skirtumas jau yra, tu truputį skirtingai į tai reaguoji, skirtingus dalykus į berniuką ir mergaitę ir tas tavo auklėjimas gaunasi skirtingas, tai aišku, dar tas tik pastiprina tuos skirtumus tarp berniukų ir mergaičių. (Tyla) Bet, jo, pradinis skirtumas yra genetinis.*“ Čia interviuotoja uždavė papildomą klausimą: „*O tau atrodo, kad, ugdant vaiką, galima įgdyti tam tikras savybes? Tarkim, vyriškąsias ir moteriškąsias?*“ Informantas atsakė, kad galima. Vis tik savo nuomonės dėl „genetinio“ faktoriaus nepakeitė ir neįžvelgė savo atsakyme dviprasmybės, daugiausiai akcentuodamas „genetinio“ veiksnio svarbą lyčių skirtumų buvimui.

Mokytoja Gražina taip pat liudijo tam tikrą dviprasmybę savo atsakymais. Jos nuomone, savybių įgudymas skirtingoms lytims nėra galimas: „*Nemanau. Nežinau, gal čia pas mus mokykla yra kitokia, bet kažkaip neįsivaizduoju to. Vis tik tie patys vaikinai jie yra, ar tos pačios mergaitės, jie kokie yra, tokie yra.*“ Įdomu, kad iš karto po šių žodžių informantė davė pavyzdį mergaitės, kuri nuo mažumės žaidžia krepšinį, „*tai savaimė aišku, kad jinai ir truputiuką to tokio mergaitiškumo tiek neturi, nes ji yra sportininkė, ir tai veikia ją, jos formavimąsi, jos kartu ir išvaizdą kaip*

sportininkės.“ Tad dar kartą matome, jog mokytojai/-os savo praktikoje pastebi, identifikuoja, supranta auklėjimo(si), ugdymo(si), formavimo(si) aplinkybių svarbą asmens lyties raiškai, tačiau nesuteikia tam reikšmės. Traktuoja tai arba kaip paskirus atvejus, arba kaip svarbos lyčių binarinei sistemai neturinčią realybę.

Tai labai įdomus momentas - mokytojai/-os susiduria su heteronormą neigiančia realybe, tačiau nekvestionuoja heteronormos ir toliau atkakliai ją tvirtina.

Vėliau, diskutuojant apie nestereotipinius vaikus ir jų lyties raišką mokykloje, buvo pastebėta, kad, nors kalbėta apie abiejų lyčių pavyzdžius, berniukų patirtys buvo akcentuojamos labiau: „<...> *jis ten kaimo segmente buvo šiaip stilingas vaikinai (juokiasi). Ir šukuosena, ir drabužiai, ir kadangi kaimo didžiosios daugumos mada užsibaigia ties Adidas trimis juostelėmis, tai jiems tai buvo labai didžiulė provokacija. Dažyti plaukai vaikinai ir taip toliau, ir panašiai.*“ (Vilma), „*Jeigu kelnės - tai žalios, džinsai, jeigu šukuosena - tai kažkaip tai čia ir dar mėlynai papurkšta, jei piešia - tai kitaip, jei kalba - tai su tokiomis manieromis, bet tai nėra tai, kas atrodytų, kad yra, jis tiesiog yra artistiškas.*“ (Violeta), „*Turiu vieną auklėtinį, kuris bendrauja su mergaitėmis, vaikšto su mergaitėmis, rengiasi irgi gana mergaitiškai ir apsikirpęs mergaitiškai, ir kalba taip paplotintu balseliu. Ir buvo čia irgi kažkas pradėję kalbėti tarpusavy, kad, oi, oi, čia jis gal kitokios orientacijos, bet kad kuo toliau aš su juo bendrauju, tuo jis man atrodo visiškai ten ir tos tinkamos orientacijos pagal visus, o kita - o koks skirtumas, kokios ten jis orientacijos.*“ (Elena), „*Yra toks atvejis, viena mergaitė, kuri yra iš tikrųjų labai berniokiška, elgiasi berniokiškai, bet jina tiesiog sau priėmus tokį elgesio modelį ir juo vadovaujasi, arba aš užlipsiu pirmiau ant galvos, arba man užlips, nu va, tas toksai vadovavimas, toksai vyriškas. Yra ir berniukų, kurie yra labai jautrūs ir matosi, kad su jais reikia labai atsargiai ir švelniai. Bet neparodant to, kad tu jam išskiri tai, kad to vyriškumo neužmušt.*“ (Gražina)

Matome, kad informantės ramiai atsiliepia apie netipinius atvejus ir nejusti neigiamos konotacijos, vis tik pastebėta įdomi detalė, kad nestereotipinei vaiko lyties raiškai dažnu atveju preziumuojama ir homoseksuali orientacija: „*Bet tai nėra tai, kas atrodytų, kad yra, jis tiesiog yra artistiškas.*“, „*Kuo toliau aš su juo bendrauju, tuo jis man atrodo visiškai ten ir tos tinkamos orientacijos pagal visus*“, taip pat ir Gražina atsiliepė: „*Tikrai yra tokių mokinių, kurie kartais atrodo, kad jie galbūt yra ten ar kitos orientacijos, galbūt tiesiog šiaip manieros yra labiau berniuko mergaitiškos, mergaitės berniokiškos, bet jie yra, kokie jie yra.*“ Tad nors mokytojoms atrodo, kad nėra nieko blogo, jeigu vaikas nėra „tipiškas“ ar jo orientacija „kita“, tačiau fiksuojamas sąmoningai

neiškaitas, tačiau tarp žodžių ir prasmių pastebimas nusiramino jausmas, stebint vaiką ir darant išvadą, kad vis tik vaikas nėra „kitos“ orientacijos ar kad vaikas yra „tinkamos“ orientacijos.

Atsakymuose atsiskleidė ir tai, kad kiti klasių vaikai turi nuostatų (nors, žinoma, su išimtimis) dėl nestereotipinių bendraklasių: „<...> berniukas, kuris turi ilgus plaukus arba aukštu tonu, arba rengiasi šiek tiek spalvingiau negu kiti berniukai, arba moka pasimaivyti šiek tiek, <...> - tai iš karto etiketę tokių prilipdė ir mes labai kovojom ilgai su tuo.“ Interviuotoja paklausė, kokią etiketę: „Mažumų atstovo pavadinimu pavadintas vaikas. <...> Užgaulioja tokiu žodžiu ir netgi su keiksmažodžiu pradeda kai kurie, kurie grubesni.“ (Violeta), „O sutrinki dėl to, kad matai reakciją iš vaikų, pats nu tai ką - o koks mano reikalas.“ (Elena). Pradinių klasių mokytoja pastebėjo panašių tendencijų ir mokytojų elgesyje: „Pasigirsta iš kolegijų kartais tokių, jeigu koks ten, sakykim, berniukas, esu girdėjusi iš pradinukų, jeigu koks berniukas toks plastiškesnis, tokių labiau manierų (rodo rankų mostais), ne tokių vyriškų, kapotų, toks labiau mergaitiškas, pavadinkim, esu girdėjusi iš kolegijų - ai, tas gėjukas.“

2.9.2 Homoseksualumas, atsiskleidimas, *Baltic Pride* ir patyčios – mokytojų akimis

Matėme, kad ankstesnė tema organiškai vedė prie pokalbio apie homoseksualumą. Nors nei viena|s mokytoja|s nėra susidūręs/-usi su atsiskleidusiu mokiniu arba mokine, šia tema klasėse vis dėlto diskutuota. Jau ankstesniame skyriuje pastebėjome, kad mokiniai yra linkę pašaipiai reaguoti į nestereotipinius pavyzdžius, vis tik iš atsakymų matyti, kad reakcijos į homoseksualumą kur kas nuožmesnės: „Yra tikrai tokių kiekvienoj klasėj beveik vienas, du ar daugiau, kurie sako, pyderai tai dūchai, čia reiktų pakast juos.“ (Viktoras).

„Turiu mokinį, kuris iš šeimos, aš nesakau, kad tai yra blogai, bet iš labai katalikiškos šeimos ir labai ir tėvai faini, ir sesuo čia mokosi, žodžiu, na, tikrai ir jis pats iš tikrųjų apsiskaitęs ir viskas, bet ee, hmm, iš jo esu girdėjus labai daug visokių, kad, žodžiu, juos reikia, tuos žmones, kurie yra homoseksualūs, ten tą ir tą jiems daryti, juos ten, žodžiu, ištremti ar ten netgi dar blogiau kažką padaryti. Ir taip šneka keturiolikos metų vaikinai ir, na, ir tas aišku požiūris ateina. Ir tada kažkaip bandai švelniai išsisukti, kad ir ta nuomonė galėtų egzistuoti, jis turi teisę turėti tokią nuomonę, bet kad tas kitas vaikas, kuris yra toks ir kuriam dabar, į kurio daržą metamas akmuo, kad jis nepradėtų savęs niekinti, kad jis toks yra.“ (Elena)

„Bet šiaip tai žinokit, taip yra diskutuojama, vaikams tai irgi yra labai aktuali tema, bet šia tema tai turiu pasakyti, kad kokie 80 procentų vaikų mano, kad tai yra nesveika, iškrypimas ir t.t. <...> Tu be papė, tu pyderas, tu gėjus vaikas, tokios frazės būna. (Interviuotojos klausimas: ar reaguojate?)

Tai neįmanoma nereaguoti, visą laiką reaguoji, bet čia žinot, na, kartais tie žodžiai... Šitie žodžiai kartais yra tokio tipo, kaip jums pasakyti, jie išsprūsta, kartais, na... (Interviuotojos klausimas: neturi to galvoj?) Neturi to galvoj ir būna, kad neturi to galvoj ir tiesiog įžeidžiantis žodis, kaip debilas, taip ir pyderas, va, sakykim taip.“ (Vilma)

Paklausus pradinių klasių mokytojos, ar susiduriama su homofobinėmis patyčiomis, ši atsakė: *„Tikriausiai yra, tikriausiai yra pakankamai. Vyresniųjų mokinių tarpe tai tikriausiai pilna, pakankamai, nes jau ir savo rate, mažųjų, irgi tenka kovoti, būna vienas kitas, taip, ir pyderais ar gėjais pavadina vienas kitą. <...> Šiaip iš kolegų nugirsti vis tiek, kad savo mieste vieną kitą žmogų žinai, kad yra homoseksualios pakraipos. Na, ir, aišku, jeigu apie tą žmogų šnekant, kažkoks pokalbis prasideda, tai labai dažnai būna vien tik su neigiamu atspalviu sakoma. Ai, jisai homoseksualus. Netgi nevadina taip, tas žodis yra aukštos kategorijos. Na, jeigu dar gėjum, o šiaip jau pyderu.“*

Pastebėta, kad vienu mokytojų atsakymuose homofobinės patyčios vertinamos neigiamai, teigiama, kad ilgai kovojama su užgaulių žodžių vartojimu, tačiau kitų - linkstama identifikuoti atlaidžiai: *„Jis turi teisę turėti tokią nuomonę“, „Neturi to galvoj ir būna, kad neturi to galvoj ir tiesiog įžeidžiantis žodis, kaip debilas, taip ir pyderas, va, sakykim taip.“, „Aišku, vaikai kartais, būna, panaudoja kokį keiksmąžodį arba prasivardžiovimai. Bet ne dėl to, kad žmogus yra toks, bet... kaip čia pasakyti, nusistovėjęs slengas, ar kaip, net nežinau.“ (Gražina)*

Vienintelė tikybos ir etikos mokytoja Gražina teigė, jog homofobinių patyčių mokykloje beveik nėra: *„Anksčiau buvo labai priešiškas požiūris, dabar yra tokių mokinių, kurių požiūris yra perdėtai teigiamas ir nenori jokių kitų argumentų klausytis ir nieko, ir jie tiesiog tiki tui, ką jie girdi viešoj erdvėj. Tai vėlgi čia yra toksai pavojus ir dezinformuoti vaikus. Vis tik viešoj erdvėj dezinformacijos yra labai daug tuo klausimu ir man jau tampa panašu į kažkokią, nežinau, propagandą kartais. Tai vėl pakalbant apie, vėlgi užsiakcentuojam ties tui, kad yra žmogus pirmiausia ir pirmiausia yra pagarba žmogui, o jau tada yra kalba apie tai, kaip jis gyvena.“* Čia matyti informantės tolerancijos riba, kai manoma, jog kai kurių mokinių „požiūris yra perdėtai teigiamas ir nenori jokių kitų argumentų klausytis“, taip pat pasigirsta homoseksualumą priešišškai vertinanti retorika, kuomet vieša diskusija apie LGBT yra vadinama „dezinformacija“ ir „propaganda“. Atsakyme kyla dviprasmybė, kai kartu teigiama ir tai, jog reikia gerbti žmogų ir jaučiamas tolerancijos ugdymo aspektas, ir tai, kad tolerancija homoseksualiems asmenims yra „perdėta“. Informantė vėlesniame atsakyme paminėjo, kad: *„yra psichologinės teorijos, kad paauglystėje kartais paaugliai pajunta homoseksualų.. tą, tuos jausmus tos pačios lyties savo draugui, ne dėl to, kad jis yra*

homoseksualus, bet tiesiog tai yra raidos etapas tam tikras, jie to nenori girdėt ir jie nenori girdėti apie tai, kad galbūt nereikia, na, nereikia paskubėti į tuos santykius griūti tokius.“ Matome, jog informantė stengiasi kelti diskusiją su mokiniais apie homoseksualumą kaip laikiną ar kaip neigiamą reiškinį, tai patvirtina ir kitos jos diskusijos metu išsakytos mintys: „<...> *antivertybės tampa vertybėmis, viskas apsiverčia. Tai tuos, va, tokius įsitikinimus yra labai sunku laužyt. <...> kad būtų ne propaguojamos kažkokios tai vertybės, ne liberalios, bet tos tikrosios, net konservatyvios, galima taip sakyti.*“

Informantė taip pat užsiminė, kad „*kažkaip aš vengiu tų temų pamokose, kažkaip atskiros temos tam neskiriu. <...> užsiakcentuojam ties tuo, kad yra žmogus pirmiausia ir pirmiausia yra pagarba žmogui, o jau tada yra kalba apie tai, kaip jis gyvena.*“ Pastebėta, kad ir informantė Elena dažnu atveju homoseksualumą įvardijo kaip gyvenimo būdą, pasirinkimą, o ne kaip natūralią asmens būtį: „*Čia asmeninis žmogaus apsisprendimas, vieni gali pritarti, vieni gali nepritari, bet kad tai yra, jie jau kaip ir pradeda susitaikyti.*“ Tyrėja nori priminti, kad informantė Elena minėto auklėtinio homofobines kalbas vertina kaip to asmens laisvę turėti savo nuomonę. Tokia pozicija mokinio homofobinę retoriką vertina ne kaip patyčias, o kaip „nuomonę“. Tyrėjai nėra žinoma to priežastis, tačiau akivaizdu, kad mokytoja šio reiškinio nesusieja su neapykantos kalba, kuri yra ne tik traktuojama (kaip ir visos kitos patyčių formos) kaip diskriminacija, tačiau Lietuvoje gali būti vertinama ir baudžiamąja atsakomybe³¹.

Tik dvi informantės, Arina ir Violeta, išsakė neigiamą poziciją (homofobinių) patyčių klausimu, likusių atsakymai suponuoja atlaidų ar normalizuojantį požiūrį į tokio pobūdžio patyčias, neapykantos kalbą, diskriminaciją: „*Man atrodo, kad jeigu, na, jeigu žiūrėt statistiškai, tai atvirų demokratijų valstybėse 3 procentai plius žmonių identifikuoja save kaip homoseksualius, kas reikštų, kad 300 moksleivių turinčioje mokykloje 9-10 yra homoseksalūs ir nei vieno nėra atsiskleidusio, tai, aišku, aš manau, kad kad būtų tų patyčių.*“ (Viktoras)

Dauguma informančių išsakė, kad homofobinės mokinių nuostatos dažniausiai atsinešamos iš šeimos, namų ar bent jau šeimos, namų tam tikros pažiūros daro įtaką mokinių (ne)supratimui apie temą: „*Iš šeimos, jeigu, pavyzdžiui, jeigu tėvas ten yra, pavyzdžiui, alfa, tai sakys, ką tu čia bendrauji, su kuo tu čia bendrauji, gal jūs ten kažką darot abudu ir tam berniukui nebesinori su tuo berniuku bendrauti. <...> išskyrus to berniuko iš katalikiškos šeimos, labai tokios religingos, na, būūūna ten kokia replika, ką čia, ką čia, tokie anokie, bet jos tokios vienkartinės ir neesminės.*“ (Elena), „*Jie nesupranta, jie tiesiog to nepriima. Nes jiems namuose yra nepaaiškinta arba jie*

³¹ <http://manoteises.lt/straipsnis/kiek-lietuvoje-tiesu-ivykdoma-neapykantos-nusikaltimu/>

namuose girdi tik vieną nuomonę ir mokytojas, jeigu kalba kitaip, tada iš karto prieštaravimas ir mokytojas tada pasimeta, nes mato, kad reikia taip, kalbu taip, suprantu, kaip yra, o vaikai prieštarauja, sakysim taip. Joks ugdymas ir nevyksta.“ (Violeta), „Aišku, tai yra visuomenės stereotipai ir šeimos stereotipai. Vaikai paprastai kartoja, ką šneka tėvai jų namuose arba, ką žiniasklaidos priemonės šneka.“ (Vilma), „Čia visai neseniai pedofilais buvo pradėjęs vadinti, teko su tėveliais kalbėtis, bet visada atsimušama į tai, kad mes šeimoj nevarojam tokio žodžio, čia iš gatvės, iš kiemo. Tarsi kaltųjų, ar to šaltinio nerasi, tad tiesiog šnekamasi, kalbama, aiškinama, ką tas reiškia, kokią teisę tu turi kitą taip vadinti, tiesiog kalbiesi ir kažkokį tai auklėjamąjį poveikį bandai daryti.“ (Arina)

Informantės nesijaučia gebančios pakeisti šeimų turimų nuostatų, tačiau nei viena|s neišsakė, kad mokykla irgi gali būti nuostatas formuojanti, teigianti erdvė. Tai, kad tarpusavyje su kitais/-omis kolektyvo nariais/-ėmis apie tai nėra šnekamasi, tai, kad dalis mokytojų eufemizavo ir žodį „homoseksualumas“, ir keiksmažodžių pavyzdžius, tai, kad dalis mokytojų natūralizavo homofobinių patyčių reiškinį, rodo, kad homoseksualumas ir su juo susijusios aktualijos mokykloje nėra apmąstomos. Taip pat pastebėta, kad kalbant apie homoseksualius asmenis, dažnu atveju buvo kalbama kaip apie egzotišką ir/ar esantį kažkur kitur „kitą“, ir/ar kaip apie abstrakčią sąvoką, nesusiejant homoseksualumo su konkrečiu asmeniu ir asmens išgyvenimais: „*Nepažįstu asmeniškai. Esu girdėjusi apie vieną, apie kitą. Kad pasako, va, tas homoseksualus asmuo. Šiaip, kad bendrauti – nesu, bet visai man būtų įdomu.*“ (Arina), „*Mokytojas to neafišuoja. Jis nesielgia taip, kad visi iš karto matytų, kad čia aš kitoks. Šiek tiek gal ir afišuoja, bet, na, nesako garsiai to.*“ (Violeta)

Paklausus apie tai, ar informantas/-ė patartų atsiskleisti homoseksualiam/-iai moksleiviui/-ei, pastebėta įdomi tendencija, kad informantės, atsakiusios „ne“, homoseksualumą seksualizuoja, vertina per lytinio akto prizmę ir laiko tai asmeniniu žmogaus reikalu: „*Aš į tai žiūriu, į tą orientaciją, kaip į bet k.. kaip ir į heteroseksualią orientaciją, jeigu heteroseksualus žmogus neina, nesiskelbia gatvėse, kad yra heteroseksualus, tai kam to reikia homoseksualiems žmonėms. Jis turi savo gyvenimą, turi savo santykius ir gyvena. Va, tiesiog aš tokį, na, na, palaikau tą tokį požiūrį, kad kiekvienas savo namuose gyvena kaip jis nori, bet viešinti to nereikia. Jeigu mes kalbam apie tai, kad nemalonu heteroseksualių porų glamones matyti gatvėje arba mokykloje, arba viešojoje erdvėj, tai yra tas pats ir tom homoseksualiom. Ne dėl to, kad yra ji homoseksuali, bet dėl to, kad yra tiesiog jau pagal etiketą yra nepriimtina.*“ (Gražina)

„Aš galvoju, kad apskritai, žinokit, ar atsiskleist, ar neatsiskleist, tai čia yra, na, va, savo seksualumo demonstravimas. Aš vaikams visą laiką sakau, kai mergina ir vaikinai koridoriuj bučiuojasi, man irgi nėra malonu žiūrėti, man lygiai taip pačiai nemalonu. Ta prasme, aš galvoju, kad žmogus, nu kaip, mes nepasakojam, ką su savo vyrais darom, taip ir tu neturėtum, aš galvoju, tai yra intymus momentas ir jisai turėtų už namų durų būt uždarytas.“ (Vilma)

„Ar labai čia reikia skleisti, na, nežinau. Tiesą pasakius, kažkaip, va, atrodo, kad, na, yra heteroseksualus, taigi jis nevaikšto ir neskelbia, žinot, aš esu heteroseksualus, ar jūs visi girđit, aš esu, va toks. <...> Ta orientacija yra iš tikrųjų asmeninis reikalas ir tai, ką, na, ką aš myliu, ar su kuo aš bendrauju, tai iš tikrųjų mano yra reikalas, o kodėl aš čia turiu kažkam teisintis, nes dabar atrodo, kad aš jeigu kažkam turiu čia rodyti, kažkam skelbti, aš turiu pasiteisinti, tarsi aš kažką blogo darau, o ką aš blogo darau. <...> Nereikia to teisinimosi, nereikia to aiškinimo, kad, va, na, aš toks, na, nepykit, o ko, o ko čia pykti, yra kaip yra. Ir aš manau, kad po truputėlį patys vaikai, jie organiškai tai pradeda daryti, čia tik vyresnės kartos atstovams atrodo, kad, ką čia dabar, pasaulis sugrius, pradės vulkanai veržtis, atjos keturi apokalipsės raiteliai ir čia dabar mums šakės visiems bus, nebus taip. Ir lygiai taip pat jeigu pradėsim kalbėti apie netradicinius santykius, tai dėl to homoseksualų tikrai nepadaugės ir nieko neatsitiks dėl to (juokiasi).“ (Elena)

Matyti, jog psichologinių, trauminių faktorių pusė, pristatyta šio baigiamojo darbo pirmajame skyriuje, informantėms nėra pažįstama arba nėra vertinama kaip aktuali. Taip pat nėra empatiško požiūrio į asmens patirtis, išgyvenimus ir, kaip minėta, dominuoja asmens vertinimas per tai, kaip šis, tikėtina, išreiškia erotinius potraukio jausmus. Galiausiai, labai įdomu, kad homoseksualumas yra vertinamas kaip asmeninis žmogaus reikalas, nereflektuojant, kad dauguma matomos realybės yra sudaryta iš heteroseksualių santykių „demonstravimo“. Filmų, reklamų, TV laidų, žurnalų istorijų, mokykloje pateikiamos informacijos veikėjai yra heteroseksualūs asmenys, kurie „demonstruoja“ savo seksualinę orientaciją ir yra atsiskleidę, kaip heteroseksualūs – turi šeimą, kalba apie romantinius ir/ar erotinius jausmus kitai lyčiai ir t.t.

Šios respondentės taiko dvigubus standartus homoseksualiems asmenims ir čia užfiksuojama dar viena tolerancijos riba. Dėl šio skeptiško atsiskleidimo vertinimo, informančių nuomone, ir *Baltic Pride* yra iš dalies savo homoseksualumo demonstravimas: „Aš galvoju irgi kaip, va, prieš tai sakiau, kad garsiai apie tai šaukti nereikia, tiesiog gyvenk savo gyvenimo būdą ir viskas. O kita vertus, aš manau, kad tai yra viena iš formų parodyt, kad mes irgi egzistuojam, tai toks 50/50, pagal situaciją iš tikrųjų.“ (Vilma), „Aš nekalbu apie Lietuvos *Pride* eitynes, o kitose šalyse, na, ir išsiniuogina, bet kam to reikia, kam to reikia, ar čia dabar, ee, ar tai yra esmė? Dabar eiti

išsinguoginusiems ir ten bandyti kažką parodyti kažkaip mano kūnu, nereikia to daryt. Bet, o kita vertus, tai yra būtina, kad žmonės matytų, kad yra kitokių ir tada, kada aš matysiu tą žmogų kitokį šalia savęs didžiąją dalį laiko, jis man nebeatrodys toks baugus, toks kažkoks, na, nežinau, ateivis, kažkokia grėsmė, tai nėra grėsmė.“ (Elena) Ir vėl pastebime dvigubą situacijos vertinimą, kai mokytojos tarsi supranta situacijos problematiką, tačiau, dėl jau ne kartą minėtos tolerancijos ribos, į situaciją reaguoja atsargiai, skeptiškai.

Informantės Arina ir Violeta atsiskleidimui pritarė. Arina pirma pabrėžė, kad: *„šiai tokių kalbų net nėra. Net nebūna tokių kalbų apie tai, kad galėtų vaikai būti homoseksualūs.“*, vėliau išreiškė nemažai nerimo, svarstydamą apie tokią galimybę: *„Aš galvoju, kad toks vaikas turėtų būti be galo drąsus, absoliutiškai, kamikadze pavadinkim. Žinant, kokia dabar yra visuomenė, o tuo labiau dar rajonuose, kur tikrai dar daugiau tos tamsos galvose, požiūryje, tai galvoju, kad tokie vaikai... Man baisu, kad jie sau nepasirašytų mirties nuosprendžio atsiskleisdami... Aišku, vienam kitam, ir tai turi būti labai patikimas draugas. Aš galvoju, kad jeigu labai tvirtas ir stiprus, jis atlaikytų ir turėtų kažkokį patikimą, kas jį palaikytų, užnugarį ar dar kažką. Bet jeigu jis vienas pats ir va taip atsiskleistų, jeigu dar silpnėnis, žiauru, dabar vaikai yra žiaurūs. O jeigu iki mokytojų ausų nueitų ir jeigu koks mokytojas mesteltų kokią frazę... Nežinau, su šiuolaikiniu požiūriu optimistiškai nežvelgiu.“* Matyti, jog išsakytas požiūris labai pesimistiškas, atsiskleidimo galimybė prilyginama mirties nuosprendžiui ir nematyti jokie pasitikėjimo visuomene, sociumu, ypač periferinėse Lietuvos vietovėse. Kaip galimybę ji įžvelgia atsiskleidimą nedideliame ratui. Respondentė nedrįsta pasitikėti nei vaikų, nei mokytojų gebėjimu priimti „kitą“.

Violeta irgi kalbėjo apie galimus sunkumus: *„Aš tik savo klasės pavyzdžiu galiu pasakyti ar savo mokinių. Aš toleruočiau, aš skatinčiau ir ginčiau, ir padėčiau, ir vaikus skatinčiau suprasti ir padėti. Ir palaikyti, ir būti kartu. Nes aš manau, kad tokie dalykai, kuo anksčiau vaikas suvokia ir pradeda gyventi su tuo ir jaučia palaikymą, tai tuo geriau. Nes tada jis tiesiog gyvena, jam lengva gyventi, jisai drąsus. <...> Jeigu paaiškėtų, kad jis visgi yra toks, tai čia ilgas darbas su tėvais būtų, nes dažnai tėvai iš karto protestuoja ir prieštarauja tam, aš manau ir su kolegom, ir su psichologais labai reiktų dirbti, kaip tam vaikui padėti. Neslopinti, bet padėti ir gražiai jį vesti iki tos aštuntos klasės, kad jis išeitų į gimnaziją, bet ten irgi kitas pasaulis, na, jam pakopų būtų daug pereiti labai. <...> Aš manau, kad čia paslaptį saugoti paprasčiau būtų šiuo atveju, nes labai sunku kariauti su visais, o kariauti tektų.“* Matome, jog ir ši mokytoja nerimastingai žiūri į atsiskleidimo galimumą: *„kariauti tektų.“*

Abi šios informantės suvokia vidinę asmens įtampą, esant *spintoje*, dėl to palankiai vertina atsiskleidimo galimybę, vis dėlto su rūpesčiu vertina socialinę aplinką, kurioje reikėtų išgyventi, reakcijas, priėmimą, vertinimus ir galimą pasipriešinimą. Abi mokytojos skeptiškai vertino ir kitų mokytojų galimas reakcijas, neįvardijo jų kaip savaime suprantamų palaikymą išreiškiančių asmenų.

2.9.3 Kuo galėtų padėti mokytojai/-os?

Paskutinė tyrimo analizės sekcija skiriama mokytojų išsakytoms mintims apie tai, kaip/ar mokykla ir mokytojai/-os galėtų padėti, kalbant šiomis temomis ugdymo procese. Daugeliu atvejų svarstymai apie tokią galimybę kilo pačių mokytojų iniciatyva, reflektuojant mokyklą kaip instituciją bei mokytojo|s darbo pobūdį. Interviuotoja nebuvo suplanavusi domėtis apie šį aspektą, ji klausė tik apie tai, kokių pamokų/dalykų metu būtų galima kalbėti apie lytiškumo ugdymą. Nors atsakymuose į šį klausimą buvo dažniausiai minimi etikos, klasės valandėlės dalykai, šis klausimas galimai suaktyvino svarstymą, kuo mokytojai/-os apskritai galėtų padėti šioje situacijoje.

Dominuojanti nuotaika, svarstant apie papildomus mokymus kolektyvui ar temų adresavimą su mokiniais/-ėmis heteronormatyvumo temomis, buvo pažymėta nuovargio: „*Mes labai nusiviliam kursais visais įmanomais, aš, pavyzdžiui, niekur nebenoriu eiti, nes visiškai nesąmonė. <...> Nekokybiški, neįdomūs, neinformatyvūs, kursai, kuriuos dėsto tik teoretikai <...> ir dar jie brangiai kainuoja, o dabar jie pradėjo kainuoti labai brangiai, tai tiesiog nebeverta į juos eiti.*“ (Vilma) „*Labai svarbu, kas ateina iš šeimos. Mes galime įsivaizduoti, kad programa padės, ir, galbūt, iš tikrųjų padės. Bet pamirštam, kad yra pagrindas, yra šeima, ir jeigu šeimoje pažiūros yra labai labai siauros, ir jeigu, pavyzdžiui, vaikas šeimoje negali kalbėti apie savo lytiškumą, jam yra gėda. Tai ką mes galime, kaip mes galime tai padaryti mokykloj? Labai reti yra tokie atvejai, kai mokyklai pavyksta.*“ (Elena) „*Man atrodo, kad, taip, būtų svarbu apie tai kalbėti, svarbu šviesti. Kita vertus, man rodos, kad kodėl aš dvejoju šiek tiek, <...> man čia visai įdomus reiškinys, kad jeigu visuomenėj tik mes turim kokią nors problemą, kas nors identifikuoja, kad egzistuoja problema, sprendimas yra mokyklos, eee, ir man atrodo, kad apskritai mokytojai visai jaučiasi pavargę nuo šitos tokios rolės, kad kaip ir jie čia turėtų, ne tai kad jie turėtų spręsti visas problemas, bet kad jie nuolatos yra kaltinami, kad jie feilina nuolatos neišspręsdami visuomenės problemų. Eee, kai galvoju, kad čia kažkas imsis tų lytiškumo programų pokyčių ir bandau įsivaizduot, kaip vyks tie mokymai ir kaip ten sunku bus mokytojus pritraukti, žinai, galvoju, kad oh my god, kaip tai bus sudėtinga įgyvendint, bet.. jo, tai dėl to man, turbūt, labiau skamba kaip svajonė. <...> Ir aš tikiu, kad ta patyčių problema bus išspręsta. Tai, jo, tai, turbūt, įmanoma ir lytiškumo klausimą kažkiek*

paliesti, klausimas ar jis nebus užmirštas dabar kokios nors propagandos atpažinimo, na, nežinau.“ (Viktoras) „Aišku, čia vėl papildoma programa, papildomi popieriai, nes iš tikrųjų mokykloj mums tiek nuleidžia visokių programų per metus, <...> kokios penkios, šešios programos, kurias turi turėt galvoj visus metus ir nė vienos nepamiršt. Dažniausiai būna taip, kad dirbi su dviem, trim, nes nėra laiko tiesiog įtraukti. Tai ar tik neatsitiktų taip. Pasipriešinimas bus didelis.“ (Violeta)

Pastebime, kad mokytojų svarstymai kupini abejonės, vertinant/preziumuojant lytiškumo temų adresavimo mokykloje galimumą. Jaučiamas nuovargis dėl patiriamo spaudimo, darbų krūvio ir ribotumo laike, vis dėlto girdėti ir abejonė, ar lytiškumo temų tikrai reikia: *„Turbūt, įmanoma ir lytiškumo klausimą kažkiek paliesti, klausimas ar jis nebus užmirštas dabar kokios nors propagandos atpažinimo“, „Tai ką mes galime, kaip mes galime tai padaryti mokykloj? Labai reti yra tokie atvejai, kai mokyklai pavyksta.“* Viktoro pasisakyme girdėti viso interviu metu lydėjęs skeptiškumo požiūris į lytiškumo temų aktualumą, na, o Elena nėra tikra, ar mokykla turi galios keisti mokinių atsinešamą požiūrį. Interviu pabaigoje ji išsakė nuomonę, kad aptartosios problemos laikui bėgant išsispręs natūraliai: *„Manau, kad artimiausiu metu, artimiausiais metais, gal netgi per dešimtmetį, tai turėtų visai nunykti, ypač miestuose. Vis tiek kaimo gyvenimas truputėlį kitaip verda, iki jo ateina, nežinau, dešimt metų ar dvidešimt, pavėluotai, eee, dėl to, kad kartos turi keistis, bet iš esmės tikrai tikrai pasikeis tas požiūris, nebebus to paties, kaip dabar, kad yra moteris, yra vyras. Na, turėtų pasidaryti maždaug vienoda, sakykim, bendražmogiškų turėtų rasti savybių, na, kurios, aišku, tik pagal išvaizdą kažkaip identifikuotum, ar moteris, ar vyras, bet pagal stereotipus, pagal pareigas, pagal darbus, manau, kad tai turėtų nunykti visai.“*

Violeta, nors ir įvardijusi, kad mokytojams/-oms trūksta resursų, vis tik buvo linkusi teigti, jog lytiškumo ugdymas yra labai svarbus ir reikalingas mokykloje: *„Gal ir įmanoma, nuo pirmos iki aštuntos, sakysim, kad ir iki dvyliktos klasės kažkaip išugdyt tuos vaikus, kažkaip kitaip. Bet čia reiktų nuo pradžių. <...> Tik gal kitaip pavadint reikėtų, nes ta lytinio švietimo sąvoka, bent jau daugumai tai labai tokį neigiamą atspalvį iškart turi. Netgi man, o vaikams tai.. nebent jie nuo mažens jie žinos ir nebijos tos sąvokos. <...> Arba etikos kursą integruojant tada kaip atskirą kursą, atskirą dalyką išauginant, čia labai ilgi teoriniai darbai, čia teoriją kažkokią reik sukurti, kurią po to į mokyklą atnešt. Vadovėlių reikia, pratybų reikia, mokytojų reikia, paruošimo reikia. <...> Tai, žodžiu, va, tokios žinios, kad tų žinių trūksta.“* Informantė dar kartą užsiminė apie egzistuojančią stigmą, kuri supa lytiškumo ugdymo temas: *„Lytinio švietimo sąvoka, bent jau daugumai tai labai tokį neigiamą atspalvį iškart turi.“*, tačiau ji viliasi, kad nuo mažens ugdant vaikus, šių neigiamų konotacijų būtų galima nusikratyti. Galiausiai, ji pabrėžė, kad ugdymas turi

būti nuoseklus, apimantis visą mokyklinio amžiaus spektrą, taip pat suteikiantis bendrą žinojimą mokyklai kaip institucijai.

Analizę tyrėja norėtų pabaigti pradinių klasių mokytojos Arinos išsakyta pozicija: *„Mokytojai ir turi būti tie, kurie normaliai, be gėdos šneka apie lytiškumą, kūno sandarą, problemas, apie kažkokius tai aktualius klausimus. <...> Mokytojai kaip tik turėtų būti - kad ne smerktų, o tiesiog realiai žiūrėtų, kad toks yra realus gyvenimas, neformuotų kažkokios savo neigiamos nuomonės.“* Įdomu, jog tokio pobūdžio atsiliepimas – priiimant daug atsakomybės, keliant tam tikrus etinius reikalavimus mokytojams/-oms, nuskambėjo tik vienos mokytojos atsakymuose.

Kodėl pasirinkta ši mintis kaip baigiamoji analizės tezė? Kadangi kalbėjimas apie heteronormą vis dar sukasi ne apie „kaip“ tai daryti, o „kodėl“ tai daryti; bei tai, kad pokalbis apie heteronormą tendencingai pasisuka prie kalbėjimo apie toleranciją *per se*, akivaizdu, kad svarstyti apie neheteroseksualias kategorijas kaip paraleliai esančias „normalias“ tapatybės formas dar nėra įmanoma, nes vis dar norisi viską, kas nėra heteronormatyvu, nustumti į „kitokio“ poziciją, o tai suponuoja nenormalumą ir nežmogiškumą. Šių pokalbių/interviu metu išryškėjo aspektas, jog ne tik nuo turimos informacijos kiekio, tačiau ir nuo mokytojo/s vidinio jautrumo ir empatijos turėjimo heteronormos standartų neatitinkančiam/-iai mokiniui/-ei priklauso jų (mokinių) patirtis mokykloje. Vis dėlto svarbu akcentuoti ir tai, jog visų interviu metu kalba sukosi apie „nestereotipinius“ pavyzdžius mokykloje ir jų priėmimą ir labai mažai apie tai, kad verta kalbėti apie heteronormos dekonstravimą tam, kad mokiniai/-ės turėtų galimybę kritiškai suvokti juos/jas supantį pasaulį ir dėmenis, kurie konstruoja jų pačių tapatybę.

Galiausiai interviuotoja norėtų paminėti po paskutinio interviu pastebėtą situaciją mokykloje, kai 11-12 metų berniukai žaidė su kamuoliu koridoriuje, o šalia buvusi mergaitė juos sudrausmino fraze: „mokykloje su kamuoliais ne-ga-li-ma“. Tai įvyko uždarius paskutinio interviu kabineto duris, besileidžiant laiptais, iškart po to, kai informantė Elena išties pozityviai atsiliepė apie jau vykstantį lyčių stereotipų nykimą. Galime manyti, jog tai tik pavienė situacija, reikšmės neturintis atsitiktinumas, vis tik įdomu paliudyti tokią paklusnių, taisyklių paisančių mergaičių konfrontaciją su laisvais, daugiau sau leidžiančiais berniukais ir iškelti mintį svarstymui: ar mes tikrai gerai pastebime ir dekoduojuame mus supančią aplinką? Ar tai, kas atrodo natūralu, nekalta, išties yra natūralu ir nekalta?

Išvados

1. Lyties samprata kinta skirtingose kultūrose ir skirtingais istoriniais laikmečiais. Ji nėra pastovi, apibrėžta ir visuotinai suprantama. Kai išvien transliuojama idėja/žinutė, kad moteris turi būti moteriška (heteroseksuali), vyras – vyriškas (heteroseksualus), toks visuomenės būvis yra vadinamas heteronorma. Tokiu atveju, kai heteroseksualumas nėra kvestionuojamas, nėra apmąstomas kasdienybėje, jis tampa visa apimančiu. Kita (neheteroseksuali) realybė nėra suvokiama, o pastebėta laikoma nenormalia, dėl nežinojimo – apipinama mitais, klaidingais įsitikinimais ir grėsmėmis, kurie dar labiau skatina atskirtį, stigmatizaciją, nepagrįstas baimes ir, blogiausiu atveju, neapykantą. Šis faktorius riboja neheteroseksualių asmenų pilnavertį integravimąsi į visuomenę, didina psichologinių susirgimų, trauminių patirčių riziką. O seksizmas tampa ne tik socialinę neteisybę generuojančiu reiškiniu, tačiau sukelia žalingą poveikį ir tiems, kurie laikosi seksistinių nuostatų.
2. Šiuolaikinis švietimo organizavimas yra paremtas apšvietos ir modernizmo idėjomis, švietimo įstaigos turi didžiulę reikšmę žinojimo produkavime, nes palaikydamos tam tikras tiesas, palaiko ir galios (-ių?) santvarką. Diskusija apie seksualines ir lytines „mažumas“ yra galima tik normatyvios santvarkos kontekste. Viena tiesa išstumia kitas, koegzistuojančias tiesas, tokiu būdu sukurdamą „alternatyvias“, mažumos statusu kategorizuojamas tiesas. Taip atsiranda teisingas „vyriškumas“ bei teisingas „moteriškumas“, kuriuos postmodernizmas siekia permąstyti. Nors seksualumų esama įvairių ir „tradiciniu“ vadinamas heteroseksualumas nėra homogeniškas, vis tik heteroseksualių asmenų seksualinių praktikų savo visuomenėje neskirstome ir nevertiname. O heteroseksualumu, atvirkščiai nei neheteroseksualumu, netgi galima pasigirti, įtvirtinti savo asmens reikšmingumą, pagerinti statusą mokykloje ar darbo aplinkoje. Vienintelės prideramos seksualinės praktikos yra heteroseksualios, likusios – diskriminuojamos.
3. Heteronorma ir polinkis ją ugdyti nuo pat individo užuomazgos yra vienas iš pirminės asmens socializacijos komponentų. Vaikui nuo pat mažumės yra siūlomos lyties reikšmės, tad konkrečiai lyčiai tinkamos išraiškos yra perimamos, o vėliau jas perkurti asmeniui yra itin sunku. Pirminės socializacijos metu perimta tikrovė atrodo nekvestionuojama ir neišvengiama. Tapatumas gaunamas/perimamas dar vaikystėje, tačiau dialektinis ryšys tęsiasi ir tapatumas toliau yra formuojamas kiek pakitusių, tačiau vis dar tų pačių socialinių procesų, taip jis perduodamas naujai atėjusiems/-ioms. Taip pat ir kasdien mus atakuojančių masinės kultūros vaizdinių galia lyčių raiškai sociume yra didžiulė.

4. Nagrinėjant švietimo dokumentus, išryškėjo, kad švietimo politikoje nėra aiškiai suformuluotos pozicijos heteronormatyvumo klausimu, o pateiktos tezės, vertybės, ideologinės gairės gali būti papildytos prasmių priklausomai nuo skaitančiojo/-iosios. Nesama susitarimo dėl pamatinių vertybių, tai suponuoja esamą vertybių sąmyšį. Kadangi nėra aiškių vertybių, kuriomis ugdymo procese turėtų būti remiamasi, nėra aišku, nuo kurios vertybinės sistemos dera atsisipirti. Vertybės, sociumo rėmai konstruojami chaotiškai, kai tuo pačiu metu neheteroseksualumas ir teigiamas (pasyviai, tam tikruose dokumentuose), ir neigiamas (aktyviai, praktikoje).
5. Bendrųjų gairių interviu analizės metu paaiškėjo, kad mokytojai neturi vienijančios sampratos, kas yra lytiškumo ugdymas. Mokytojai/-os arba nėra susidūrę su „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąja programa“ arba ją vertina skeptiškai, kaip neatitinkančią jų pažiūrų ar kaip nepateikiančią pakankamai praktikoje pritaikomų priemonių. Mokykloje diskusijų apie lytiškumo ugdymą, patį lytiškumą nevyksta. Mokytojai/-os jaučiasi palikti likimo valiai, jaučia neturintys pakankamai informacijos, žinių; taip pat bijo visuomenės, tėvų, koleg(i)ų reakcijos, kalbant apie lytiškumo temas.
6. Mokytojai/-os vengė įvardinti žodžius, susijusius su lytiškumo temomis, stengėsi juos eufemizuoti. Tai kyla dėl susiklosčiusios tabu situacijos, kai šios temos stigmatizuojamos, kelia nejaukumo, gėdos jausmus, kurie būdingi ir mokiniams/-ėms, ir mokytojams/-oms. Vaikai, dar tik atėję į mokyklą, jau jaučia šių temų stigmatizaciją ir jaučiasi nejaukiai, tai rodo ir ankstyvojo auklėjimo spragas. Pats terminas „lytiškumo ugdymas“ įvardintas kaip neigiamas asociacijas keliantis terminas.
7. Kalbant apie lytiškumo ugdymo poreikį mokykloje, dažniausiai ir daugiausiai problemizuojamas ankstyvas lytinis gyvenimas. Dauguma palaikė lytiškumo ugdymo idėją, suteikiant mokiniams/-ėms žinių apie saugojimosi priemones tam, kad būtų išvengta pasekmių. Kita aktyviai minima tema buvo žiniasklaidos priemonių, internete esančios medžiagos formuojama klaidinga jaunuolių pasaulėžiūra. Čia dėmesys buvo kreipiamas į berniukų iškreiptą suvokimą apie moters kūną, moteriškumo idėją, neužsimenant apie mergaičių patirtis, jų susikuriamą suvokimą apie lytis.
8. Dalies mokytojų atsakymai buvo nenuoseklūs, kurie teigė neheteronormatyvias vertybes, tačiau liudijo jų pačių heteronormatyvias mąstymo, kalbėjimosi su mokiniais/-ėmis praktikas. Ne tik platus lytiškumo, seksualumo temų spektras, tačiau ir šių temų problematika daugeliu atveju mokytojams/-oms nėra žinomi, suprantami. Fiksuotas akivaizdus lyčių lygybės temų vakuumas, kur mokiniai/-ės ne tik nėra supažindinami su esama, faktais, mokslu grindžiama, lyčių (ne)lygybės padėtimi bei nėra ugdomi išvelgti savo

aplinkoje tų požymių, kurie padėtų identifikuoti socialines situacijas, kuriose jiems/joms taikomi dvigubi standartai, tačiau ir patys/-čios mokytojai/-os nėra susipažinę/supažindinti su šiomis temomis bei poreikiu jas gvildinti kartu su mokiniais. Daug mokytojų lytiškumo, seksualumo klausimus vertino ne iš mokslo, o iš asmeninės patirties, įsivaizdavimo pozicijų. Nors mokytojai/-os susiduria su heteronormą neigiančia realybe, to nekvestionuoja. Taip pat ir galimas lyčių savybių įgudymas per ugdymo, auklėjimo procesą daugeliu atvejų beveik nebuvo suvoktas ar buvo netgi neigiamas.

9. Didesnė dalis mokytojų nėra linkę/-usios pasitikėti krikščioniškomis tradicijomis, kalbant apie lytiškumą, teigdami/-os, jog mokyklose mokosi įvairių mokinių, turinčių įvairių poreikių; taip pat skeptiškai vertinama siaurų pažiūrų, netolerantiška, vidinės gėdos jausmą kelianti bažnytinė lytiškumo ugdymo tradicija. Vis dėlto mokytojai/-os yra linkę bendradarbiauti su Bažnyčia.
10. Nestereotipiškos mergaitės ir nestereotipiški berniukai vertinami palankiai, tačiau kaip išimtiniai atvejai. Jiems/joms preziumuojama „kita“ seksualinė orientacija, kurios, sąmoningai to neįvardijant, tikimasi, kad verčiau nebūtų. Heteronormatyvi realybė yra aiškiai dominuojanti. Daugelis mokytojų stengėsi atrasti kategorijas, kurioms būtų galima priskirti moteriškumą ir vyriškumą, tačiau tuo pačiu metu buvo teigiama, jog aiškių lyties rolių pasiskirstymo lieka vis mažiau.
11. Homofobines patyčias linkstama natūralizuoti, traktuoti kaip įprastą vaikams elgesį. Neapykantos kalba, patyčios retai suvokiamos ir įvardijamos kaip diskriminacijos forma. Prabilus apie homoseksualumą, išryškėjo dalies mokytojų turimos tolerancijos ribos, kai atsiskleidimas mokykloje yra vertinamas neigiamai, seksualizuojant homoseksualumą, išryškinant erotinių jausmų, lytinio akto svarbą, o ne emocijas/psichologines asmens savybes. Taikomi dvigubi standartai, nesuvokiant, jog esamos realybės simbolika akivaizdžiai nurodo heteroseksualumą, tačiau ignoruoja homoseksualumą. Fiksuojama nesuvokta/neįsisąmoninta homofobija. Mokytojos, išreiškusios palaikymą atsiskleidimui, buvo nerimastingos, jaudinosi dėl itin nepalankios, nesaugios, traumuojančios mokyklos socialinės terpės homoseksualiam/-iai mokiniui/-ei.
12. Homoseksualumą linkstama vertinti per „kito“ kategoriją, suvokiant ją kaip esančią kažkur kitur, „ne mano klasėje“ ar įvardijant kaip abstrakčią, toli esančią realybę. Kai kurie/-ios mokytojai/-os homoseksualumą linko vertinti kaip sąmoningą „pasirinkimą“ ar „gyvenimo būdą“, o ne nuo asmeninės žmogaus valios nepriklausančią būtį. Neigiamos mokinių nuostatos homoseksualumo klausimu vertinamos kaip šeimos/namų daroma įtaka, nesureikšminant mokyklos vaidmens, nepriimanant atsakomybės bandyti nuostatas keisti,

performuoti. Kaip ir lyčių raiškos, lyčių lygybės temos, taip ir seksualinės orientacijos temos mokykloje nėra apmąstomos.

13. Mokytojai/-os jaučiasi esantys pervargę, nepakeliantys mokykloms užkraunamo krūvio, nepasitiki organizuojamais mokymais. Vienų mokytojų nuomone, aptarti klausimai, problemos turėtų išsispęsti savaime, kitų nuomone, lytiškumo ugdymo svarba vertinama su abejone, skepsiu. Dalis mokytojų akcentavo nuosekliai, nuo mažų dienų organizuojamo lytiškumo ugdymo svarbą. Akivaizdu, kad svarstyti apie neheteroseksualias kategorijas kaip paraleliai esančias „normalias“ tapatybės formas dar nėra įmanoma, nes vis dar norisi dėmenis, kurie nėra heteronormatyvūs, nustumti į „kito(kio)“ poziciją, o tai suponuoja nenormalumą ir nežmogiškumą. Šių pokalbių/interviu metu išryškėjo aspektas, jog ne tik nuo turimos informacijos kiekio, tačiau tikėtina ir nuo mokytojo vidinio jautrumo ir empatijos turėjimo heteronormos standartų neatitinkančiam/-iai mokiniui/-ei priklauso jų (mokinių) patirtis mokykloje.
14. Visų interviu metu kalba sukosi apie „nestereotipinius“ pavyzdžius mokykloje ir jų priėmimą ir labai mažai apie tai, kad verta kalbėti apie heteronormos dekonstravimą tam, kad mokiniai/-ės turėtų galimybę kritiškai suvokti juos/jas supantį pasaulį ir dėmenis, kurie konstruoja jų pačių tapatybę.

Diskusija

Sudarius baigiamojo darbo išvadas, pastebime, kad teorinė ir empirinė dalys turi nemažai prasminių jungčių. Teorinėje dalyje aptarta heteronormatyvios visuomenės santvarka ir minėti jos dėmenys buvo aiškiai atpažinti ir iliustruoti kokybinių interviu analizės metu, taip pat užsimintas neheteroseksualios realybės stigmatizavimas, buvimas tabu atspindėjo informantų atsakymų bei švietimo dokumentų analizėje. Suformuluota mokslinė problema aktuali tolimesniam mokslo vystymuisi. Taip pat skaitytojas greičiausiai pastebėjo, kad šiame darbe buvo kelta nemažai retorinių klausimų, vedančių į dar platesnės diskusijos galimybę. Dėl aiškumo pakartojami darbe minėti diskusiniai punktai, kuriuose taip pat ryškėja ir darbo ribotumo momentai:

- Globalaus ritmo laiku, kai mokiniams/-ėms lengvai pasiekama įvairaus spektro informacija, kokią nuomonę jaunuomenė turi apie mokyklą, kuri, tradiciškai, suvokiama kaip žinių centras ir žinojimo tiekėja. Ar mokiniai/-ės pasitiki mokykla kaip institucija?
- Mokyklą būtų galima tirti kaip heteronormatyvią erdvę: kokią įtaką heteronormatyvumo plėtojimuisi turi mokyklų erdvės, organizuojami renginiai, tradicijos etc.
- Kaip lyties ir seksualumo normų neatitikimas reiškiasi ir yra priimamas skirtingose visuomenės klasėse Lietuvoje. Ar yra reikšmingų skirtumų tarp socialinės padėties ir jų patirčių dėl lyties ir seksualumo?
- Darbe nebuvo skirta daug dėmesio skirtingoms merginų ir vaikinių patirtims ir išgyvenimams, būnant savo lytimi sociume. Būtų pravartu tirti moksleivių įgyjamas patirtis Lietuvos mokyklose per lytiškumo prizmę bei atkreipti dėmesį, kur vaikinių ir merginų patirtys skiriasi, o kur yra panašios. Taip pat, kadangi merginų ir vaikinių patiriami sunkumai dėl primetamų lyčių standartų tirti nelygiavertiškai, tyrimą būtų galima plėtoti gilinantį į lytiškumo reikšmę asmeniui skirtingais pjūviais.
- Asmens, kaip lytį ir seksualumą turinčio, patirtis mokykloje. Ši prieiga skiriasi nuo ankstesniame punkte minėtos dėl gilinimosi į individualių asmenų išgyvenimus. Kokią įtaką asmeniui daro (hetero)seksistinės situacijos mokykloje. Šis ir ankstesnysis punktas, viena vertus, neanalizuoti dėl galiojančio Nepilnamečių apsaugos įstatymo, kita vertus, dėl ribotos darbo apimties. Gilinantis į heteronormatyvios visuomenės struktūrą bei tai, kaip ši sistema yra palaikoma – prioritetas buvo skirtas mokytojų turimo ir galimai perduodamo žinojimo analizei. Nors dalis mokinių patiriamų sunkumų buvo aptarti, remiantis anksčiau atliktais tyrimais, skyriuje „Grėsmės: būnant paraštėse ir už jų“, vis tik būtų aktualu ištyti Lietuvos mokinių patirtis, išgyvenimus. Giddens teigia, jog „Pasitikėjimas kitais ankstyvajame vaiko gyvenime ir nuolatinis pasitikėjimas suaugusių veikla yra stabilus išorinio pasaulio

patyrimo ir visybiško asmens tapatumo jausmo šaltinis. Čia ant kortos pastatytas „tikėjimas“ kitų patikimumu ir sąžiningumu. <...> pasitikėjimas tampa visuotiniu socialinio gyvenimo intersubjektyvios prigimties komponentu.“ (Giddens, 2000, p. 72) Ar individas, kuris ne savo pasirinkimu atsiduria marginalioje, atskirties pozicijoje, gali pasitikėti mokykla?

Baigiamojo darbo įvade, pateikiant temos iširtumo apžvalgą, atkreiptas dėmesys, jog šiai temai Lietuvoje skirta išties mažai dėmesio, tad nors išvardinta nemažai darbo rašymo metu organiškai kilusių galimų diskusijos plėtotės taškų, vis tik jie nėra baigtiniai.

Galiausiai, modeliuojant galimus tęstinius tyrimus, būtų pravartu šio darbo metu identifikuotą tapatumo koncepcijos daugiareikšmiškumą analizuoti per posthumanizmo prizmę, kuri ne atsisako subjekto sąvokos, o, priešingai, diskutuoja apie „kiekvieno subjekto skirtingumą ir singularumą.“ Ši paradigma, kurią bene reikšmingiausiai plėtoja Rosi Braidotti, diskutuoja apie individualių tapatumų įvairovę ir skirtingumą bei kaip šią įvairovę priimti, traktuoti pozityviai. (Žukauskaitė, 2016) Turint galvoje šių dienų kontekstą, kuomet asmuo labiau nei kada nors yra susietas su globaliais procesais, individas nebegali būti atsietas nuo viso šio vyksmo. Klimato kaitos, moterų įgalinimo, lygių galimybių, etninio maišymosi, pabėgėlių, žmogaus, gyvūnų teisių ir technologijų aspektai turi būti apmąstyti. Posthumanizmas kalba apie šių reiškinių sintezę antiantropocentrinėje šviesoje, kupinoje skirtybių, daugybinio tapatumo, kur asmuo ir jo tapatumas ne tik organiškai mutuoja, tačiau yra ir sąveikoje su gamta, gyvybe, technologijomis, globaliniais procesais. (Braidotti, 1996; Žukauskaitė, 2016)

Literatūros sąrašas:

- American Psychological Association. (2016, Lapkričio 22). Sexism May Be Harmful to Men's Mental Health [žiūrėta 2017.02.28] Prieiga per internetą: <http://www.apa.org/news/press/releases/2016/11/sexism-harmful.aspx>
- Bergeris P., Lukmanas T. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
- Bauman, Z. (1992). *Intimations of postmodernity*. London: Routledge.
- Braidotti, R. (1995). Nomadic Philosopher: A Conversation with Rosi Braidotti. Interview by K. O'Grady. [žiūrėta 2017.05.01] Prieiga per internetą: <http://bailiwick.lib.uiowa.edu/wstudies/Braidotti/index.html>
- Butler, J. (2017). *Vargas dėl lyties*. Vilnius: kitos knygos.
- Cope, B. (2005). Lytis ir populiarieji kultūra kartu su Deleuze'u ir Guattari. *Lytys, medijos, masinė kultūra* (pp. 39-51). [žiūrėta 2017.04.10] Prieiga per internetą: <http://gap.lt/wp-content/uploads/2014/06/Lytys-medijos-masine-kultura.pdf>
- Erentaitė, R. (2015, Gruodžio 15). Psichologė: apie tai, kas yra lyties tapatumas ir kaip jį išgyvena paaugliai? Interview by V. Pilibaitytė. [žiūrėta 2017.05.01] Prieiga per internetą: <http://psichika.eu/blog/lyties-tapatumas-paaugliai/>
- Flax, J. (1987). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 12(4), 621-643. [žiūrėta 2017.04.11] Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/3174206>
- Foucault, M. (1999). *Seksualumo istorija*. Vilnius, Lithuania: Vaga.
- Garfinkel, H. (2005). *Etnometodologiniai tyrimai*. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija.
- Gasinska, K. (2015). Nematomos patyčios: Tyrimo Lietuvos mokyklose rezultatai ir rekomendacijos. [žiūrėta 2016.05.18] Prieiga per internetą: <http://www.lgl.lt/assets/Patyciu-leidinys-internet.pdf>
- Gečienė, I. (2008). *Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje*. Vilnius: VU leidykla.
- Giddens, A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.

- Green, A. I. (2007). Queer Theory and Sociology: Locating the Subject and the Self in Sexuality Studies. *Sociological Theory*, 25(1), 26-45. [žiūrėta 2017.03.19] Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/1483569/Queer_Theory_and_Sociology_Locating_the_Subject_and_the_Self_in_Sexuality_Studies?auto=download
- Haelle, T. (2017). Fewer Teens Die By Suicide When Same-Sex Marriage Is Legal. [žiūrėta 2017.02.28] Prieiga per internetą: <https://www.forbes.com/sites/tarahaelle/2017/02/20/fewer-teens-die-by-suicide-when-same-sex-marriage-is-legal/#3db1a0e33b75>
- Hamilton, M. (2009). *Mūsų mergaitės*. Vilnius: Baltų lankų leidyba.
- Hekman, S. (1997). Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 22(2), 341-365. [žiūrėta 2017.04.11] Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/3175275>
- Hobbes, M. (2017, Kovo 2). The Epidemic of Gay Loneliness - The Huffington Post. [žiūrėta 2017.03.19] Prieiga per internetą: <http://highline.huffingtonpost.com/articles/en/gay-loneliness/>
- Jagose, A. (1996). *Queer Theory*. html [žiūrėta 2017.03.21] Prieiga per internetą: <http://www.australianhumanitiesreview.org/archive/Issue-Dec-1996/jagose.html>
- Jankauskaitė, M. (2005). Galios žaidimai masinės kultūros vaizdiniuose. In *Lytys, medijos, masinė kultūra* (pp. 89-101). [žiūrėta 2017.04.10] Prieiga per internetą: <http://gap.lt/wp-content/uploads/2014/06/Lytys-medijos-masine-kultura.pdf>
- Kreivytė, L. (2005). Ji /s: kreivi įvaizdžiai populiariojoje erdvėje. In *Lytys, medijos, masinė kultūra* (pp. 115-125). [žiūrėta 2017.04.10] Prieiga per internetą: <http://gap.lt/wp-content/uploads/2014/06/Lytys-medijos-masine-kultura.pdf>
- Lapinas, O. (2016, Vasario 1). Slopinate savo skausmą, pyktį ar baime? Galimos pasekmės – ligos ir nusikaltimai. [žiūrėta 2016.10.18] Prieiga per internetą: <http://psichika.eu/blog/slopinate-savo-skausma-pykti-ar-baime-galimos-pasekmes-ligos-ir-nusikaltimai/>
- Lehtonen, J., & Nuorisotutkimusverkosto. (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. [žiūrėta 2016.10.30] Prieiga per internetą: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/23431/seksuaal.pdf?sequence=2>

Lehtonen, J. (2007). Seksualinė ir lyčių įvairovė mokyklose bei darbo aplinkoje. In *Heteronormos hegemonija* (pp. 19-39).

Lietuvos Respublikos Seimas. (2016). *NUTARIMAS DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS PROGRAMOS* (XIII P-174). [žiūrėta 2017.02.27] Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3ed26560babd11e6a3e9de0fc8d85cd8>

LGL. (2012, Lapkričio 8). Misija ir tikslai - LGL. [žiūrėta 2016.05.17] Prieiga per internetą: <http://www.lgl.lt/lgl/apie-mus/misija-ir-tikslai/>

Lyotard, J. F. (1984). *The Postmodern Condition A Report on Knowledge*. [žiūrėta 2017.03.18] Prieiga per internetą: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/lyotard.htm>

LKZ. Lietuvių kalbos žodynas. [žiūrėta 2016.09.13] Prieiga per internetą: www.lkz.lt

LRS. (2011). *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas* (3 straipsnis Švietimo tikslai). [žiūrėta 2016.10.18] Prieiga per internetą: <http://infoplex.lt/ta/54723:str3?refid=13>

LRT. (2015, Birželio 3). Teisingumo ministras: partnerystės įstatymas tik „mišrioms“ poroms, nes homoseksualų „beveik nėra“ - LRT. [žiūrėta 2016.10.29] Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/104135>

Paulauskas, D. (2017, Vasario 22). Auksinis seksizmas. [žiūrėta 2017.02.28] Prieiga per internetą: <http://manoteises.lt/straipsnis/auksinis-seksizmas/>

Paulauskas, D. (2017). *Feminimas - žodis, kurio nevalia minėti*. Vilnius: Obuolys.

Pavilionienė, M. A. (2000). *Nemoteriškumo baimė*. Vilnius: VU leidykla.

Purvanekienė, G. (2011). Lytiškumo formavimasis ir kultūrinė aplinka: mokinių požiūris. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 26(26), 22-33. [žiūrėta 2015.09.27] Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/acta-paedagogica-vilnensia/article/view/2984/2129>

Reimers, E. (2007). Visada kažkur kitur: heteronormatyvumas rengiant švedijos mokytojus. In *Heteronormos hegemonija*. Kaunas: VDU.

Rikken, M. (2017, Vasario 20). Same-sex marriage policy linked to drop in teen suicide attempts. [žiūrėta 2017.02.28] Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/blog/post/same-sex-marriage-policy-linked-to-drop-in-teen-suicide-attempts>

- Rubavičius, V. (2010). *Postmodernusis kapitalizmas*. Vilnius: kitos knygos.
- Ruusunen, M. (2005, Birželio 22). Sukupuoli koulussa, yhteenveto oppilaiden sukupuolta käsittelevistä tutkimuksista ja muusta kirjallisuudesta. [žiūrėta 2016.09.13] Prieiga per internetą: http://www.oph.fi/download/30194_sukupuoli_koulussa.pdf
- Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the closet*. University of California Press.
- Spargo, T. (2000). *Foucault and queer theory*. Cambridge: Icon Books Ltd.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2002). Homosexuality. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [žiūrėta 2017.03.19] Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/homosexuality>
- Steinmetz, K. (2016, Gegužės 18). Gay Americans: Government Begins LGBT Population Count. Retrieved from <http://time.com/lgbt-stats/> [žiūrėta 2016.09.15] Prieiga per internetą: <http://time.com/lgbt-stats/>
- ŠMM. (2012). *Valstybinė švietimo strategija 2013–2022 m.: tikslai, problemos, tobulinimo kryptys* (17). [žiūrėta 2016.09.22] Prieiga per internetą: https://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/2012-10_Nr_17_Valstybine_svietimo%20strategija.pdf
- ŠMM. (2013). *Mokinių mąstymo gebėjimų ugdymas* (12). [žiūrėta 2016.12.18] Prieiga per internetą: http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2014/01/mokiniu-mastymo-gebėjimai_maketas.pdf
- Tackas, J. (2006). *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*. [žiūrėta 2016.10.29] Prieiga per internetą: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-948/ReportSocialExclusionIGLYOilga.pdf?>
- Tereškinas, A. (2007). *Esė apie skirtingus kūnus: Kultūra, lytis, seksualumas*. Vilnius: Apostrofa.
- Tereškinas, A. (2011). *VYRŲ PASAULIS: VYRAI IR ŽAIZDOS VYRIŠKUMAS LIETUVOJE*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Tereškinas, A. (2012, Liepos 27). Ar įmanoma „suqueerinti“ Lietuvą? Pokalbis su Artūru Tereškiniu. Interview by R. Zabarauskas. [žiūrėta 2016.10.17] Prieiga per internetą: <http://artnews.lt/ar-imanoma-suqueerinti-lietuva-pokalbis-su-arturu-tereskinu-16187>
- Usher, R., & Edwards, R. (1996). *Postmodernism and education: Different voices, different words*. London: Routledge.

Vaitoška, G. (2007). LYTINIŲ MAŽUMŲ KLAUSIMAS. In *Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimas. Mokomoji metodinė priemonė* (pp. 94-97). [žiūrėta 2016.12.09] Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/vidurinis-ugdymas/SPPC.pdf>

Vainienė, R. Kas yra Kopenhagos Kriterijai? | VZ.LT žodynas. [žiūrėta 2016.05.17] Prieiga per internetą: <http://zodynas.vz.lt/Kopenhagos-kriterijai>

Väestöliitto. Promoting child development. Age-appropriate, child-centered sexuality education. [žiūrėta: 2016.10.30] Prieiga per internetą: http://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/4297eedcdba8635e2762944d67e08d0c/1477829188/application/pdf/4839726/vaestoliitto_A1_juliste_en_pieni.pdf

Zdanevičius, A. (2007). Įvadas. Homoseksualių žmonių socialinės atskirties kontekstas: heteronormatyvumas ir homofobija. In *Heteronormos hegemonija*. Kaunas: VDU. Žukauskaitė A. Posthumanistinė būklė, 2016 [žiūrėta 2017.03.21] Prieiga per internetą: <http://doxa.lt/posthumanistine-bukle/>

Žukauskaitė, A. (2015, Rugsėjo 5). Audronė Žukauskaitė: „Nenorėčiau, kad feminizmas būtų ideologija ar doktrina“ - Doxa.lt. [žiūrėta 2017.03.21] Prieiga per internetą: <http://doxa.lt/audrone-zukauskaite-nenoreciau-kad-feminizmas-butu-ideologija-ar-doktrina/>

Žvinklienė, A. (2006). Gender, kurio nėra Lietuvos lyčių studijose. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2, 111-116. [žiūrėta 2017.02.22] Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367157507894/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

1 PRIEDAS (pilotinio pusiau struktūruoto interviu klausimai)

Kaip įsivaizduojate, kas yra su lytiškumu susiję klausimai/temos?

Ar yra tekę kalbėti apie su lytiškumu susijusius klausimus per pamokas?

Kam lytiškumo temos yra reikalingos? Kokia jų nauda ar grėsmės?

Kaip manote, ar esamas švietimo turinys yra pakankamas moksleiviams? Per kokias pamokas ir nuo kokio amžiaus būtų tinkama/reikalinga aptarti lytiškumo temas?

Kas jūsų galva yra vyriškumas/moteriškumas?

- Ką manote apie tuos asmenis, kurie neatitinka tokio apibūdinimo?
- Ar mokykla turėtų skatinti lyčių lygybę?

Ar yra tekę mokykloje susidurti su homoseksualumo temomis? Galbūt yra homoseksualių moksleivių ar darbuotojų?

Ar turite pažįstamų homoseksualių asmenų?

Ar yra tekę mokykloje susidurti su patyčiomis susijusiomis su homoseksualumu?

- Kaip buvo reaguota?
- Kaip manote, kaip reikėtų reaguoti?
- Ar yra tekę aptarti homoseksualumo klausimus su mokiniais?
- Ar reikėtų kalbėti apie šias temas su mokiniais?
- Ar patartumėte homoseksualiems asmenims atsiskleisti mokykloje?
- Kaip manote, kokia nuomonė vyrauja mokykloje? Tarp mokinių / mokytojų?

Kaip vertinate Baltic Pride eitynes? Ar turite daugiau žinių apie LGBT (homoseksualių asmenų) bendruomenę, veiklą?

Iš kur sužinojote apie šias eitynes?

Kokiomis žiniasklaidos priemonėmis labiausiai pasitikite? Kurias žiniasklaidos priemones daugiausiai žiūrite/skaitote?

2 PRIEDAS (bendrujų gairių interviu teminiai klausimai ir informantų/-čių sąrašas)

Klausimai:

Kas, jūsų paties/pačios nuomone, yra lytiškumo ugdymas?

Ar lytiškumo temos yra reikalingos mokykloje? Kodėl?

Kaip manote, ar šiuo metu turimas lytiškumo ugdymo turinys yra tinkamas moksleiviams? Kodėl?

Ar esate girdėjęs (-usi) apie naująją Lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programą?

Kas, jūsų galva, yra vyriškumas, o kas moteriškumas?

Ar aktualios lyčių lygybės temos mokykloje?

Ar yra skirtumų berniukų ir mergaičių auklėjime?

Ar yra tekę mokykloje susidurti su homoseksualumo temomis?

Ar yra tekę mokykloje susidurti su patyčiomis, susijusiomis su homoseksualumu?

Ar patartumėte homoseksualiems asmenims atsiskleisti mokykloje?

*

Informantų/-čių sąrašas:

Arina – pradinių klasių mokytoja;

Gražina – tikybos ir etikos mokytoja;

Violeta – lietuvių kalbos mokytoja;

Viktoras – matematikos mokytojas;

Vilma – istorijos ir etikos mokytoja;

Elena – lietuvių kalbos mokytoja.

3. PRIEDAS (interviu išrašo pavyzdys)

INTERVIU: LIETUVIŲ KALBOS MOKYTOJA VIOLETA

Interviuotoja: Kokia jūsų nuomonė, kas yra lytiškumo ugdymas?

(Mąsto). Lytiškumo ugdymas. (Mąsto) Kad ne atskiras dalykas tai tikrai. Aš galvoju, čia labiau etiniai dalykai yra, galbūt, tai per etikos pamokas kalbama apie, ee, tam tikras lyčių savybes, toleranciją, elgesį, psichologinius gal kažkokius niuansus, net nežinau, man rodos, toks ugdymas yra ne, ne kaip atskiras dalykas, bet kaip integruotas į kai kurių dalykų pamokas dalykas. Vat, aš taip suprantu, kas tai yra.

Interviuotoja: Tai jūs labiausiai vertinate per emocinę asmens prizmę, ar šiek tiek ir fiziologijos išvengtumėte?

Reikėtų ir fiziologijos, nes, kiek žinau, per gamtos pamokas, per biologiją vaikai šiek tiek turi pamokėlių, bet tai yra lytinis švietimas, tai yra labiau kontraceptiniai visokie dalykai. Kiek žinau, vyresnių klasių auklėtojos per valandėles turi tokias temines netgi valandėles veda, ir sveikatos specialistė veda ir higienos klausimai, kontracepcija. Vat, taip per gamtą ir valandėles. O šiaip tai, aš labiau dalykine prasme žiūrėčiau, nes psichologine tigi visur tas lytiškumas yra. Per literatūrą aptarinėji tekstą, tai iš karto aptari berniukų, mergaičių santykį, problemos, kaip sprendžia, mes apie tai su penktokais labai daug kalbam. Čia visų dalykų pamokose, tai yra psichologinis niuansas visur yra. Įeini į klasę, berniukai visada mergaites praleidžia, nes aš tada labai reaguojau, nes aš tada labai reaguojau, kai pamatau - visi grūdasi, nežiūri. Na, mergaitė visada yra kitokia šiek tiek ir dėmesio jai kitokio reikia. (Maloniai šypsosi)

Interviuotoja: Dėl tos integracijos, jūs čia apie etiką užsiminėte, per kitas pamokas įsivaizduojate, kad būtų galima integruoti?

Taip, galima, atskiras pamokas, atskiras temas, atskirus kūrinius imti plėtoti tai temai lytiškumo. Tik man tas lytiškumas iš karto asocijuojas su tokiais labai negatyviais dalykais, kaip... Čia buvo vienas atvejis ne per seniausiai, kai mokytoja pradinukų pasidalino nuotrauka socialiniuose tinkluose, kur buvo nufotografuotos pratybos, berods, gamtos dalyko ir ten buvo kažkokie klausimai, kurie labai akivaizdžiai tą klausimą ne iš tos pusės parodo, kažkokią nepagarbą...

Interviuotoja: O koks ten buvo pavyzdys?

Tai buvo kažkoks klausimas, užduotis ir reikėjo vaikui, kaip teste atsakymą. Petriukas, Onutė ir ten kažkokia situacija ir ten tie atsakymai buvo tokie, kad, nu, pagalvoji, ar to reikia, nereikia?

Interviuotoja: Turit galvoj neadekvatūs pagal amžių ir per drąsūs?

Neadekvatūs ir per drąsūs. Tai ir sakau, man tas lytiškumas tokį negatyvą iš karto įjungia galvoj, nes pagalvoji, kad lyčių lygybės klausimai - mokykloj niekas apie tai nekalba, kalba apie fiziologinius skirtumus.

Interviuotoja: Ar būtų galima daryti tokią išvadą, kad medžiaga vaikams pateikiama vadovėliuose kartais....

Padrika, nesusisteminta, neapgalvota, įvairių leidyklų, įvairių leidėjų vadovėliuose ir pratybose yra nevienoda informacija. Netgi ir, sakysime, kad ir dabar tas skandalas tos tikybos mokytojos kai įvyko...

Interviuotoja: Telšių?

Telšių Žemaitijos mokytojos. Mane irgi šiek tiek sunervina, sujaudina, nes pagalvoji, kad gali ir pats kas dieną, gali pamokose, kas dieną dirbdamas darbe, pamokose, su vaikais kažką ne taip pasakyti ir jie tada gali ne taip suprasti. Aš neteisinu tų dalykų, aišku.... Čia yra sistemos nebuvimas visiškai, dėl lytinio švietimo tai aš nematau jokios sistemos.

Interviuotoja: Tai ta turima programa realiai...

Jeigu ji ir yra, tai jos niekas nesilaiko, bent jau aš tai net nežinau, aš kaip dalykininkė su tuo nesusidūriau, aš tik fragmentiškai...

Interviuotoja: Priešokiais?

Taip, tokiais priešokiais, situacijose klasėje, vat, įvairios būna, ten auklėjamoji situacija, va, kartais būna, ar ten su tėveliais diskusijose, valandėlių metu, susirinkimų metu, ar šiaip, būna kartais tokie dalykai, priekabiavimas ten, berniukai mergaites skriaudžia, va, tokie, vaikiški, bet tai jau lytiškumas, nes mergaitės mūsų apsigina ir berniukai jau nedrįsta to daryt, nes jos apsigina. Taip mes išmokom apsigint, to aš nežinojau.

Interviuotoja: Ar teisingai suprantu, kad šios lytiškumo ugdymo temos yra reikalingos mokyklose?

Jų labai reikia, bet reikia labai sistemingai, pakartojant ir vis giliau kasmet. Bet taip kryptingai, kažko vieno, bet taip jau kryptingai išmokyti ir įdiegt. Ir tada jau reikia galvoti apie programas, dar ką nors, nes, nu, savieiga vyksta.

Interviuotoja: Ar įsivaizduojate, kas galėtų būti atsakingas, koku pagrindu? Pagal esantį procesą kovoja tarsi dvi pusės: viena labiau bažnytinę tradiciją pripažįstanti, kita žmogaus teisių tradiciją puoselėjanti ir vyksta įtakos kova.

Čia vienas neturėtų, čia turėtų susėsti, susitarti ten, ten kas tai mums nuleis iš aukščiau. Ir tik susitarimo reikalu, tik sutarę, bendrai kažką gali daryti ir vadovauti kartu. Negali vien tik bažnyčia ar vien tik lygių teisių to daryti. Nes mūsų visuomenė yra labai įvairi, mokyklose mokosi visų atstovai, tai čia... Tada mes tik nutylim, tik nutylim, nes žinom, kad klasėj gali būti vaikas, kuris nesupras arba kurį tai įžeis arba iš kurio kiti ten pradės tyčiotis.

Interviuotoja: Tai kažkokių grėsmių irgi išvelgiate?

Taip, va, ypač maži vaikai labai reaguoja į elgesį, į išvaizdą, į balso toną netgi kito vaiko. Ir jeigu yra kitaip negu kad įprasta, sakysim, berniukas, kuris turi ilgus plaukus arba aukštu tonu, arba rengiasi šiek tiek spalvingiau negu kiti berniukai arba moka pasimaivyti šiek tiek, nes jis tiesiog yra artistiškas, turiu aš klasėj tokį. Tai iš karto etiketę tokią prilipdė ir mes labai kovojom ilgai su tuo.

Interviuotoja: Kokią etiketę?

Na, tai yra mažumų atstovo pavadinimu pavadintas vaikas ir po to jau jam nesmagu.

Interviuotoja: Užgauliu?

Užgaulioja labai tokiu žodžiu ir netgi su keiksmažodžiu pradeda kai kurie, kurie grubesni. Tai va, sakau, labai reikia tą lytinį švietimą labai labai apgalvot, susitart.

Interviuotoja: Išvelgiat, kad ir mokiniai realiai nelabai supranta...?

Jie nesupranta, jie tiesiog to nepriima. Nes jiems namuose yra nepaaiškinta arba jie namuose girdi tik vieną nuomonę ir mokytojas, jeigu kalba kitaip, tada iš karto prieštaravimas, ir mokytojas tada

pasimeta, nes mato, kad reikia taip, kalbu taip, suprantu, kaip yra, o vaikai prieštarauja, sakysim, taip. Joks ugdymas ir nevyksta. Tai tiesiog tokio susitarimo reikia, kur ta riba, kad visi suprastų ir priimtų, o kur jau ta riba, už kurios jau geriau nelįsti, nes ne visi supras ir tik sugriaus viską.

Interviuotoja: Tai iš dalies ir patyčių klausimas?

Patyčios, taip, psichologiniai čia dalykai.

Interviuotoja: Ar sekėtė naujosios ugdymos programos, kur buvo beveik prieš metus, rengimo peripetijas?

Tuo metu aš mokykloje nedirbau dar, aš tik pirmi metai po dekretinių grįžus. Jei mokykloj buvo kalbama, ar vyko kažkokie seminarai, ar buvo kalbama tarp mokytojų, kažkokių renginių metu ar šiaip, tai aš šito nežinau. Nesu susidūrusi ir iš tikrųjų tos lytinio švietimo sampratos man trūksta. Aš suprantu vienaip, bet, kiek suprantu, aš labai siaurai suprantu.

Interviuotoja: Norėtumėt pati šiek tiek daugiau informacijos, tarsi paruošimo, kokia mūsų, kaip mokyklos, pozicija yra?

Taip, nes ta mokykla, jos tikslai yra šiek tiek kitokie. O tai lieka kaip antram plane tas lytinis švietimas, tai, tai nėra mokomasis dalykas. Netgi dabar yra svarstoma, kad, ko gero, nevertinti pažymiais, sakysim, kūno kultūros, meno dalykų, tiesiog įskaitos forma tai vertinti, kaip etika, tikyba dabar. Buvo vykdoma apklausa mūsų mokykloj, pernai, šiais metais vėl, žiūriu, pasikartojo, kad tėveliai per elektroninį dienyną turi anketą užpildyti, kaip mano, ar reikia pažymių už tuos dalykus, ar ne. Tai jeigu jau norima vertinti tokius tradicinius dalykus įskaita, tai to lytinio švietimo, kaip atskiro dalyko, tai tikrai neįsivaizduoju, nes jau švelninama netgi tai. Integracija vienintelė.

Interviuotoja: O kodėl?

Tai labiau tėvelių ir vaikų nepasitenkinimas lemia tai. Kad būtų iniciatyva keliami, jeigu mokykla nuspręstų, dauguma tėvelių, kad mes nenorim, tada mokykla iniciatyvą jau šiek tiek plačiau skleidžia Vilniuj, tada jau čia vyksta kažkas, tada jau į ministeriją galima eit. Tai apie tą švietimą tai, kaip apie dalyką, tikrai negalvoju atskirą. Seminarų gal kokių mokytojams būtų gerai pažintinių, kad jie galėtų tas žinias savo pamokoje panaudoti ir pradžioj tikrai to užtektų. Ko nežinau, tikrai to nenaudoju.

Interviuotoja: Kokia ta kritinė informacija būtų, ar psichologiniai, ar fiziologiniai niuansai, kurie daro įtaką formavimuisi vaiko?

Viskas kartu. Viskas kartu. Iš esmės vaikas auga visokeriopai, iš visų pusių auga ir ten, ir su tėveliais turi būt darbas, ir su mokytojais, ir su vaikais vienu metu iš karto. Paraleliai vykti tie pažintiniai seminarai, paskaitos, galbūt, pažintinių kažkokių skaidrių ar mini medžiagos siuntimas visiems, kad susipažintų, kad diskutuotų valandėlių metu vaikai, ar tėveliai susirink... nu, reikia kažkaip tą medžiagą gaut, tada susėst, ją aptart, tada nutart, ką mes darom toliau. Nu, vat šito nėra, iniciatyvų nėra, nuogirdos tokios vat ateina. Va, kaip sakėt, pernai vyko, bet aš negirdėjau, vadinas, mokykloj nenusėdo tai, jeigu ir vyko, tai kažkaip niekas nekaupia, nepasiliko. Pradinukai gal ten ką labiau pasakytų, aš, kaip dalykininkė, uždaresnio pasaulio žmogus. Pradinukai gal visai kitaip gyvena.

Interviuotoja: Nėra bendro visos mokyklos žinojimo, bendros pozicijos.

Na, taip.

Interviuotoja: Kas, jūsų galva, yra vyriškumas, o kas moteriškumas?

(Mąsto, tyła.) Tai yra kompleksiniai dalykai, labai platūs, labai didžiuliai kompleksiniai dalykai. Jeigu vaikui pateiksi vyro ar moters siluetą, kaip būna ant tualetų durų, tai tikrai yra tik simbolis, o už jo tiek visko yra, kad aš negalėčiau labai trumpai, kas tai yra vyriškumas ar moteriškumas. Tai yra labai plati kompleksinė sąvoka. Ir aš manau, kad kiekvienas žmogus savyje turi bazę vieno dalyko, bet šalia to turi ir kito, nes tai yra psichologiniai dalykai, mes to neišvengsime, pradą visi turime ir kitos lyties. Kad ir fiziologiniai tie visi dalykai yra liekanos, kaip čia Darvinas paaiškintų, tiek ir psichologiniai, tai, sakysim, kartais žmogus elgiasi kaip moteris, bet kartais gali pasielgti kaip standartiškoj situacijoj vyrai. Tai tiek platu, kompleksas ir žmogus neturi vien tik vyriškumo ar moteriškumo. Tad kažko jam trūksta, nevisavertis. Toks vat tikras žmogus, va, turi būti. Ir mokyklose reikia ugdyti irgi visavertį žmogų. Nereikia smerkti berniuko, kuris yra berniukas, bet labai mėgsta ravėti gėles ir padeda mamai darže ir daro puokštes, ir su močiute parduoda turguj. Tai yra moteriškumas toks, iš šono pažiūrėjus, bet tai yra labai geras bruožas, gal jis gyvens vėliau tu. Arba mergaitės, atvirksčiai, yra mergaičių, sakysim, mano klasėj, kurios žaidžia amerikietišką futbolą, ir tai būtų kaip vyriškas dalykas, smerkti negali, nes mergaitė, kuri yra nuostabios figūros ir švelni, muzikali, ir visokia kita mergaitė, bet ji išbėga į aikštelę ir apstumdo dar ne tokius bernus, irgi geras dalykas. Manau, čia jos yra įsitvirtinimo būdas, kaip jinai save įtvirtins savo gyvenime. Per tai, galbūt, kažkaip.

Interviuotoja: Jūsų galva, reikia skleisti tam individualumui vaiko?

Leisti skleisti, būtinai, ir tą savastį suprasti teisingai, pateikti teisingai, ir mokyti neriboti vienas kito, neriboti ir mokyti toleruoti kitą.

Interviuotoja: Ar pastebite berniukų ir mergaičių auklėjime skirtumų? Ugdyme? Kaip prie jų priėti? Pastebite ar ne?

Na, pati asmeniškai aš labiau su berniukais visada sutariu, nežinau, kodėl. Man su berniukais paprasčiau, aš esu mergelė, esu konkreti, gana pastabi, bet kartais su berniukais pakanka moteriško švelnumo arba gudrumo, kartais reikia griežtumo. Kažkokio ypatingo, va, kaip auklėtoja, sakysim, kad dirbu, su kiekvienu vaiku vis kitaip, individualiai prieini prie jo. Bet, vat, ką stebiu auklėtinių šeimose kas vyksta, kaip tėveliai su jais bendrauja, į bendrus renginius vykstam, kartu keliaujam, ką aš pastebėjau, tai, kad mano klasėj, nežinau kaip kitose, galbūt, kitaip, bet aš pastebėjau, mano klasėj berniukai yra ugdomi būti labiau savarankiški ir visada yra tėveliai ten, o berniukai ten. Sakysim, jo tėveliai ten kažką veikia, o jis kažkur ten, jis mato, kad tėveliai, tėveliai mato, kad jis, sakysim, žaidžia, laksto, bet jis prie jų nesitrins, ten kartu nedarys. O mergaitės kaip tik švelnesnio auklėjimo, jos labiau prie tėvelių pratusios tame rate saugiame suktis, šalia su tėvais. Tai va, tą aš pastebiu, berniukai auklėjami, kad būtų savarankiški, stebimi, kontroliuojami, bet jie labiau nutolę kad būtų nuo pat mažens, o mergaitės, atvirksčiai, labiau į šeimą jos traukiamos ir nenori jų paleisti, saugoma gal labiau.

Interviuotoja: Tai pastebit, kad, kai yra auklėjamas, tai jis yra įauklėjamas į tam tikras savybes?

Taip, į vyriškas savybes tai ir matai, kad iš to vaiko norima tų tradicinių savybių, kad jei mergaitė, tai būtinai tvarkinga, gerai mokosi, stropi, paklusni, ten gera, labai saugoma jos aplinka, labai stebimos jos draugės, stebima su kuo ji, kada grįžta, kada grįžta, ką daro. Su telefonu kontrolė vos ne minučių tikslumu. Dažniausiai. Nors yra, vat, meniškų šeimų, aktorių garsių šeimų, vat, klasėj, vaikai, kur vaikams yra duota, vat, visiška laisvė, nes, na, tėveliai būna tiesiog išvykę ir močiutė ir arba jos nėra, arba ji yra, ir jie labai laisvai, jokios kontrolės nebūna. Aišku, ji yra, vis tiek skambinasi. O berniukai paleisti kažkaip labiau..

Interviuotoja: Tai tų paleistų vaikų, laisvų vaikų charakteryje...?

Yra skirtumas.

Interviuotoja: Koks?

Tie vaikai, kurie auklėjami laisviau, ypač berniukai, bet ir mergaitės turi tų savybių, kurios laisviau. Jie drąsesni, jie bendraujantys, jie nebijo žmonių, jie orientuojasi situacijoj, moka elgtis gatvėj, parduotuvėj, tai tiesiog socialūs labai. Jie išmoksta būti socialūs patys. O tie, kurie labai saugomi, ypač mergaitės, baugščios tokios. Visada paklaus, ar galima, visada atsisuks, pasižiūrės, ar eina kartu, paskambins mamai ir paklaus, ar galima, tris kartus paklaus ir tada tik padarys, neužtikrintas, vat, elgesys ir nepasitikėjimas savim ir įgūdžių stoka. Talonėlį, pavyzdžiui, nusipirkti kioske ne visada išaina, dėl to, kad tiesiog gal nuperka mama, papildo, važiuoja zuikiais visur. Nieko nesakau, stresuoji, stresuok, kitą sykį nestresuosi, nusipirksi. Yra yra, auklėjimo tikrai, va, to tokio stereotipinio tai yra.

Interviuotoja: Vaikai turi neigiamų nuostatų nestereotipinių vaikų atžvilgiu?

Jie tiesiog to nesupranta. Mes turime klasėj autistuką, kuris turi namų mokymą ir dirba atskirai atskirame kabinete, turi, vat, kabinetuką pirmame aukšte ir pas jį ateina mokytojai ir aš pati ateinu keturis kartus per savaitę, turiu keturias pamokas, bet kai vyksta renginiai ar fotografuojamės, ar kažkokia išvyka klasės, ar valandėlė arba etikos pamokos, ten jis ateina visada, aš jį kartais pasiimu, kai kažkas bendro tokio. Tai klasė labai labai toleruoja, jie į tą jo ligą reaguoja labai tolerantiškai, labai ramiai ir dėmesio nekreipia, jokių patyčių, nieko nėra. Tai dėl to jokių patyčių, viskas tvarkoj. Bet jie šaiposi iš tų, bet jie šaiposi iš tų, kurie savo elgesiu deklaruoja, kad jie, vat, yra kitokie, vat, nori dėmesio, bet kitaip negu visi berniukai, sakysim, ar mergaitės, bet kažkaip kitaip to dėmesio prašo. Gal čia ta konkurencija žaidžia. Nes turim klasėj tokių keletą, vieną turim klasėj skundikiuką tokį, kuris visus skundžia, bet tik ne aš, čia visi tik ne aš, tai visi jo nemėgsta, bet per kūno kultūrą dažniausiai jis ir gauna su kamuoliu, kiek mokytoja skundžiasi ir mama po to skambina, kad gavo vėl. Na, iš tikrųjų jisai gauna, bet ne tokio, kokio norėjo, nes elgesys buvo netoks, tai vaikai to nemėgsta.

Interviuotoja: Bet čia apie tą lytiškumą neina kalba?

Tai ir mergaitės gali būti, bet pas mus jos neskundikės, tai pas jas tokių problemų nėra, bet, va, tas berniukas turi. Ir dar turim kitokių ten dalykų, sakysim, tas, kur pavadino tuo tokiu žodeliu tą mūsų artistą, nuostabiai piešia, dailininkas yra, labai išsiblaškęs, labai judrus be galo, manau, kad jam ir lytinis prasidėjo brendimas, nes matau iš jo elgsenos, kad jam jau nežinia kas darosi, jau galvelė susisukus, vaikas labai sunkiai mokos, tai tyčiojasi dėl to, kad jis tiesiog toks. Jeigu kelnės - tai žalios, džinsiukai, jeigu šukuosena - tai kažkaip tai čia ir dar mėlynai papurkšta, jei piešia - tai kitaip, jei kalba - tai su tokiom manierom, bet tai nėra tai, kas atrodytų, kad yra, jis tiesiog yra artistiškas. Tai va, vaikai, manau, kad jie nesupranta ir tyčiojasi iš tų, kurių jie tiesiog nesupranta, ir motyvų, ir nesuvokia, kad čia viskas gerai, kitokių vaikų nemėgsta vaikai.

Interviuotoja: Kaip dėl pačių vaikų drąsos kalbėti lytiškumo temomis arba įvardinti žodžius, oficialiai apie tai kalbėti, reikšti savo nuomonę?

Tie, kurie kalbėtų, kalbėtų, bet jie nedrįsta kalbėti dėl šalia esančių vaikų. Turbūt, nėra nė vienos klasės, kur visi masiškai galėtų kalbėti ir rimtai, ir nesityčiotų, nesišaipydami, nesišypsodami, kažkokių užuominų.

Interviuotoja: Konkrečiai apie tą temą?

Nes jiems tas žodis iš karto yra.. žemo lygio paveikslėliai akyse iš karto stovi.

Interviuotoja: Tai manot, kad jie tiesiog nepasiruošę?

Nepasiruošę, nėra žinių, nėra įgūdžių, taip kad žiauriai skamba, penkta klasė, pradinukai, manau, paprasčiau ir imliau į visa tai reaguotų ir nebūtų tokių dalykų, bet kuo vyresni vaikai, tuo jie labiau į tuos rėmus jau yra įstatyti.

Interviuotoja: Ar būtų galima sakyti, jog tokiu būdu pasistebi spragos iš anksčiau?

Ne, tai jau čia darželyje turėtų būti daroma. Šeimoj, darželyje. Į pirmą klasę atėjęs vaikas neturi jausti, kad čia tabu, kad čia negražu tokie dalykai.

Interviuotoja: Vaikai turėtų jaustis ramiai, drąsiai, užtikrinti šia tema?

Žinoma, nes jie turi žinoti, kas tai yra - nes mokytojai nežino, nes tėvai nežino.

Interviuotoja: Tai jie yra palikti vieni realiai su šia tema?

Jie ir kapstosi, įvairiai, vieni iš savo patirties ką sužino, ką supranta, kiti iš knygų labai daug ką sužino, nes tos patirties iš knygų pasiima gyvenimiškos, kiek pastebėjau. Iš mokyklos gyvenimo, turbūt, labai tokių negatyvių pavyzdžių prisigaudo ir įvaizdį nekoki susidaro, kad čia gėda kalbėt apie tai.

Interviuotoja: O ar pastebit, kaip matau iš jūsų kalbos, pastebit, kad vaikai turi gėdingą požiūrį, suformuotą tarsi labai nešvankų, ar gali būti, kad jie turi prieigą prie interneto ar kitų šaltinių, kur patys savadarbiškai bando susidėlioti paveikslą apie lytiškumo pasaulį?

Tai visi visi vaikai žiūri *Youtube*, visi vaikai gali kurti paveikslėlius, gali, vieną turiu netgi auklėtinį, kuris *Facebook* į paskyrą klasės draugo įsilaužė ir ten padarė tam tikrų pakeitimų ir ten tam tikras žinutes išsiuntė visiems draugo draugams, o jie manė, kad čia jis siunčia ir ten buvo toks gana didelis skandalas, ir ten su tėveliais kol išsiaiškinom, kas čia nuo ko pradėjo, o čia, pasirodo, buvo vienas žmogus vis dėlto. Po to kitą sykį jie mobiliais naudojami, ne tik žiūri *Youtube*, jie žaidžia tuos žaidimus, na, bet ten to lytiškumo nedaug, tas lėlytes praust, tai ten toks ir lytiškumas, bet *Youtube* tie filmukai visokie ir kartais kuria tuos filmukus kiek žinau. Ir SMS vieni kitiems siunčia tokio turinio, sakysim, nufotografuoja draugą, nors kalbėta, drausta, tėvai žino ir jie žino, kad negalima to daryti be sutikimo, nufotografuoja draugą, pakoreguoja nuotrauką ir parašo kokį prierasą ir jam nusiunčia, kokį nors „allahu akbar“, dar ką nors, barzdą, kokį klasioką ten įdeda, tai tam vaikui yra stresas, yra patyčios, jisai jaudinasi. Nors ten gal tik juokais norėjo.

Interviuotoja: Medijų pasaulis realiai yra nevaržomas, vaikai ten kaip laukiniai?

Yra nevaržomas, vaikai be jokios suaugusių kontrolės galiu pasakyti. Čia tie visi ribojimai, visi kodavimai, jei vaikas namuose neprieis, tėveliai nesudarys galimybių, tai nuėjęs pas draugą, mokykloj draugo telefone gali tai pamatyti. Čia, sakysim, mūsų mokykloj buvo atvejis, kai viena mūsų mokinė septintokė vienos mūsų mokytojos *Facebook* profilio nuotrauką pakoregavo ir išplatino visiems draugams ir mokytoja sužinojo, pamatė ir jau buvo svarstoma elgesys neetiškas, taip toliau tai jau kvepia labai nemaloniais dalykais. Vadinasi, kad vaikai ne tik kad nevaržomai gali daryti tai, ką jie nori, ten naršyti, bet jie gali ir naudoti, patyčių forma pateikti pasityčiodami iš kito. Kaip ir tokią neigiamą įtaką daro ir galimybes labai nekokias suteikia, ne tik geras, bet ir blogas. Tai, aišku, čia apribot negalima. Dėl ko vaikai tokie ir kategoriški, nes jie jau iš ten prisigaudę negatyvo. Šalia yra kaimyninė valstybė, kur yra netoleruojama ir visai kitaip labai teisiškai varžoma, mūsų yra irgi kaip ir toleruojama, kaip matom, tai netoleruojama iš tikrųjų daugumos, tai ir į mokyklą tas pats ateina.

Interviuotoja: Apie ką jūs konkrečiai?

Apie mažumas seksualines, tai irgi lytinis švietimas. Tai toks kompleksas, sudėtinga vaikams.

Interviuotoja: Kaip suprantu, mokykloj yra tekę susidurti su homoseksualumo temomis?

Taip, taip, ir temomis, ir patyčių atvejais visokio būdo, ir su medijų tais visokiais dalykais tai gyvenam. Mokykla tai yra pasaulis, atspindys viso pasaulio - ir šeimos, ir visuomenės, ir žinių, ir kultūros, kas tik nori.

Interviuotoja: Daugiausia su negatyviomis nuostatomis susiduriate?

Su negatyviomis, taip.

Interviuotoja: Kad mokiniai labai netolerantiškai reaguoja?

Šiaip vaikai iš esmės, vat, kaip aš pati matau ir jau tiek metų dirbu, tai aš matau, kad vaikai iš esmės yra gana žiaurūs, labai netolerantiški, bet jie ne dėl to žiaurūs ir netolerantiški, kad jie yra vaikai, bet dėl to, kad jie tiesiog nežino, jie neturi įgūdžių. Ir dėl to lytinio švietimo tikrai sunkumų bus, jeigu norėsim mes įdiegti tai į švietimą. Tai bus labai sunku.

Interviuotoja: Jums atrodo, kad reikėtų ir apie šias, kitų, skirtingų orientacijų temas šnekėti ir ugdyti toleranciją?

Taip.

Interviuotoja: Na, o ar mokykloje yra tokių atvejų arba iš ankstesnių jūsų patirčių, kad būtų atsiskleidę vaikai arba mokytojai?

Konkrečiai šioje mokykloje ne, bet dukros mokykloje, kitoje Vilniaus mokykloje, tai yra mokytojas ir tai vieša paslaptis ir, bet tai kadangi ten mokosi vyresni vaikai, tai tų vaikų elgesys šiek tiek rodo, kad jie šiek tiek kitaip reaguoja į tą mokytoją. Na, nėra jau labai ten to aukštinimo, bet ir to smerkimo nėra. Nu, žino, toleruoja, nes mokytojas puikus, jis paperka savo erudicija, savo žiniom, kompetencija, vardas gana Lietuvoj žinomas mokytojo. Tai gal tai, tėvai gal šiek tiek paveikia, kad tu tik mokykis ir tu pamiršk, čia jo reikalas, o mokytojas to neafišuoja. Jis nesielgia taip, kad visi iš karto matytų, kad čia aš kitoks. Šiek tiek gal ir afišuoja, bet, nu, nesako garsiai to.

Interviuotoja: Kitas klausimas, ar patartumėt moksleiviams konkrečiai atsiskleisti mokykloje, jeigu jie supranta besantys homoseksualūs ar biseksualūs?

Aš tik savo klasės pavyzdžiu galiu pasakyt ar savo mokinių. Aš toleruočiau, aš skatinčiau ir ginčiau ir padėčiau, ir vaikus skatinčiau suprast ir padėt. Ir palaikyt, ir būt kartu. Nes aš manau, kad tokie dalykai kuo anksčiau vaikas suvokia ir pradeda gyventi su tuo ir jaučia palaikymą, tai tuo geriau. Nes tada jis tiesiog gyvena, jam lengva gyvent, jisai drąsus, jisai... Nes užsieny turbūt taip nėra, čia Lietuvoj gal mes tokie, šiaip tai jiems reikia gi padėt. Aš tai už tai.

Interviuotoja: Kaip jums atrodo, kaip reaguotų kiti mokytojai? Ar visi mokytojai yra linkę palaikyti?

Mūsų mokytojai yra visi labai tolerantiški. Bent jau mano šičia, šitoj mokykloj. Tolerancija yra begalinė. Tiek talento, tiek charakterio vaiko atžvilgiu, tiek išvaizdos, tiek pažymių netgi sakyčiau, mes visi tokie, mes, vat, gera mokykla esam. Tikrai, vaikai nemanau, kad jaučia, kad čia kažkas tokio būtų, jeigu aš pasisakyčiau, kad čia aš gal kitoks, nežinau, kas man darosi. Bet vėlgi aš galvoju, kad, galbūt, aštuntoj klasėj, galbūt septintoj, bet tai irgi gal aštuntoj tik atsiskleistų tie dalykai. Nes paauglystė yra toks laikas, kad vaikas blaškosi ir pats nežino, ir suaugęs tai tikrai iš

šono negali jam padėt, nes jis nežino, kas ten darosi su juo. Tai aš manau, kad atsiskleisti ir padėti taip, bet, ko gero, tai yra jau gimnazijų klausimas. Vyresnių klasių.

Interviuotoja: Kada iškyla jau tas poreikis?

Taip, nes, sakysim, mano klasėj yra toks vaikas, bet aš kiek stebiu iš šono, manau, kad ne tas atvejis, tai yra, nu, tradicinė orientacija, tiesiog meniškas vaikas. Bet jeigu paaiškėtų, kad jis visgi yra toks, tai čia ilgas darbas su tėvais būtų, nes dažnai tėvai iš karto protestuoja ir prieštarauja tam, aš manau ir su kolegom, ir su psichologais labai reiktų dirbt, kaip tam vaikui padėt. Neslopint, bet padėt ir gražiai jį vesti iki tos aštuntos klasės, kad jis išeitų į gimnaziją, bet ten irgi kitas pasaulis, na, jam pakopų būtų daug pereiti labai.

Interviuotoja: Realiai vaikui tai yra išbandymas, reikia labai didžiulės stiprybės vidinės Lietuvos mokykloje?

Aš manau, kad čia paslaptį saugot paprasčiau būtų šiuo atveju, nes labai sunku kariauti su visais, o kariaut tektų. Su tėveliais visų pirma. Dar anksti, dar nepribrendo, bet jeigu atsiras kažkokia sistema, kažkas bus, turbūt, konkretaus ir nuo pradinių klasių, vat, mokykloj ar nuo darželio netgi, kodėl ir ne. Aišku, čia vėl papildoma programa, papildomi popieriai, nes iš tikrųjų mokykloj mums tiek nuleidžia visokių programų per metus, kad reikia ir pagal tą programą tą padaryt, pagal tą - tą, pakalbėti tą renginį pagal tą, kokios penkios šešios programos, kurias turi turėt galvoj visus metus ir nė vienos nepamiršt. Dažniausiai būna taip, kad dirbi su dviem, trim, nes nėra laiko tiesiog įtraukti. Tai ar tik neatsitiktų taip. Pasipriešinimas bus didelis.

Interviuotoja: Didžiulis krūvis?

Mes netilptume, nebent jeigu mokslo metus, va, prailginus, sakysim, vieną savaitinę kažkokią netradicinę pamoką įvedus, delegavus tą pamoką kažkokio konkretaus dalyko mokytojui, kuris turėtų programą ir turėtų medžiagą, kaip pasiruošti, tai nu..i, gal ir įmanoma, nuo pirmos iki aštuntos, sakysim, kad ir iki dvyliktos klasės kažkaip išugdyt tuos vaikus, kažkaip kitaip. Bet čia reiktų nuo pradžių.

Interviuotoja: Esu uždavusi visus klausimus, kuriuos ir norėjau užduoti. Galbūt, jūs norėtumėte ką pridurti iš šios visos temos, ar refleksiją, ar tai kas liko, rodos, nepaminėta?

Šiaip aš pridurti gal ir nežinau netgi ką. Aš tik norėjau pačios paklausti, jūs rašote magistrinį darbą ir kokia tema yra?

Interviuotoja: Tema yra „Neheteroseksualumas ir lytis mokykloje“. Čia būtent apie tuos vaikus, kurie netelpa į tą standartą, į tą visuomeninį standartą. Apie jų raišką, jų ugdymą, apie sunkumus, su kuriais jie susiduria, kas daro tam įtaką. Na, visus tuos dalykus. Platus darbas.

Platus, bet čia, turbūt, labiau remtis tenka užsienio tyrėjų medžiaga, nes Lietuvoj, kiek žinau, tai jeigu ir tiria, tai tik dabar, nes pati baigus edukologinį 1999m., tai apie tai, apie tyrimus ar apie tai nebuvo kalbos. Buvo vaiko fiziologija, higiena kursas, nuo gimimo iki ten kol jaunystė prasideda, kaip kas, kaip ką. Pirma pagalba, bet, va, tokių dalykų, buvo psichologijos įvairių dalykų, bet šito, tai aš taip, va, ir konstatuoju, matyt, kad visa tai yra šviežia ir remiamasi labiausiai užsienio medžiaga, teoriniais dalykais ir bandoma ieškoti, kaip čia pritaikyt, priderinti Lietuvai, nes to reikia, taip? Taip. Aš manau, kad to reikia, nes neišvengiamai mes gyvenam pasaulyje, nes jis yra toks, o ne kitoks ir jis dar keisis, ar neatsiras dar koks ketvirtas variantas kada nors. Ne hetero kaip sakėt, bet dar koks nors tenai tetra het... tetro ten kažkoks, nes ten trijų neužteks, reiks dar ketvirto kažkokio, lyties kažkokios. Aišku...

Interviuotoja: Nuolatos kinta ir mokslas, ir būdai apibūdinti žmogų.

Taip, bet, sakysim, kaip dabar tos teorijos apie tas kartas, tos teorijos, indigo vaikus, teorijos apie įvairius genetinius sindromus turinčių vaikų ugdymą, gi įvairių tų teorijų yra. Tai, va, kiek tenka susidurt ir domiuosi, ir girdžiu, tai viskas keičiasi, kad, manau, anksčiau ar vėliau toks ugdymas tikrai turės būti, tai taps tokia dalimi, reikalinga kaip, sakysim, reikia dabar etikos, tikybos. Kodėl skyla etinis ugdymas į du dalykus, etiką ir tikyba, nes, pasirodo, yra poreikis, tai, galbūt, čia irgi bus poreikis trečias šiuo metu? Etika, tikyba ir tas toksai ugdymas, tik gal kitaip pavadint reikėtų, nes ta lytinio švietimo sąvoka, bent jau daugumai tai labai toki neigiamą atspalvį iškart turi. Netgi man, o vaikams tai.. nebent jie nuo mažens jie žinos ir nebijos tos sąvokos. Kažkaip gal ten, ką nors, nežinau, kitaip, bet reikia.

Interviuotoja: Na, taip, nes tai tiesiog, kurios neįmanoma atsieti nuo žmogaus vystymosi iki pat galo.

Tai tą mes visi realiai suvokiam, bet kur įkišti, prie ko prišlieti? Kaip atskiro dalyko negali, tai, galbūt, prie etikos lygiagrečiai? Arba etikos kursą integruojant tada kaip atskirą kursą, atskirą dalyką išauginant, čia labai ilgi teoriniai darbai, čia teoriją kažkokią reik sukurti, kurią po to į mokyklą atnešt. Vadovėlių reikia, pratybų reikia, mokytojų reikia, paruošimo reikia.

Interviuotoja: Mokytojams paruošimo gal tikrai labai reikia. Nes jo, kaip minėjot, trūksta. Ir sunku šnekėt, nes tikrai jautrios temos.

Aš bijau ir sakyti ką, nes vaikams apie lytinį švietimą aš dabar prieš klasę atsistojus nieko nepasakyčiau, nes aš nieko nežinau tokio tikro, kai nesi tikras, tai geriau nekalbėt.

Interviuotoja: Žinoma, verta žinoti, ką kokio amžiaus vaikams galima sakyti.

Taip, sakysim, vaduodama aštuntokus, aš galiu vienaip kalbėti apie viską ir, dirbdama su penktokais, aš visai kitaip kalbu, nes jie nesupranta dar daug ko. Tai, žodžiu, va, tokios žinios, kad tų žinių trūksta.